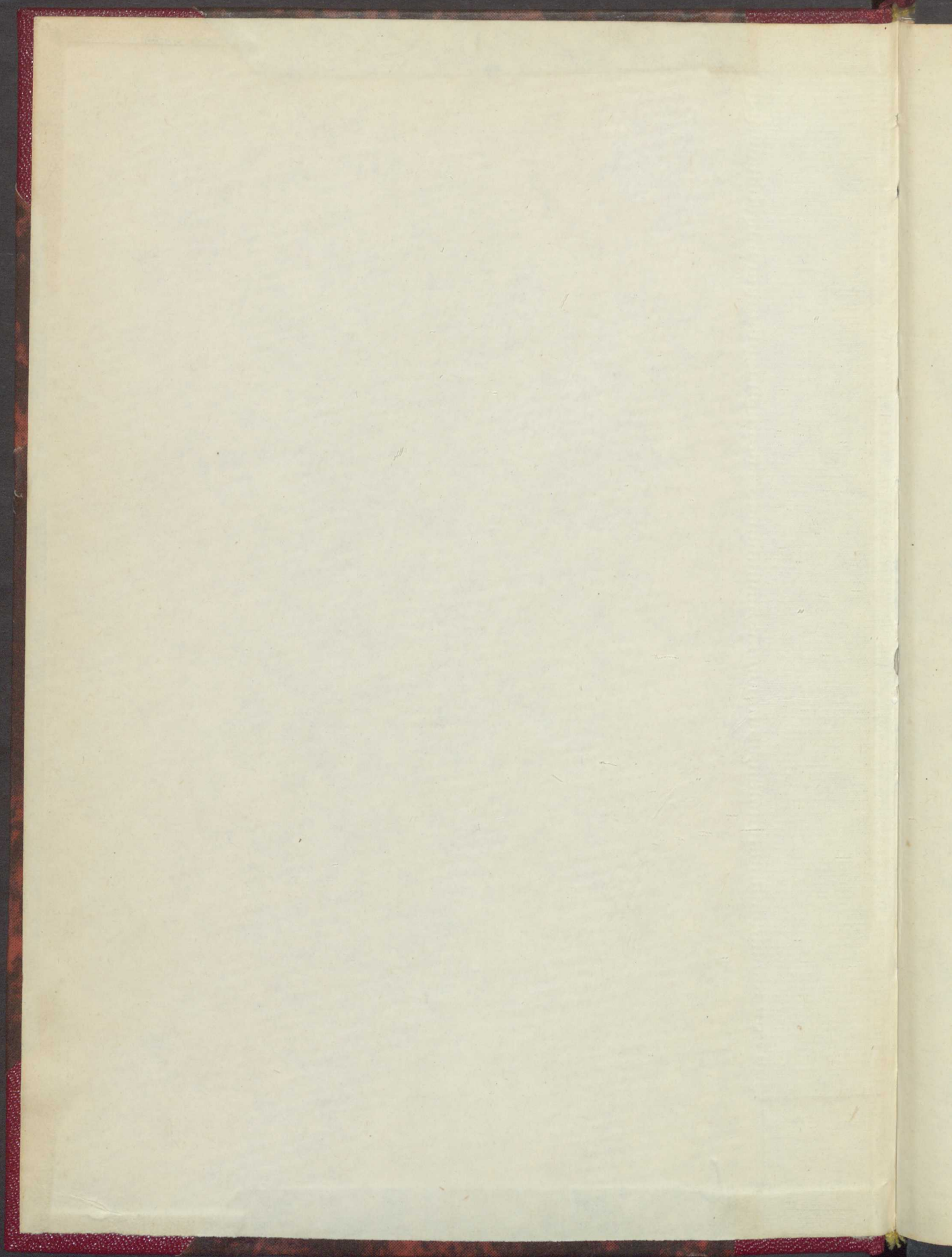
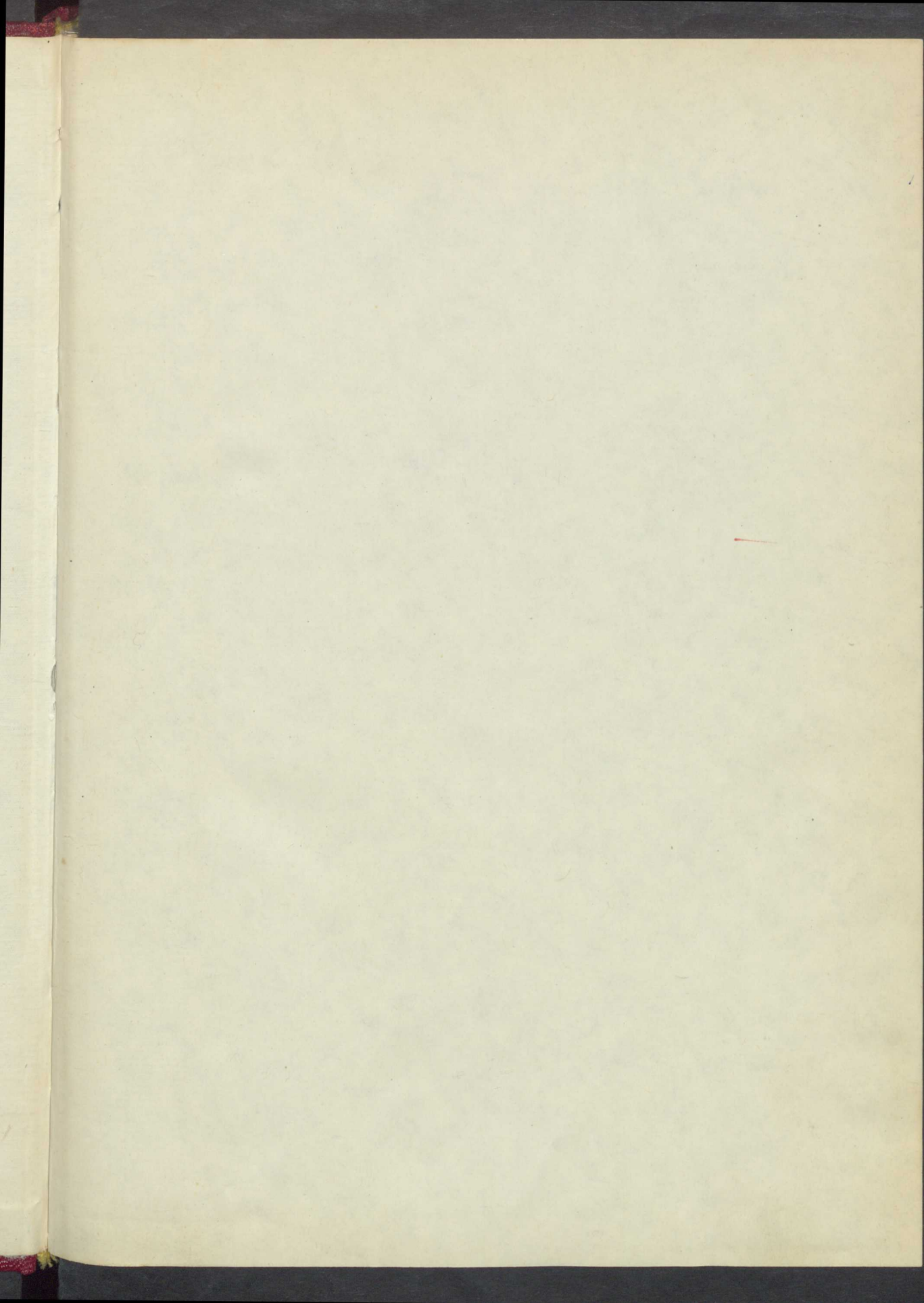
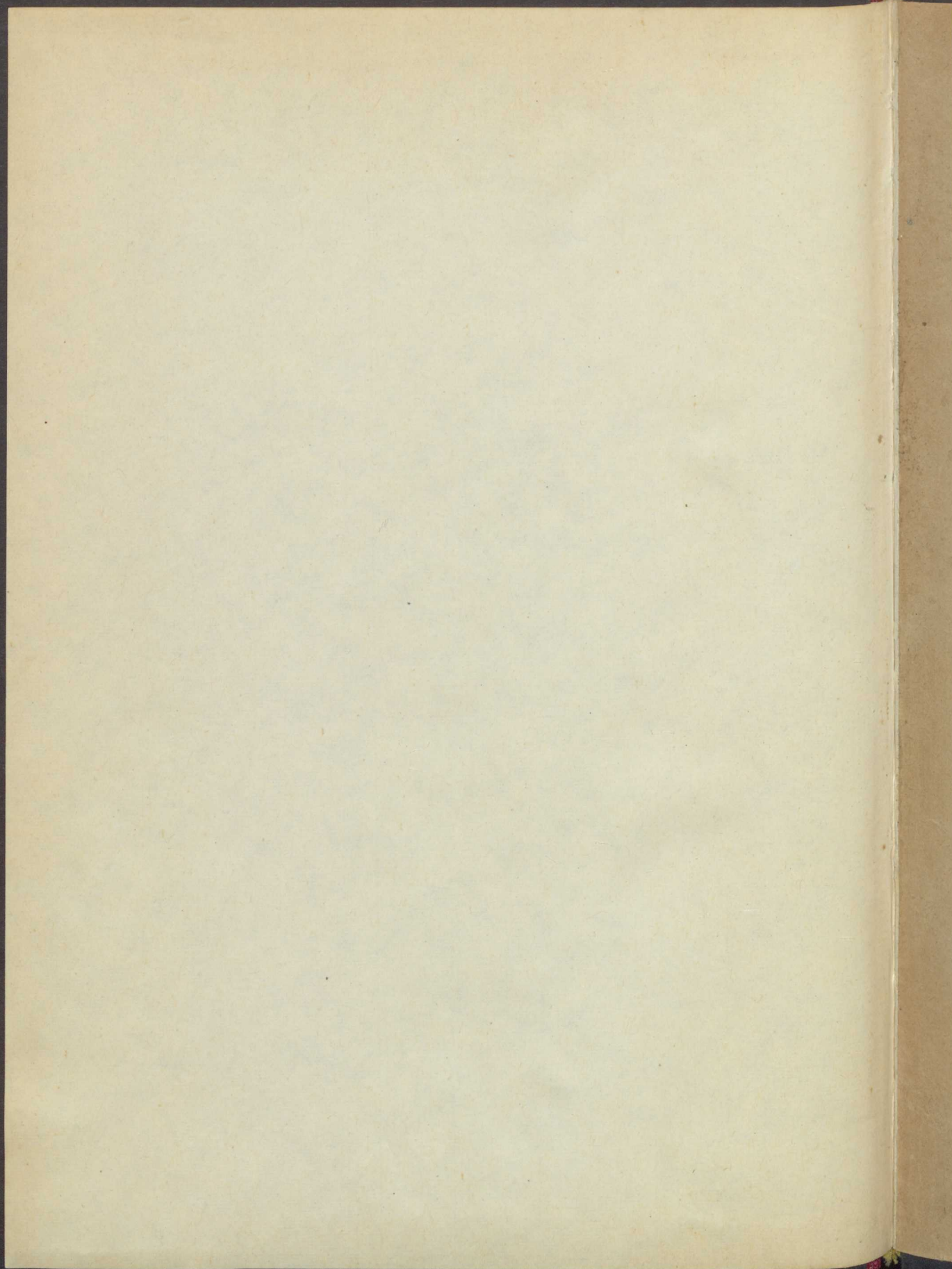

147.812

147812

130

MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

GYÓNI MÁTYÁS

A LEGRÉGIBB VÉLEMÉNY
A ROMÁN NÉP EREDETÉRŐL

BUDAPEST

1944

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RT NYOMÁSA

1

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
1000 S. EAST
CHICAGO, ILL.

MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

GYÓNI MÁTYÁS

A LEGRÉGIBB VÉLEMÉNY
A ROMÁN NÉP EREDETÉRŐL

KEKAUMENOS MŰVEI
MINT A ROMÁN TÖRTÉNET FORRÁSAI

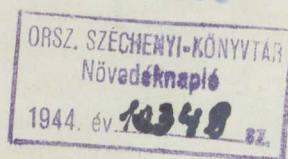
BPE

BUDAPEST

1944

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RT NYOMÁSA

147812

FELELŐS KIADÓ: GYÓNI MÁTYÁS.

436859. — ATHENAEUM, BUDAPEST.

FELELŐS: KÁRPÁTI ANTAL IGAZGATÓ.

Kevés olyan kérdést tart számon a tudománytörténet, melynek akkora irodalma lenne, mint a román nép eredete kérdésének. Ez az oka annak, hogy ha egy kutató ma arra vállalkozik, hogy ennek a kérdésnek a vizsgálatát a tudomány mai eszközeinek segítségével és mai lehetőségeinek keretein belül revízió alá vegye, a lényegét illetően szükségképpen kitaposott útra kell lépnie, legfeljebb módszerében és a részletekben hozhat újat. Két ilyen kitaposott út áll az előtt, aki a nagy pör felújítására vállalkozik. Elhatározhatja, hogy az írott történeti forrásokra korlátozza kutató munkáját s ezek közül is csak azokat veszi figyelembe, amelyek a már kialakult vlách népre vonatkozólag szolgálnak vallomással. Ennek az útnak megvan az a nagy előnye, hogy a kutató aránylag biztos talajon mozog s eredményeit szinte kézzelfoghatóan igazolhatja, de kutatási lehetőségének alsó időhatára nagyon korlátozott. Ezeknek a vlách vonatkozású forráshelyeknek az alapján esetleg kartográfiai pontossággal felvázolhatja, hol, milyen területeken mutatkoztak, terjedtek el a vláchok a középkor századaiban. Nem tud azonban felelni arra a nekiszegezhető kérdésre, kik voltak a vlách népnek még a névtelenség homályában lappangó ősei, hol alakultak néppé, vagyis: hol volt a román őshaza, s vajjon azonos-e szükségképpen ezzel az őshazával a középkori vláchságnak a forrásokból kitapintható szétvándorlási magva? Ha erre a kérdésre is meg akar felelni, okvetlenül rá kell lépnie arra a másik útra, melynek az ókori történet, a nyelvtudomány, az archeológia, a néprajz és az antropológia köveiből rakott kövezetét a román őstörténet kutatói koptatták és javígtatták előtte. Ennek az útnak megvan az a nagy előnye, hogy időben a messze múltig vezet. Elkalauzolja a kutatót a román őshaza területére s beletorkollik a másik útba, amelyre már az írott források fénye világít rá. Az őstörténet

útjának nem az a baja, mintha igazolhatatlan feltevések ingoványos talaján, a képzelet lidércfényeinek kétes világosságában vezetne. A felsorolt tudományok itt is csak egy helyes utat építenek a kutató elé, mely biztos és világos is, de helyes volta könnyebben kétségbevonható. Más szóval: a kutató eredményeinek meggyőző erejét itt nem tudja kényszerítő evidenciával érvényesíteni.

A román eredetkérdés tudományos irodalmának története azt mutatja, hogy a kutatás lehetőségeinek ez a mai helyzete fő vonásaiban nagyon hamar kialakult. Köztudomású dolog az, hogy ha a vláchokra vonatkozó írott történeti forrásokat keletkezésük sorrendjében állítjuk össze, a források élére egy szép csoport görögnyelvű, bizánci forrás kerül, melyben eleinte csak elvétve mutatkoznak másnyelvű források. Mivel ezeknek a vlách vonatkozású bizánci forrásoknak az adalékai földrajzilag általában pontosan rögzíthetők, pompásan fel lehet őket használni a vláchok középkori településtörténetének felvázolására. Ellenben nagyon keveset vallanak a románok őstörténetére, vagyis a román őshazára s a vlách nép kialakulására vonatkozólag. S ez könnyen érthető is. A jelenségnek két oka is van. Egyik az, hogy a román ősnépnek a kialakulása, pontosabban: a vlách népegységség kialakulása olyan korra és területre esik, melyeket a népvándorlás áradata mintegy kiszakított Bizánc történeti tudatából. Azokat a területeket, amelyeket az eddigi kutatók egyik vagy másik táborra mint a román őshazát, a vláchok szétvándorlásának kiindulási magvát jelöltek meg, — hogy a népvándorlás előző hullámainak ne is említsük — a 679/80-ban a Balkánfélszigetre benyomuló bulgárok kiszakították Bizánc közvetlen látóköréből. Amikor pedig 971-ben Tzimiskes, tartósabban pedig 1018-ban II. Basileios megint visszaállította Bizánc régi horizontját, a vlách nép már mint kialakult, végleges jelenség szerepel a Balkánfélszigeten.¹ A bizánci források hallgatásának egyik oka tehát az, hogy Bizáncban nem is igen ismerhették a vláchok néppé válásának pontos helyét és történetét. A másik ok ezeknek a forrásoknak a természetéből folyik. A vlách-adatok is tartalmazó bizánci források két típusba tartoznak: részint történeti munkák, részint oklevelek. Mármost a történeti munkák érdeklődésének és előadásának gyújtópontjában, legyenek ezek akár kortörténeti monográfiák, akár világkrónikák, a dolog természeténél fogva a bizánci birodalom sorsának alakulása áll. Csak ami az állam és az egyház sorsának alakulására befolyással volt, az kelti fel a

¹ Vö. G. Murnu, *Istoria Românilor din Pind. Valahia Mare 980—1259. Studiu istoric după izvoare bizantine*. București, 1913. 25—30.

bizánci történetírók behatóbb érdeklődését.¹ Ilyen szerephez pedig a vláchok első ízben aránylag későn jutottak: 1185 táján, a második bulgár birodalom megalakulásakor. Eddigre pedig a vláchok eredete még jobban homályba veszett. Ők maguk viszont már előbb is anynyira készen ott talált és megszokott balkáni jelenség voltak Bizánc szemében, hogy eredetük kérdése, Bizánc eleven etnográfiai érdeklődése mellett is, csak nagyon ritkán merült fel. A források másik csoportja, az oklevelek, céljuknál és kialakult alaki megkötöttségeiknél fogva már eleve nem juttathattak teret őstörténeti megjegyzéseknek.

A bizánci forrásadatoknak ez a természete is hozzájárult ahhoz, hogy a dákoromán kontinuitáselmélet megalkotói és első tudományos vizsgálói e forráshelyek aránylag gyors és majdnem teljes összeállítása után rákényszerültek arra, hogy visszanyúljanak az írott források kora elé és végigjárják az őstörténet kutatásának útját is. Sulzer, Roesler, Jireček, Tomaschek, Jung, Píř, Xenopol, Onciul és Hasdeu — ha talán sietve is — már bejárták mind a két utat, a tudomány akkori eszközeivel boncolgatták a kérdést, kialakultak az érvek és az ellenérvek.² A kontinuitáshívők s a Balkánról való északra-vándorlást tanítók tábora már kezdett túlságosan is a maga kitaposott útjára szokni, amikor 1881-ben egy váratlan felfedezés egy időre megállította őket, hogy azután mindkét tábor a maga útját próbálja továbbépíteni a különös lelettel, mely látszólag mindkét tábornak kapóra jött. Ugyanis ebben az évben a kiváló orosz bizantinológus, V. Vasiljevskij a moszkvai zsinati könyvtár egyik, a XIV/XV. században másolt kiadatlan görög kódexében két olyan munkára lett figyelmes, melyek jellegüknél fogva elütnek a fentebb jellemzett bizánci forrásoktól, szinte párjukat ritkítják a bizánci irodalomban és fontos adatokat tartalmaznak a vláchok történetére vonatkozólag.³

¹ Vö. G. Murnu, *i. m.* 8.

² A. Sacerdoțeanu, *Românii din Peninsula Balcanică în evul mediu*: Graiul Românesc 6 (1932) 109—10.

³ Felfedezéséről még ugyanebben az évben beszámolt V. Vasiljevskij, *Совѣты и разказы византийскаго боярина XI. вѣка*: Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія 215 (1881) Jun. 245—299, 216 (1881) Jul. 102—171, Aug. 316—357. Sajnos, az orosz közoktatási minisztérium szentpétervári szemléjének e számaihoz a háborús viszonyok miatt nem juthattam hozzá. Azonban egyrészt a későbbi irodalom is teljes egészében felhasználta Vasiljevskij itt közölt eredményeit, másrészt ő maga is összefoglalta azokat még egyszer a két munka V. Jernstedt-tel együtt készített kiadásának előszavában: *Cecaumeni strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus*, edd. B. Wassiliewsky—V. Jernstedt [Записки историко-филологическаго факултета Имп. С.-Петербургскаго Университета XXXVIII.] Petropoli 1896. 1—20. A két munka a codex Mosquensis synod. gr. 436-ban van. Más kizíratuk azóta sem került elő. A két munka új kritikai kiadását a szöveg fényképmásolatainak birtokában G. Buckler készíti elő. Vö. G. Buckler, *Autorship of the Strategicon of Cecaumenus*: BZ. 36 (1936) 7.

Az újonnan felfedezett források egyike egy különféle polgári és katonai életszabályokat és történeteket felölelő könyv. Ezt Vasiljevskij óta *Strategikon*-nak (= STR) szokták nevezni. A másik egy bizánci császárhoz intézett tanácsokat tartalmazó fejedelmi tükör jellegű munka. Ezt Vasiljevskij *Λόγος νομοθετητικός*-nak (= LN) keresztelte el.

A két munkára vonatkozó eddigi lényeges irodalom áttanulmányozása azzal a tanulsággal járt, hogy ennek a két forrásnak az anyagát még nem értékesítették teljesen a románok története számára. Jelen dolgozatomban megkísérlem ezt az értékesítést teljesebbé tenni.

A két forrás vlách vonatkozású részeit nagyobb terjedelmük miatt a Függelékben (74–87. l.) közlöm teljes egészükben görög eredetiben és magyar fordításban.¹ Itt csak arra szorítkozom, hogy — mielőtt megvizsgálom a két forrással összefüggő kérdéseket — röviden megemlítem, miért érdekes és fontos a két munkának a vláchokra vonatkozó anyaga. A STR vlách-részlete² nem más, mint egy 1066-i Hellas-themabeli, thessaliai lázadás történetének terjedelmes leírása. Ebben a lázadásban jelentős szerepet játszottak a thessaliai vláchok is. A STR szerzője egyik rokonának, Hellas-thema akkori parancsnokának információi alapján részletesen leírja ezeknek a vláchoknak a lázadásban játszott szerepét, megrajzolja a nép jellemképét, életmódját, meghatározza lakóhelyüket, s ami a legfontosabb, kitér őstörténetükre is. Azonosítja ezeket a vláchokat Decebal dákjaival és a bessz néppel, leírja őshazájukat és ismerteti onnan történt szétvándorlásukat. A LN vlách-anyaga³ mindössze annak elbeszélése, hogyan lett a mű szerzőjének egyik rokona 980 táján a Hellas-themabeli vláchok parancsnokává.

A két munka jellege és szerzőségük kérdése. Ezek a Függelékben közölt részletek már némi ízelítőt adnak a két forrás természetéből, azonban a továbbiak megértéséhez szükséges megadnunk általánosabb jellemzésüket.⁴ A nagyobb terjedelmű forrás,⁵ a STR szerzője fiaihoz, illetőleg legtöbbször idősebb fiához intézi

¹ A Függelékben változtatás nélkül újra lenyomattam az idézett B. Wasiliewsky — V. Jernstedt-féle kiadás szóban levő szövegrészeit. Csupán a kiadók kritikai apparátusát hagytam el. E helyett a görög szöveg alatt közlöm ezeknek a szövegrészeknek a kódexbeli fejezetcímeit, amelyeket a kiadók a görög szöveg lapszélein közöltek. Megtartom a kiadók eredeti lap- és sorszámozását is az egyöntetű idézés lehetővé tétele kedvéért.

² *Id. kiad.* 66₁₂–75₁₂ = Függelék 74–86. l.

³ *Id. kiad.* 95₂₂–96₂₄ = Függelék 86–87. l.

⁴ Ehhez a jellemzéshez a két munka ismeretén kívül az előző kutatók megfigyeléseit is felhasználom. Vö. Vasiljevskij bevezetését, *id. kiad.* 1–4, 14–5; G. Murnu, *i. m.* 34–40; G. Buckler, *i. m.* 7–8; V. Valdenberg, *Nikoulitza et les historiens byzantines contemporains: Byzantion* 3 (1926) 95–121.

⁵ *Id. kiad.* 1–80.

szavait. Neki ad tanácsokat, mikép kell viselkednie az élet különféle területein és helyzeteiben, ha boldogulni akar. Az olvasó azonban gyakran úgy érzi, hogy ezek a tanácsok a maguk változatosságában nagyobb olvasóközönségnek vannak szánva. Szólnak gazdaghoz és szegényhez, hadvezérekhez, tisztviselőkhöz, földbirtokosokhoz, sőt még egyházi emberekhez is. Mivel azonban a fiához intézett megszólítás időről-időre ismétlődik benne, arra is gondolhatunk, hogy a szerző fiai, még a legidősebb is, a mű megírásakor fiatalok voltak s a gondos apa, nem tudva, mi lesz fiai sorsa a bizánci élet változatos fordulatai között, minden életfeltétel esetére el akarta látni őket útravalóval. Mindebből már láthatjuk, hogy a Vasiljevskijtől a munkának adott STR cím nem fedí a mű igazi lényegét. Nem hadtudományi traktátus ez, hanem több annál. A taktikát és a stratégiát érintő tanácsokon kívül a tanácsok egész kincsházát tartalmazza: a becsületes életben való boldogulás valóságos kézikönyve ez. Kitűnik ez annak a négy résznek a tartalmából, melyre a mű tagozódik. Az első rész (id. kiad. 1—9) a polgári életre vonatkozó szabályokat tartalmaz. A szerző ebben a részben fiát császári hivatalnoknak, illetőleg tartományi bírónak a szerepébe képzei s ehhez szabja tanácsait. A második rész (9—36) a tulajdonképpeni STR. Ez katonai szabályokat, tanácsokat nyújt arra az esetre, ha fia hadvezéri méltóságot töltene majd be. A harmadik rész (36—64) arra az esetre íródott, ha fia magánember maradna, illetőleg ha állami szolgálata után visszavonul a magánéletbe. Ezt tulajdonképpen *Oikonomixós*-nak nevezhetnők, s e nemben páratlanul áll a bizánci irodalomban. Általános keresztény erkölcsi és életbölcseleti alapelveken kívül háza igazgatására, vagyona, gazdasága kezelésére, egészsége megóvására tanítja fiát (többek között óvakodnia kell az orvosoktól és a gombaevéstől), s nyilatkozik a családról és a társadalomról, a házasságról, a női nemről, a barátságról stb. Végül a negyedik rész (64—80) abból a feltevésből indul ki, hogy ha fia szomszédságában lázadás törne ki a császár ellen, mit kell fiának tennie, hogy akarata ellenére bele ne sodródjék a lázadásba, se veszedelembe ne kerüljön. Ide van beleszöve a vláchok lázadásáról a Függelékben közölt részlet. Csatlakozik még ehhez néhány hadiszabály s egy Bizánciától függő toparcha nehéz helyzetének ecsetelése.

Ezen a tartalmi vázon belül a mű úgy van felépítve, hogy a szerző minden egyes tanácsát egy-egy példával világítja meg fiának. Ezek a példák teljesen életszerűek. Vagy a szerző gazdag egyéni élményeiből, vagy kiterjedt családjá és ismeretségi köre

irodalmi műveltségem: hiszen nem jártam a hellén művelődés iskolájába, hogy elsajátíthassam a szavak fordulatos kezelését, s megtanítsanak a szép kifejezés művészetére. Jól tudom hát, hogy egyesek tanulatlanságomon fennakadva gáncsolni fognak ezért. Azonban én ezt a munkát nem műalkotásként írtam valaki másokhoz, hanem hozzád és testvéreidhez, húsból és véreből sarjadtt fiaimhoz, akiket Isten adott nekem. S mindezt nem is valami keresett szavakkal s kiagyalt frázisokkal írtam meg, melyeknek ezen az egy előnyükön kívül semmi más értékük sincsen, hanem azt adtam elő, amit véghezvittem, szenvedtem, láttam és tanultam: való dolgokat, amilyenek mindennap végbemennek és előadódnak. S ha talán egyszerűek is ezek a szavak, csak józanul ügyelj a tartalmukra s a legigazabbaknak fogod őket találni.» S a STR valóban igazolja ezeket a szavakat. Tényleg mutatja a bizánci humanizmus *παιδεία*-jának bevallott hiányát. Nincs teletüzdelve mitológiai vonatkozásokkal s nem csillog homerosi idézetekkel, sőt egyáltalán irodalmi allúziót is alig találunk benne. Szemmel láthatóan olyan ember munkája, aki a polgári és katonai életben szerzett bőséges tapasztalatai árán józan értelmével, veleszületett intelligenciájával tett szert komoly és értékes világnézetre, és eléggé gazdag ismereteihez érettebb korban autodidaktaként jutott. Ennek megfelelően nyelve sem archiazáló, klasszicizáló papirosnyelv, hanem középen áll a krónikáírók »irodalmi koiné«-ja és kora beszélt nyelve között. Tónusa, stílusa hajlékonyan idomul a gondolatok s tárgyak változásaihoz. Mindez azonban azt mutatja, hogy a pompázó renaissance-írókkal szemben tudatosan hangsúlyozott *ἀμαθία*-ját nem szabad szószerint értenünk. Ez különben a mű forrásainak tárgyalásánál is kiderül majd.

Hasonló eredményre jutunk a sokkal kisebb terjedelmű LN (id. kiad. 93—104)¹ jellegének vizsgálatánál is. Ez a kis munka is intelemjellegű jótanács-gyűjtemény. Itt azonban nem a jó bizánci polgár zsinórmértékét akarja megadni a mű szerzője, hanem annak adja tanácsait, aki a birodalom élén áll: a császárnak. A császár kötelességeit foglalja össze alattvalóival és az állammal

¹ Ennek lapszámai az *id. kiad.*-ban azért nem csatlakoznak közvetlenül a STR végéhez, mert a kódexben a két munka közé ékelődik hét lényegtelen fejezet. Ezek egyik műhöz sem tartoznak, hanem jórészt Ioannes Damaskenosból vannak másolva. Vasiljevskijék ezt is kiadták a két mű között s ez után lenyomatták még azt a tartalommutató táblát is, mely a kódexben a STR előtt áll s egyes fejezeteinek címeit sorolja fel. Vö. *id. kiad.* bevezetés 1, 9; G. Buckler, *i. m.* 7.

szemben. A császárnak akarja megmutatni azt az utat, amelyen haladva legjobban megfelelhet alattvalói jogos várakozásainak. Ezért adta ennek a munkácskának Vasiljevskij a *Λόγος πονθητικὸς πρὸς βασιλέα* (Intő beszéd a császárhoz) címet, melyet különben egyik fejezete visel címfeliratként. Ez az intelemgyűjtemény műfajilag beletartozik ugyan a Bizáncban eléggé fejlett császártükör-irodalomba, de egyéni vonásai éppúgy kiemelik e műfaj sablonjából, mint ahogyan a STR is páratlanul áll a bizánci hadtudományi irodalomban. A LN szerzőjének hangja egyáltalán nem szolgai, — mint azt hasonló viszonylatban Bizáncban várná az ember. Szinte a független ember bátor szabadsága és méltósága jellemzi. Így pl. nyomatékosan inti a császárt, ne legyen részrehajló barátai és rokonai iránt. Látogassa személyesen a tartományokat, ellenőrizze helyzetüket, s ne zárkózzék a fővárosba. Ne bizzon vezető méltóságokat idegenekre s ne dédelgesse azokat, hogy a görögök érzékenységen csorba ne essék. Láttuk a Függelékben, ezzel kapcsolta össze a szerző annak elbeszélését, hogyan lett Nikulitzas a hellasi vláchok ura.

Formáját tekintve tehát ez a kis munka is tanács-, illetőleg előírásgyűjtemény. Ezek a tanácsok is mind gyakorlati jellegűek: a tapasztalat és a megfigyelés diktálta őket. Azt mondhatjuk róluk, hogy tartalmilag eléggé jelentéktelenek, szinte közhelyek, szerkezetileg pedig egyáltalán nem rendszerezsek. Maga V. Valdenberg, aki külön tanulmányban vizsgálta a LN eszmei tartalmát, kénytelen bevallani, hogy ezekből a tanácsokból egységes vezérmotivumot, filozófiát, vagy akár egy teljes politikai rendszert kihámozni nem lehet. Még általánosabb gondolatai is, melyek a hellénisztikus és bizánci gondolkodás talajából nőhettek volna ki s amelyek az egykorú bizánci irodalomban is jelentkeznek, mindenütt a kor reális eseményeivel, helyzeteivel mutatnak kapcsolatot. Így a császáreszme theokratikus értelmezése, a császár és a törvény viszonyának felfogásmódja, az ideális császárkép vonásai mind a kor reális követelményeiben gyökereznek. A katonaságnak és a hajóhadnak, valamint a jó pénzügyi politikának tulajdonított fontosság, a szerzőnek a nemzetiségi kérdésben vallott felfogása, a tisztviselők kiválasztásáról, a jó tartományi közigazgatásról vallott egyéni elvei pedig éppenséggel egy a közéletet sokoldalú tapasztalatokon át éber figyelemmel kísérő és hideg ésszel figyelő gyakorlati emberre vallanak. A szerző a cselekvés emberének látszik: művének anyagát az szolgáltatta, amit látott és hallott. De egy-

úttal magas politikai intelligenciával is rendelkezik: számot tud vetni azzal, mi ártalmas és mi hasznos az államra nézve. S a reális életből vett mondanivalóit éppolyan rétorikamentesen adja elő, mint a STR szerzője.

A munka felépítésének gyakorlati megoldása itt is ugyanaz, mint a STR-ban: tanácsra illusztráló példa következik. S ezek a példák is mind a szerző élményeiből vagy családjá, felmenői történetéből kerülnek ki. Ha mindezekhez hozzátesszük még azt is, hogy a LN előadásmódjáról, stílusáról és nyelvéről is szóról-szóra ugyanazt kellene mondanunk, amit a STR-éről mondtunk, már ki is fejeztük azt a benyomásunkat, hogy a két munka csakis ugyanattól a szerzőtől származhatik. Mindenki, aki a két munkát figyelmesen elolvassa, szükségképpen ugyanezt a benyomást szerzi.

Érdekes azonban, hogy azok közül a bizantinológusok közül, akik a két traktátussal felfedezésük óta eléggé számosan foglalkoztak, ezt a benyomásukat csak kevesen merték kifejezni. Ennek az az oka, hogy azok az életrajzi és családtörténeti támpontok, melyeket a két munka szövege nyújt, arra látszanak vallani, mintha a két munkát két különböző ember írta volna, akik azonban rokonságban voltak egymással. Ezek az alább felsorolandó életrajzi támpontok okozták azt, hogy a munkák felfedezője és első alapos vizsgálója, V. Vasiljevskij a két munkát minden hasonlóságuk mellett is két szerzőnek tulajdonította. Az ő tekintélyét követte azután a kutatók többsége, s ha akadt is köztük olyan,¹ aki a két munkát mégis egy szerzőre vezette vissza, benyomását kézzelfogható bizonyosság érvényére emelni több mint fél évszázadon át senki sem tudta.

Ma azonban mégis bebizonyított tény az, hogy a két munka egy szerző tollából származik. Ez a bizonyosság két kutató: G. Buckler² és N. Bănescu³ fáradozásainak köszönhető. S ha a szerző személyét is szeretnénk meghatározni, ebből a bizonyosságból kiindulva kell majd azt megkísérelnünk. Röviden összefoglaljuk hát előbb e két bizantinológusnak a két mű szerzőjének azonosságát kimutató bizonyítékait:

¹ Például N. Iorga, *Médailles d'histoire littéraire byzantine. I. Les historiens*: Byzantion 2 (1925) 278, 1. j.

² G. Buckler, *i. m.*

³ N. Bănescu, *À propos de Kekaumenos*: Byzantion 13 (1938) 129–38. = *Părerii nouă asupra lui Kekaumenos*: Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice, Ser. III, tom. XIX, p. 273–82, illetőleg Mem. 20. p. 1–10.

G. Buckler bizonyítékai a következők: Esztelen tanács és parancs adását mindkét mű méreg itatásával (*δηλητήριον πιεῖν*) példázza.¹ Mindkettő melegen ajánlja a mérsékletet a sértőkkel (*οἱ πταλσαντες*) szemben, dicsőíti a megbocsátást, mint »isteni vonást« (*θεῖον*) és elítéli a sértő elbizakodottságot (*ὕβριζεν, ὕβρις*) még az ellenséggel és a méltatlanul cselekvőkkel szemben is.² A rosszakarók elleni óvóintézkedéseket mindkét munka csaknem azonos kifejezésekkel (*οὐκ οἶδας γὰρ τί ὀπίσω σου τεκταίνουσιν — οὐ γὰρ οἶδας τί βούλονται οἱ κακοί*) indokolja.³ Mindkét értekezés nyomtatékosan hangsúlyozza a vádaskodások megbízhatatlan voltát,⁴ mindkettő utálja a színészeket (*μῦμος*) és a színészkedő politikusokat (*πολιτικός*).⁵ A tisztség (*ἀξίωμα*) minden formája tiszteletet érdemel, noha az érdem fölülmúlja a nemes születést.⁶ Mindkettő hangsúlyozza a császár első emberének (*πρώτος ἀνθρωπος τοῦ βασιλέως*) felelősségét.⁷ Mindkettő megbélyegzi a fiskális visszaéléseket (*ἀνδήσεις καὶ φανερώσεις*).⁸ Mindkettő helyteleníti az idegeneknek adott túlságos kedvezéseket.⁹ Mindkettő gyűlöli a lázadást (*ἀνταρσία*).¹⁰ Mindkét traktátusban többször történik említés a »bíborteremben született (II.) Basileios«-ról, s ilyenkor a császár neve mellől egyetlenegyszer sem marad el a *πορφυρογέννητος* jelző, sőt az egész *ὁ πορφυρογέννητος κῆρ Βασίλειος ὁ βασιλεύς* kifejezés stereotip módon ismétlődik. A Hellas-themabeli vláchoz mindkettőben szerepelnek, ugyanígy a bulgár Delianos és IV. Michael. Ennek »a palota tisztviselőiben« (különösen testvérében, Ioannesben) való szerencsétlen bizalma s utolsó diadalmas hadjárata is mindkét műben meg van említve. V. Michael 1042-i tragikus vége is mindkét munkában egy-egy drámai hely megszületésére ad alkalmat.¹¹ Az uralkodó megszólítása mindkét munkában *δέσποτα ἄριε*, s a császárnak is, a hadvezérnek is mindkét munka szerint mindenki mintaképének

¹ STR 50₂₁; LN 93. A zárójelben lévő kifejezések itt és az alábbiakban mindkét műben azonosak.

² STR 14₁₄₋₁₅, 15₁₁₋₁₂, 57₈₋₅₈, 58₁₃₋₃₂, 75₁₉₋₂₄; LN 93₁₆₋₂₁, 94.

³ STR 3₁₅₋₁₆; LN 100₁₂.

⁴ STR 7₂₁₋₈; LN 94₁₋₇.

⁵ STR 8₃₁, 20₁₉, 49₁₉; LN 94₁₂₋₁₃, 15.

⁶ STR 59-14, 42₁₀₋₁₂, 47₁₋₂, 54₁₈₋₁₉, 59₁; LN 94₁₄₋₁₅, 98₂₇₋₉₉.

⁷ STR 3₁₆₋₂₀; LN 99₂₃₋₂₅.

⁸ STR 70₁₂₋₁₃; LN 98₁₀₋₁₁.

⁹ STR 17₁₁₋₂₀; LN 95₄₋₉₇.

¹⁰ STR 73₂₆₋₂₈; LN 98₃₋₄.

¹¹ Ezeknek a személyeknek és népeknek mindkét műben való előfordulásait 1. id. kiad. index.

(τύπος καὶ ὑπογραμμός πᾶσιν) kell lenniök.¹ A hízelgőktől való irtózás s a szókimondó, őszinte barát értékelése is közös mindkét munkában.² A tartalékok szükségessége a mindennapi életben s még inkább ostrom idején mindkét értekezésben ki van dolgozva.³ Noha egyik munka sem idéz egyetlen más egyházatyát sem, Nazianzosi Gergelyt mindkét traktátus idézi.⁴ Végül — mint alább látni fogjuk — mindkét munka bizonyítja a szerző rokonságát a thessaliali Nikulitzas-családdal.

Akit még ezek az egyezések sem győznek meg arról, hogy a két munkát egy ember írta, az kétségtelenül meggyőződik erről N. Bănescu még nagyobb bizonyítóerejű érvei láttán. Bănescu bizonyítékai a következők: 'eltűnni, elviselni, πάσχω' értelemben mindkét munka rendszerint a πανθάνω igét használja. Ez analógikus képződmény a μανθάνω, τυγχάνω, λανθάνω stb. típus mintájára.⁵ Az αγωνίζομαι igét 'erőlködni, iparkodni, σπουδάζω' speciális értelemben találjuk a traktátusokban.⁶ A két munka egy másik gyakran alkalmazott igéje az ἐξαλείφω ige 'ἀφανίζω' értelemben.⁷ Amikor tanácsait példákkal akarja megvilágítani, mindkét munka az εἰπω δέ σοι καὶ ἕτερον (= mondok neked egy másik esetet is) formulát szereti használni.⁸ Tanácsadásnál mindkettő kedves kifejezés módja: εἰ ποιήσεις τοῦτο (οὕτως δὲ ποιῶν), ἐν ἀσφαλείᾳ ἔσῃ (= ha megteszed ezt, biztonságban leszel).⁹ Az 'alávetett, alattvaló' fogalmának kifejezésére mindkét munka a jellegzetes ὑπὸ τὴν χεῖράν σου, ὑπὸ σέ kifejezéseket használja.¹⁰ Mindezek a jellemző nyelvi tények annyira csak egy ember nyelvteremtő erejéhez, stílusformáló képességéhez tartozhatnak, hogy Bănescu megfigyelései után többé kétség sem férhet ahhoz, hogy a STR és a LN egy író alkotásai.

Mármost, ha a szerző személyét közelebbről meg akarjuk határozni, az azonos szerzőségnek ebből a bizonyos tényéből kell kiindulnunk. A következőkben soravesszük a STR és a LN

¹ STR 65₂₁; 20₂₂₋₂₃. LN 93, 96₂₅; 99₂₉.

² STR 19₈₋₁₂; LN 100₂₄—101₂₇.

³ STR 36₂₄₋₃₇₁₀, 64₂₉₋₆₆₁₁; LN 100₈₋₁₃.

⁴ STR 52₁₈₋₂₂; LN 100₁₈₋₂₀.

⁵ STR 41₂₂; LN 98₆, 103₂₅.

⁶ STR 8₁₁, 23, 93₂, 10₇, 13, 12₂₉, 16₉ stb.; LN 101₃₃.

⁷ STR 21₃₀, 25₁₀, 41₁₉; LN 99₁₅₋₁₆, 20.

⁸ STR 27₁₀, 35₁; LN 96₂₅, 97₁.

⁹ STR 50₁₃, 55₂₃, 75₈; LN 100₂₁, 102₂₈.

¹⁰ STR 71₇, 79₃; LN 97₂₉, 103₂₈, 104₆.

valamint egyéb bizánci források azon helyeit, amelyekből az igazi szerző személyére s családi körülményeire következtetni lehet.¹ Annak a biztos kiindulópontnak a birtokában, hogy a két munka szerzője azonos, igyekezni fogunk a családi viszonyok feltüntetésében mutatkozó látszólagos ellentmondásokat, melyek Vasiljevskijt és követőit arra kényszerítették, hogy két, egymással közeli rokonságban lévő szerzőt tételezzenek fel, ebben az irányban megnyugtató módon kiküszöbölni.

A szerző felmenői a családi vonatkozású adatok szerint látszólag két családba tartoztak: egy Kekaumenos-családba és egy Nikulitzas-családba. Nézzük először a Kekaumenos-ág meghatározható tagjait: I. *Kekaumenos*. A szerző egy helyen (STR 26₁₀—27₉) elbeszéli, hogy nagyatyja (*πάππος μου*) egykor még mint a bizánci birodalom ellensége Nagy-Armeniában, Tibion (Tovin, Duwin) városban volt helyi, kerületi főnök (*τοπάρχης*) és csellel elfoglalta a bizánci birodalom egy közeli erődjét² az abban állomásozó bizánci strategos rászédésével. Ezen a helyen nem nevezi meg nagyatyját. Ennek az eseménynek — mint a következőkből látni fogjuk — 980 előtt kellett történnie. Egy másik helyen (STR 65₁₁—66₁₁) is megemlékezik írónk nagyatyjáról. Itt mint »boldogult nagyatyám, Kekaumenos« (*ὁ μακαρίτης μου πάππος ὁ Κεκαυμένος*) névszerint is meg van nevezve I. Kekaumenos. Ebből az adatból az is világos, hogy a STR írása idején szerzőnk nagyatyja már nem élt. Ezen a helyen az író elmondja, hogy I. Kekaumenos ekkor már bizánci szolgálatban állt, mégpedig Hellas-thema strategosa volt (*τὴν ἀρχὴν ἔχων τῆς Ἑλλάδος*). Mint ilyen, három éven át sikeresen védelmezte Larisát az akkor már II. Basileiosszal harcban álló Samuel bulgár cár ostromaival szemben hol haderejével, hol csellel. A három év elteltével (*μετὰ τρεῖς ἐνιαυτούς*) a császár új strategost nevezett ki Hellasba (*ἕτερον στρατηγὸν εἰς Ἑλλάδα*). Samuel cár újabb három évi

¹ Ezeknek a helyeknek a legteljesebb összeállítása G. Buckler *id. cikkében* található. Ezenkívül felhasználjuk itt Vasiljevskij összeállítását az *id. kiad.* bevezetésében 4—9; G. Murnu, *i. m.* 38—49 adatait; G. Schlumberger, *L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle* I. Paris, 1896. 622—638 megfigyeléseit s végül V. N. Zlatarski, *История на българската държава през сръдните векове* I/2—II. Sofia, 1927—1934. c. munkájának következő helyeit: I/2 645—6, 660—3, 718—9, 774, 777, 784, II 75—6, 123, 419. Zlatarski művének ezeket a helyeit Hadrovics László barátom volt szíves számomra lefordítani. Lekötelező szívességeért e helyen is hálás köszönetet mondok neki.

² Ez az erőd talán a Χελιδόνιον erőd volt, melyet Skylitzes, bonni kiad. 561, úgy ír le, hogy merdek hegyen épült Tibiontól nem messze. Vö. N. Bănescu: Académie Roumaine. Bulletin de la section historique 11 (1924) 26, 2. j.

ostrom után bevette az új strategostól ügyetlenebbül védelmezett Larisát. Ekkor azonban I. Kekaumenos nem volt ott, hanem Binzánban időzött (*ἐν τῇ πόλει ὄντος*). Samuel ekkor nagy kíméletet mutatott a larisai Nikulitzas-családdal szemben. Ennek feje, I. Nikulitzas I. Kekaumenos násza, apatársa (*συνπéθερος*) volt. — Az itt érintett eseményeket így lehet datálni: a LN I. Nikulitzasra vonatkozó részlete (96₅₋₂₄) szerint I. Nikulitzast érdemei jutalmául még II. Romanos (959—963), II. Basileios atyja kinevezte Hellas-thema duxává (= strategos) s az ottani reguláris csapatok parancsnokává. II. Basileios uralkodása negyedik évében a szolgálatába szegődő Péter német vagy francia herceget nem akarja mindjárt strategossá kinevezni s ezért I. Nikulitzast strategosi méltóságában meghagyva, Pétert csak a Hellas-themabeli csapatok parancsnokává nevezi ki s ugyanezért a tőle elvett tisztségért kárpótlásul I. Nikulitzast a themabeli vláchok fejévé nevezi ki. 980-ban tehát I. Nikulitzas volt és maradt is Hellas-thema strategosa. Így I. Kekaumenos legfeljebb 980 végén vagy 981-ben kezdhette meg Hellas-themában strategosi szereplését, mint I. Nikulitzas utóda, Larisa központtal. Larisa első hároméves ostroma Samuel részéről így legkorábban 980—983-ban történhetett. Ekkor a császár új, tehetségtelennek bizonyult strategost küldött Hellasba. Ez még három évig, 986-ig védte Larisát, melyet ekkor végre Samuelnek sikerült elfoglalnia.¹ Az I. Kekaumenosra vonatkozó eddigi két adatból Vasiljevskij óta a kutatók mind arra következtettek, hogy I. Kekaumenos örmény főember lehetett. Az örmény főúri családok részben az arabok terjeszkedése, részben Bizánc hódításai következtében ekkoriban nagy számmal költöztek a birodalom európai részébe s itt előkelő címeket és tisztségeket kaptak. Egy egykorú örmény történetíró beszéli el, hogy a X. század utolsó évtizedeiben a bizánci kormányzat sok örményt telepített le Makedóniában a bulgárok elleni védekezés céljára.² Ilyen előkelő örmény lehetett I. Kekaumenos is. Görög *Κεκαυμένος*

¹ Így datálta ezeket az eseményeket Vasiljevskij, *id. kiad.* bevezetés 4—5 s az ő nyomán Schlumberger, *i. m.* 637—9, G. Murnu, *i. m.* 39 és G. Buckler, *i. m.* 10. Zlatarski *i. m.* I/2 645 abból a téves következtetésből indulva ki, hogy amiért az író a larisai Nikulitzas szüleinek Samuel idejében átélt szenvedéseiről beszél (STR 65₉₋₁₀), az I. Kekaumenost felváltó strategos szükségképpen I. Nikulitzas volt, 976—979-re teszi I. Kekaumenos strategosságát és 980—983-ra I. Nikulitzasét, végül 983-ra Larisa elestét. Zlatarski figyelmét elkerülte az a tény, hogy I. Nikulitzast még II. Romanos (959—963) nevezte ki Hellas duxává s 980-ban még mindig az volt.

² Schlumberger, *i. m.* I 646.

'égett, lesült, barna' neve vagy örmény nevének fordítása, vagy arcszíne után kapta (vö. *Μαυροκατακαλὼν* ~ *Κεκαυμένος Κατακαλὼν* stb.). I. Kekaumenos családja 980—983 között meggyökerezett Larisában. Ekkor kerülhetett rokoni kapcsolatba I. Nikulitzasszal is, akinek *συμπέθερος*-aként, násza-, apatársaként szerepel. Ez csak úgy érthető, hogy vagy I. Kekaumenos fia vette el I. Nikulitzas leányát, vagy fordítva. I. Kekaumenos ekkor már nem lehetett fiatal, mivel előzőleg már Armeniában virágzott.¹ Látszólag még kétszer szerepelne szövegeinkben I. Kekaumenos. Ezek a helyek azonban már nem őrá, hanem fiára, írónk atyjára, II. *Kekaumenos*-ra vonatkoznak. Először egy történetben (STR 39₉—40₂), melyben írónk atyja egy unokatestvérét, Ioannes Maios protospathariost és strategost hasztalanul igyekszik egy állami adóbérletről lebeszélni. Lelkére köti, ne vállalja el az adóbehajtást Arabisos kerületben, Armeniában. Ezt a figyelmeztetést azonban Maios kapzsiságában semmibe sem vette, s e hibája következtében írónk atyja még látta Maiost bebörtönözve Konstantinápolyban. Itt a STR 39₁₃-ban világosan atyjáról (*ὁ πατήρ μου*) beszél el ezt a történetet írónk, míg alább, 39₁₉-ben ugyanőróla mint »nagyatyám«-ról (*τοῦ παπποῦ μου*) beszél. Ez a kifejezés olyan világosan a 6 sorral fentebbi *ὁ πατήρ μου*-ra vonatkozik, hogy nem tehetünk mást, mint hogy a *παπποῦ*-t nem a *πάππος* 'nagyatya', hanem a *παππᾶς* 'gyermeknyelvi szó *πατήρ* helyett' genitivusának fogjuk fel.¹ Hangsúlyozása is erre vall. Ez az adat tehát írónk atyjára vonatkozik, de nem datálható. A másik adat, mely szintén csak látszólag vonatkozik I. Kekaumenosra, valójában azonban II. Kekaumenosról, írónk atyjáról szól, már időhöz köthető. Láttuk a Függelékben, hogy szerzőnk a hellasi vláchok lázadásába belekeveredett III. Nikulitzasról megemlítette, hogy az a lázadás után az armeniakoni Amaseiában bebörtönözve onnan »megírta nagyatyámnak, Kekaumenosnak (*πρὸς τὸν πάππον μου τὸν Κεκαυμένον*) mindazt, amit egész életében szenvedett« (STR 72₂₁₋₂₂). A lázadás — mint látni fogjuk — 1066-ban zajlott le, s ettől kezdve III. Nikulitzas egészen Romanos Diogenes trónraléptéig, 1068 január 1-ig börtönében ült. Az emlékirat tehát 1066 vége és 1068 eleje között került volna írónk nagyatyjának kezébe. Ha azonban utána számolunk, ez lehetetlennek bizonyul. Irónk nagyatyja, I. Kekaumenos

¹ Így érti Vasiljevskij, *id. kiad.* bevezetés 6 és 39, a szövegkritikai apparátus j., valamint G. Buckler, *i. m.* 10 is.

983-ban már túl volt egy armeniai toparchaságon, sőt már három éve bizánci strategos Hellasban, tapasztalt és nagymúltú hadvezér. 983-ban tehát I. Kekaumenos egy toparchasággal és egy kormányzósággal a háta mögött már nem volt egészen fiatal ember. Ha nagyon fiatalon csinált is ilyen szép karriert, akkor is lehetett harminc éves, mert — mint látni fogjuk — 983-ban már nő, vagy legalább eljegyzett fia volt. Mivel pedig III. Nikulitzas amaseiai fogságából legkevesebb 83 évvel ezután írhatott bárkinek is, I. Kekaumenosnak ekkor legalább is 113 évesnek kellett volna lennie, ami nagyon valószínűtlen. Itt tehát, a STR 72₂₁-ben *παππᾶν* > *πάππον* szövegromlást kell feltételeznünk. Az eredetiben tehát ilyen lehetett a szöveg: »megírta atyámnak, Kekaumenosnak mindazt, amit egész életében szenvedett«. Ennélfogva ezt az adatot is írónk atyjára, II. Kekaumenosra kell vonatkoztatnunk.¹ Ha II. Kekaumenos tényleg 983 táján kötött házasságot I. Nikulitzas leányával, ha akkor csak 16 éves lett volna is, 1066 táján már ő maga is 99 éves aggasztán kellett volna, hogy legyen. Valószínű, hogy a szülők nászsága 983 táján még csak a gyermekek eljegyzése révén jött létre. Ez a középkorban előkelő családoknál szokás volt. Ennél többet nem is tudunk meg a két munkából II. Kekaumenosról, szerzőnk atyjáról. Mivel írónk a fent nyert eredmények értelmében »nagyatyám, Kekaumenos«-ról és »atyám, Kekaumenos«-ról beszél, kétségtelen, hogy *ezek atyai ágon voltak felmenői*, s ő maga is a Kekaumenos nevet viselte. Szerzőnk tehát III. Kekaumenos. Róla azonban később beszélünk részletesebben. Nézzük most előbb *az anyai ágat*.

Itt mindjárt az anyai nagyatya személyének megállapításában nehézség merül fel. Írónk a STR 28₃₂—29₂₁-ben anyai nagyatyjáról, a *Polemarchios*nak nevezett *Demetrios*ról (*ὁ πρὸς μητρὸς πάππος μου Δημήτριος ὁ Πολεμάρχιος*) mond el egy történetet. Ez a bulgáriai Servia vár vidékén »kiemelkedő vezérember« volt (*ἦν ὑπερέχουσα κεφαλῇ*). Samuel és II. Basileios harcában akkoriban bizánci részről Servia várát Magerinos bizánci strategos védte két taxiarcha támogatásával. Demetrios Polemarchios szerette volna mindenáron elfoglalni a bevehetetlenség hírében álló Serviát. Megfigyelte, hogy Magerinos és segédtisztjei a vár tövébe járnak le fürdeni. Embereivel rajtukütoött, elfogta őket s így vér nélkül elfoglalta a bizánciaktól a fontos erődöt. II. Basileios, miután paci-

¹ Így magyarázza ezt a helyet Vasiljevskij, *id. kiad.* bevezetés 6 és Buckler, *i. m.* II.

fikálta Bulgáriát, patrikiosi rangra emelte Demetrios Polemarchioszt és mystikossá nevezte ki. Servia Demetrios Polemarchios részéről történt elfoglalását Schlumberger¹ 986 előttre teszi, Zlatarski² viszont 989-re. Demetrios Polemarchioszt a kutatók általában bulgárnak tartják, aki a patrikiosi és mystikosi címet a győztes II. Basileiosztól 1018-ban kaphatta,³ talán a görög Polemarchios melléknévvel együtt. Irónk anyai nagyatyjáról több adatunk nincsen. Annál meglepőbb azonban, hogy irónk a LN már többször említett helyén (96₅) »nagyatyám, Nikulitzas«-ról (ὁ πάππος μου ὁ Νικουλιτζᾶς) beszél s I. Nikulitzast nevezi így. Ha irónk atyai nagyatyja I. Kekaumenos, anyai nagyatyja pedig Demetrios Polemarchios volt, akkor miféle nagyatyja lehetett még I. Nikulitzas is? Ezt a nehézséget Vasiljevskij⁴ azzal a feltevéssel próbálta kiküszöbölni, hogy Demetrios Polemarchioszt azonosítani lehetne I. Nikulitzasszal. Mivel azonban a Nikulitzas-nagyatya neve mellől hiányzik az »anyai« megjelölés, mely Demetrios Polemarchiosé mellett ott van, Vasiljevskij elejtette ezt az azonosítást, s inkább azt tette fel, hogy a LN szerzője nem azonos a STR-éval, hanem atyai ágon I. Nikulitzas, anyai ágon pedig Demetrios Polemarchios unokája volt. Látjuk tehát azt is, hogy ez a két hely a közös szerzőség tételének a »botrányköve«, mely a kutatók többségét Vasiljevskijtól kezdve két külön szerző feltevésére kényszerítette. A közös szerzőség első bizonyítója, G. Buckler is beleütközött ebbe a nehézségbe. Úgy próbált rajta segíteni, hogy Vasiljevskij első, Demetrios Polemarchioszt Nikulitzasszal azonosító feltevését próbálta jobban alátámasztani, csak hogy ő II. Nikulitzasra gondolt. Van ugyanis Skylitzesnél⁵ és Zonarasnál⁶ egy elbeszélés, mely elmondja, hogy a bizánciak ostrom alá vették Servia várát, melyet bulgár részről »Nikolaos védett, akit, mivel kistermetű ember volt, Nikolitzasnak neveztek« (Νικόλαος ὁν Νικολιτζαν ὡς βραχὺν τὴν ἡλικίαν ὠνόμαζον). Amikor II. Basileios behatolt a várba, Nikolitzas is kezére került. A császár a bulgár lakosságot kitelepítette ebből a fontos erődből, s bizánci helyőrséget helyezett el benne. Nikolitzas így kénytelenségből a

¹ I. m. I 639.

² I. m. I/2 718.

³ Vö. Schlumberger, i. m. I 639.

⁴ Id. kiad. bevezetés 7.

⁵ Bonni kiad. 452₂₀–453₁₂.

⁶ Bonni kiad. III 118₃₂–119₄. Vö. mindkét helyre nézve Zlatarski, i. m. I/2 718–9.

császár pártjára állt, vele Konstantinápolyba ment, s ott patrikiosi címet kapott. Utóbb azonban visszaszökött Samuel cárhoz s vele együtt Servia ostromához fogott. A császár azonban gyorsan Servia alatt termett és felszabadította azt az újabb bulgár ostrom alól. Nikolitzas Samuel cárral együtt kénytelen volt elvonulni. Nikolitzas azonban nem sokkal ezután a bizánciak kelepcejébe esett, s láncra verve a császár elé kísérték Bizáncba. Itt börtönbe vetették. Egyelőre eddig a történet. Mármost Buckler belekapaszkodik abba, hogy a helység, melyben Demetrios Polemarchios és Nikolitzas bulgár részről szerepelnek, a bizánci birodalommal való ellenségeskedés s a II. Basileiosztól kapott patrikiosi méltóság mind megegyezik, s ezek alapján azonosítja Demetrios Polemarchioszt Skylitzesék Nikolitzasával, azaz II. Nikulitzasszal. Azonban azonosítása sok nehézségbe ütközik. Kénytelen tagadni azt, hogy Demetrios Polemarchios bulgár volt s azt is, hogy a patrikiosságot Bulgária végleges pacifikálása után, 1018-ban kapta II. Basileiosztól. Erre az készíti, hogy Skylitzesék elbeszélése alapján Nikolitzas patrikioszá tétele 1000—1003 tájára datálható.¹ Kénytelen feltenni azt is, hogy a Nikolitzas csak idegen gúnynev, »amelyből Demetrioszt krisztianizáltak«. Ezt a gúnynevet atyjától örökölte s azután ráhagyta fiára stb. A főnehézség azonban az, hogy ezek szerint nem I. Nikulitzas lenne szerzőnk nagyatyja, — pedig írónk őt nevezi *πάππος*-ának — hanem II. Nikulitzas. Ha G. Bucklernek igaza volna Demetrios Polemarchios II. Nikulitzasszal való azonosításában, akkor I. Nikulitzas dédapja lenne írónknak. A dédapa fogalmat azonban írónk nem a *πάππος*, hanem a *πρόπαππος* szóval jelöli.² Mindezek a nehézségek arra kényszerítenek bennünket, hogy elvessük Buckler azonosítását. Az azonban — mint láttuk — kétségtelen tény, hogy a STR és a LN szerzője egy személy. Újra elénk mered tehát az a kérdés, hogyan lehetett írónknak három nagyatyja, illetőleg, ha atyai nagyatyja I. Kekaumenos, anyai nagyatyja Demetrios Polemarchios volt, miféle nagyatyja lehetett I. Nikulitzas?

Egy olyan természetes megoldást ajánlok, melyre csodálatosképpen eddig a kérdés egyetlen vizsgálója sem gondolt: *I. Nikulitzas mostohanagyatyja volt írónknak*. Vagyis szerzőnk atyja, II. Kekaumenos kétszer nősült. Először nagyon fiatalon, 980—983 között

¹ Vö. Zlatarski, *i. hely*; Múrnu, *i. m.* 45.

² LN 95₂₆.

feleségül vette vagy legalább is eljegyezte, s később feleségül vette I. Nikulitzas leányát. Hogy ebből a házasságából születtek-e II. Kekaumenosnak gyermekei, azt biztosan nem tudjuk. Kétségtelen azonban az, hogy szerzőnk, III. Kekaumenos nem ebből a házasságból született, hanem II. Kekaumenos második házasságából, melyet ez Demetrios Polemarchios leányával kötött. Mivel forrásaink I. Kekaumenosnak II. Basileios szolgálatába szegődésétől egészen írónk aulikus felfogásáig, művei írásáig semmi törést sem mutatnak a Kekaumenos-család császárhűségében, II. Kekaumenosnak ezt a második házasságát mindenestre 1018-ra vagy ez utánra kell tennünk, miután a bulgár Demetrios Polemarchios is Bizánc szolgálatába szegődött. Ekkoriban II. Kekaumenos már legalább 41 éves lehetett. Ebből a házasságból, tehát 1018 után születhetett írónk, III. Kekaumenos. Így neki a Nikulitzas-család tagjai nem voltak vérrokonai. I. Nikulitzast, apja apósát, elhalt mostohaanyja atyját mégis *πάππος*-ának, nagyatyjának nevezhette. Meglehet az is, bár ennek kisebb a valószínűsége, hogy a két házasság fordított sorrendben történt, s így I. Nikulitzas leánya III. Kekaumenosnak ténylegesen mostohaanyja volt. Ebben az esetben azonban II. Kekaumenosnak 980 előtt már meg kellett özvegyülnie, s így 1066-ban már százévesnél is idősebb lett volna. Ezért valószínűbb az először javasolt sorrend.

Azt a feltevést, hogy II. Kekaumenos kétszer nősült, erősen valószínűvé teszi a STR egy részlete (55₃₀—56₃₀). Ebben írónk azt tanácsolja fiának, hogy ha egyszer megözvegyült, gyermekei és a maga boldogsága érdekében ne nősüljön másodszor. Ha egy özvegyembert érzékisége második házasságba hajt, az rendszerint boldogtalan lesz, de gyermekeit is elhanyagolja. »Ha pedig mindkét félnek volnának gyermekei, ennél ugyan már mi rosszabb történhetnék? Veszekedés és civódás korán reggeltől késő estig, fegyvernyugvás nélküli gyűlölködés és mindennapos kavargás... Sok mindent tudnék neked erről elmondani, azonban elég ennyi, feltevéve, ha nem akarod magadat szántsándékkal süketnek tenni. Csak ezt az egyet mondom: boldog az, aki mindezt megtartja.«¹ Olyan életszerű tapasztalatok állhatnak ezek mögött az intelmek mögött, melyeket szerzőnk az atyai házban szerezhethetett.

¹ LN 56₂₄—30: εἰ δὲ καὶ ἀμφότεροι παῖδας ἔχοιεν, τί χειρὸν γένοιτ' ἂν; ἔρις καὶ μάχαι ἀπὸ πρωΐας ἕως ἑσπέρας, ἔχθρα ἀσπονδὸς καὶ ταραχὴ καθημερινή εἶχον δὲ σοι εἰς τοῦτο εἰπεῖν πολλὰ, ἀλλ' ἄρκει, εἴπερ οὐκ ἐθέλω κοῦφειν ἐθέλεις. τοῦτο δὲ μόνον λέγω· μακάριος ὁ φυλάσσων ταῦτα.

Foglaljuk mármost össze ennek a *Nikulitzas-családnak* a *történetét*. I. *Nikulitzas*ról, szerzőnk mostohaanyjának atyjáról említettük már, hogy még II. Romanos (959—963) nevezte őt ki »sok szolgálata után« *Hellas-thema* duxává, strategosává, s hogy *Larisában* székelte. Ugyancsak még II. Romanos tette őt a hellasi exkubitosok domestikosává is élethossziglan. 980-ban azonban II. Basileios a nyugati Péter herceg kedvéért elveszi tőle az exkubitosok feletti parancsnokságot. Igaz ugyan, hogy mentegetőzik előtte e miatt, s kárpótolni igyekszik őt ezért a hellasbeli vláchok feletti, külön erre a célra megteremtett parancsnoksággal, de még ugyanebben az évben, vagy legkésőbb a következőben, 981-ben leteszi a strategusból is és I. Kekaumenost nevezi ki helyette *Hellas* strategosává. I. *Nikulitzas* ekkor — még ha Romanos sok érdeme alapján fiatalon, mondjuk 30 éves korában nevezte is ki *Hellas* duxává — már meglett ember, legalább 50 éves lehetett, akinek fiatal leányát II. Kekaumenos ekkortájt már legalább is eljegyezte. A meglett és magas méltóságokhoz szokott férfit, ha már előzőleg is nem szított Samuel cárhoz, ez az őt Basileios részéről ért kettős méltóságfosztás érzékenyen érinthette. Szerzőnk is erre célozhat, amikor a LN 95₄—97₂₇-ben hosszan inti a császárt, hogy ne adjon idegeneknek magas méltóságokat, hiszen azok a régi jó világban csak élelem és ruházat fejében szolgálták a császárokat: ne bélyegezze tehát ilyesmivel hasznavehetetleneknek a bizánciakat. Lehet azonban az is, hogy I. *Nikulitzas* már előzőleg is a bulgárokhoz szított, s II. Basileios éppen ezért váltatta le őt egymásután mindkét katonailag fontos tisztségben a Samuel-től erősen veszélyeztetett *Hellasban*, s ezért tette meg a vláchok fejévé, mert ez a tisztség katonai erőt nem hagyott a kezében. Mindenesetre az a mód, ahogyan Samuel bánt a *Nikulitzas-családdal*, s ahogyan ezek szolgálták a cárt, határozottan arra vall, hogy ettől az időtől kezdve a *Nikulitzasok* államhűsége megingott, s bulgárpártiakká lettek. Schlumberger¹ és Murnu² I. *Nikulitzas* részéről árulást, illetőleg Samuellel való megegyezést tételeznek fel. Forrásainkból azonban még maga az a tény sem bizonyítható, hogy I. *Nikulitzas* megérte-e *Larisa* 986-i elestét. »Nagyatyám, *Nikulitzas*« nem említődik többé. Annyi tény, hogy amikor 986-ban Samuel cár elfoglalta *Larisát*, I. *Nikulitzas* családja, s egy fia egé-

¹ I. m. II 222 és 395.

² I. m. 44.

szen bizonyosan ott élt, mert szerzőnk óva inti fiát, vigyázzon, nehogy az történjék vele valaha, ami Nikulitzas szüleit érte Larisában (STR 65₁₀: οἱ γόνεῖς τοῦ Νικουλιτζᾶ εἰς Λάρισαν). Az ő főhőse pedig, akit egyszerűen Nikulitzasnak szokott nevezni, az 1066-i lázadás larisai Nikulitzasa. Ennek γονεύς-e, szülőatyja tehát, II. Nikulitzas, ha fiatalemberként is, de ott volt a körülzárt Larisában. Az ostromlott Larisa lakói ugyanis a hároméves ostrom végén a Nikulitzas-családdal együtt nagyon szenvedtek az éhínségtől, mert I. Kekaumenos utóda, egy tehetségtelen bizánci strategos nem gondoskodott elegendő tartalékról. Amikor Samuel cár 986-ban kiéheztette Larisát, »a larisaiakat mind szolgaságra vetette Nikulitzas családjá kivételével. Mert csak őket költöztette át bántatlanul és szabadokként vagyonukkal együtt¹ Bulgáriába. Ha I. Nikulitzas ezt még megérte volna, írónk határozottan őt, mint nagyatyját nevezte volna meg ezzel az eseménnyel kapcsolatban, s nem a határozatlan »Nikulitzas szülei«, »Nikulitzas-családja« kifejezéseket használná, amely kifejezésekben Nikulitzason már larisai III. Nikulitzast kell értenünk. S a következő események, melyeknek hőse megint egy Nikulitzas, olyan fiatalos erőt, szívósságot és kitartást igényeltek, hogy nem gondolhatunk velük kapcsolatban a 963-tól 981-ig már hosszú szolgálatait jutalmául strategosként működött I. Nikulitzasra. A következő események tehát már II. Nikulitzasszal történtek.² Fentebb láttuk már, hogy Skylitzes és Zonaras előadása szerint 1001–1003 tájban Samuelnek egy Nikolitzas nevű főembere védte Servia várát II. Basileios ellen. A vár elesete után színleg a császár mellé állt, patrikiosi címet kapott, de mégis visszaszökött Samuelhez, résztvett Servia bulgár részről történt ostromában, elvonult onnan, majd bizánci kelepcebe esve Bizáncban börtönbe került. Ha mindez I. Nikulitzasszal történt volna, ez ekkoriban legkevesebb 72 éves lett volna. Ilyen szívós rugalmasságot pedig egy öreg embernél nehéz elképzelnünk. Annál nehezebb, mert a történet még folytatódik. Úgy látszik, Nikolitzast bizánci börtönében nem jól őrizték, mert másodszor is elszökött Bizáncból és később, 1018–1019-ben,

¹ STR 66₈₋₉: ... καταδουλωσάμενος πάντας τοὺς Λαρισαίους ἐκτὸς τῆς γενεᾶς τοῦ Νικουλιτζᾶ. αὐτοὺς γὰρ μόνον μετοίκισεν ἀβλαβεῖς καὶ ἐλευθέρους μετὰ καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς, ...

Ez a felfogása G. Bucklernak, *i. m.* 12–3 és G. Murnunak, *i. m.* 45–8. Vasiljevskij a két következő esemény hősének még I. Nikulitzast tartja: *id. kiad.* bevezetés 7–8, ugyanígy V. N. Zlatarski is, *i. m.* I/2 718, 774 és 777 lényegtelen eltéréssel.

már Ivan Vladislav, az utolsó ochridai cár halála után, ismét felbukkan a bulgár nemzeti ellenállás pártja élén. Amikor már a meghódolást követelő bulgár párt győzelme után minden bulgár vajda meghódolt Basileiosnak, Nikolitzas még mindig folytatja az ellenállást a császár ellen. Csapatával egy hegységben (talán a Grammosban) húzódik meg. A császári sereg bekeríti, embereit elfogják vagy elcsábítják tőle. Amikor Nikolitzas látta, hogy minden ellenállás hiábavaló, egy éjjel elment a bizánci táborba, hogy meghódoljon a császárnak. Basileios azonban már látni sem akarta a hűtlen patrikiost, hanem Thessalonikébe vitette, s ott bezáratta.¹ Akik ragaszkodnak ahhoz, hogy még ez az eseménycsoport is I. Nikulitzasszal történt, nem gondolnak arra, hogy ez ekkor már 90 éves lett volna. Észszerűbb tehát mindazt, amit Skylitzes és Zonaras Nikulitzasról elmondanak, II. Nikulitzasra vonatkoztatnunk, aki I. Nikulitzas fia volt, s Larisa eleste s a család Bulgáriába telepítése után már Samuel cár környezetében nőtt husz év alatt férfivé s hű bulgárrá. Ez a II. Nikulitzas valószínűleg a thessalonikei börtönben fejezte be életét, mert többé nem hallunk róla.

Ennek fia volt *III. Nikulitzas* protospatharios, a vláchok 1066-i lázadásának szenvedő hőse. Ennek pályafutásával a vláchok lázadására vonatkozó forráshely történeti értékesítése kapcsán fogunk foglalkozni. Itt csak a következő adatokat foglaljuk össze: Ez a *III. Nikulitzas* egyszer a »Larisai« (*Λαρισαῖος*: STR 66₁₉), egyszer a »Delphinas« (*Δελφινᾶς*: STR 68₁₈) melléknévet viseli. A »Larisai« melléknév könnyen érthető, hiszen a Nikulitzas-családot a forrásokból úgy ismerjük meg, mint thessaliai nagybirtokos családot, s birtokaik központja valószínűleg Larisában volt. A »Delphinas« név kétféleképp magyarázható: ez vagy anyai ágon *III. Nikulitzas*ra szállt családnév, vagyis anyja családi neve volt,² vagy pedig egy helység nevéből képzett melléknév, amely helységben Nikulitzasnak birtoka volt.³ Mindkét esetben kapcsolatba kell hoznunk azzal a »Delphinas«-szal, akinek kertjeit I. Alexios Komnenos 1083-ban a Larisa—Trikala útvonal trikalai végén érintette.⁴

¹ Skylitzes, *id. kiad.* 474₆–13.

² Vasiljevskij, *id. kiad.* bevezetés 8.

³ G. Buckler, *i. m.* 13.

⁴ *Annae Comnenae porphyrogenitae Alexias* ex rec. A. Reifferscheidii. Lipsiae, 1884. I 169₂₈.

III. Nikulitzasnak 1066-ban két testvére élt: Theodoros és Demetrios, s már négy gyermeke is volt: két fia, Gregoras és Pankrates és (legalább) két megnevezetlen leánya. III. Nikulitzas 1066-tól, a lázadás elfojtásától 1068-ig, IV. Romanos Diogenes trónraléptéig az armeniakoni Amaseiában volt bebörtönözve. 1068-tól VII. Michael trónraléptéig Larisában, házában élt visszavonulva. VII. Michael uralkodása elején, 1071-ben a haditengerészetnél nyert magas tisztséget. Egyik fia, Gregorios (= Gregoras) 1068-ban, Romanos Diogenes trónraléptekor spatharokandidatos volt. Ezt a fiút ugyanebben az évben a császár protospathariosszá léptette elő, s ugyanekkor a másik fiú, Pankratios fizetését is felemelte. Ezen kívül III. Nikulitzasról egyebet nem is tudunk meg, csak annyit, hogy írónk őt »nászom«-nak, »apatársam«-nak (ὁ συμπεθερός μου: STR 71₁₈₋₁₉) nevezi. Mivel a συμπεθερία tág fogalma Bizáncban jelenthet minden 'házasság révén létrejött kapcsolat'-ot, ezt a helyet úgy is felfoghatnók, hogy írónk mostoha-unokatestvérét ilyen tág 'atyámfia' értelemben nevezi συμπεθερός-ának. Mivel azonban nem voltak vérrokonok, viszont írónk igen nagy érdeklődést, tájékozottságot, sőt részrehajlást mutat a Nikulitzas-családdal szemben, legjobb szószerint értelmeznünk ezt a helyet, s feltennünk, hogy III. Kekaumenos és III. Nikulitzas valami házassági kapcsolatot ütöttek nyélbe gyermekeik között. Mivel írónknak egyetlen leányáról sem tudunk, ellenben legalább három fiának kellett lennie, úgy kell elképzelnünk a dolgot, hogy III. Kekaumenos egyik fia, valószínűleg a legidősebb, a STR címzettje elvette feleségül vagy legalább is eljegyezte III. Nikulitzas egyik leányát.

Hátravan még, hogy összefoglaljuk mindazt, amit a két munkából szerzőjűkre, III. Kekaumenosra vonatkozólag támpontul használhatunk. Írónk két helyen (STR 59₇₋₈ és LN 100₁₃₋₁₆) céloz arra, hogy szemtanúja volt V. Michael Kalaphates császár trónfosztása és megvakíttatása tragédiájának. Ez 1042-ben Konstantinápolyban történt. Másik időhöz köthető adatunk a LN 97₁₋₂₇-ben elbeszélte történet. Ebből megtudjuk, hogy amikor Delianos vezetésével 1040-ben lázadás tört ki Bulgáriában, szerzőnk a birodalom védelmében együtt harcolt Harald Haardrade varég herceggel, Norvégia későbbi királyával, aki akkor Bizánc szolgálatában állt. Megtudjuk még tőle (STR 60₁₀₋₂₀), hogy személyesen ismerte Ioannes larisai püspököt abban az időben, amikor Hellasban hivatalos hatalmat gyakorolt (ἐξουσιάζοντός μου τότε εἰς τὰ μέρη τῆς

Ἑλλάδος). Hogy mikor és milyen hivatalt viselt szerzőnk Hellasban, nem deríthető ki.

Arra nézve, hogy szerzőnk *mikor írta a két munkát*, a két traktátusban csak gyenge támpontokat találunk. A STR egy helye Romanos Diogenes császárt már mint »megboldogult«-at (*μικροῦς*: 72²⁶⁻²⁷) említi. Mivel ez a császár 1071-ben halt meg, annyi kétségtelen, hogy szerzőnk a STR-t, vagy legalább is ezt a részét 1071 után írta. Egyesek abból, hogy egy másik helyen (STR 73²⁵) a műben említett legutolsó császár, VII. Michael Dukas (1071—1078) még nem mint *μικροῦς*, hanem mint *εὐσεβέστατος* szerepel, arra következtettek, hogy a STR még az ő életében, tehát 1078 előtt íródott. Ez azonban nem kényszerítő erejű érv, mert a császár egy meghalt elődje, IX. Konstantinos Monomachos két helyen is (STR 18¹⁸, 22²⁷) *εὐσεβέστατος*-ként szerepel, nem pedig a meghalt császároknak kijáró *μικροῦς* jelzővel.¹ Van még a szövegben egy támpont, melyre eddig még senki sem figyelt: Ioannes Xiphilinos konstantinápolyi pátriárka (1064—1075) már mint »megboldogult« szerepel benne (STR 72¹³⁻¹⁴). Ez 1075 utánra utal. Pozitívum tehát csak annyi, hogy *a STR 1075 után íródott*, de nem okvetlenül 1078 előtt, hanem esetleg jóval később, már I. Alexios Komnenos uralkodása alatt. A LN szereztetési idejére nézve az a támpontunk, hogy egyik helye (95⁸) Angliából származó bizánci szolgálatba szegődött zsoldost említ. Mivel a bizánci hadseregben szolgáló angol zsoldosok a bizánci hadsereg *ἐθνικῶν*-ainak felsorolásaiban csak 1081 táján bukkannak fel, ebből sejtethető, hogy szerzőnk *a LN-t talán 1081-ben, vagy ez után írta, az akkor trónra került I. Alexios Komnenoshoz*.² Ha helyes az a következtetésünk, hogy III. Kekaumenos nem sokkal 1018 után született, akkor a STR és a LN megírása idején 57—63 éves lehetett. Ennek a kornak megfelel az a gazdag élettapasztalatokon alapuló kiforrott életszemléletet, melyről a két munka tanúságot tesz. Ez minden, amit az adatok óvatos felhasználásával szerzőnkről és művei keletkezési idejéről mondhatunk. Eredményeink

¹ Vö. Vasiljevskij, *id. kiad.* bevezetés 7; G. Buckler, *i. m.* 10; Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*. Budapest, 1942. 201.

² Vö. Vasiljevskij, *id. kiad.* bevezetés 8—9; A. Vasiliev, *The Anglo-Saxon Immigration to Byzantium*: Annales de l'Institut Kondakov 9 (1937) 58 kk.; Gy. Moravcsik, *i. m.* 112.

betört oroszokat. 1045-ben Iberia duxa és anii parancsnok. 1047-ben Konstantinápolyban védi IX. Konstantinost a lázadó Leon Tornikes ellen, majd visszatérve Ázsiába, 1048-ban két fényes győzelmet arat a szeldzsukokon. 1049-ben a császár a besenyők ellen küldi mint a Kelet csapatainak főparancsnokát. 1050-ben Nikephoros Rhaiktor Katakalon Kekaumenos tanácsa ellenére halogatta a besenyők megtámadását. A vesztes csatában Katakalon súlyosan megsebesült, de egy besenyő ápolásába vette, s megmentette. Talán az 1053-i békekötéskor kerülhetett megint haza a besenyők hadifogságából. 1056-ban magistros és Antiochia duxa, de VI. Michael Stratiotikos császár egy unokaöccse kedvéért elmozdítja. 1057-ben nem kapja meg a proedrosi rangot. Erre más főnemesekkel összeesküszik a császár ellen. Az összeesküvők őt jelölik császárnak, de ő lemond erről és Isaakios Komnenost segíti trónra. Ezután Katakalon Kekaumenos már csak egyszer bukkan fel a történelemben: 1094-ben, amikor résztvett az I. Alexios Komnenos ellen szőtt Diogenes-féle összeesküvésben, s ezért bebörtönözték és megvakították. N. Bănescu azt teszi fel, hogy 1057-től 1094-ig visszavonultan élt.

Eleinte Vasiljevskijtől kezdve sokan csak arra gondoltak, hogy Katakalon Kekaumenost valahogyan beleillesszék szerzőnk családjába. Maga *Vasiljevskij*, aki csak az 1041-től 1057-ig mutató adatokat vonatkoztatta Katakalonra, a II. Kekaumenossal való azonosításra gondolt.¹ Ennek lehetőségét azonban mindjárt el is vetette azzal a megokolással, hogy szerzőnk nem mellőzte volna hallgatással atyja dicsőséges tetteit, annál kevésbbé sem, mert Katakalon Kekaumenos haditényei a legalkalmasabbak lettek volna azoknak a stratégiai tanácsoknak a megvilágítására, amelyeket szerzőnk fiának ad. Szerinte Katakalon Kekaumenos legfeljebb távoli rokona lehetett írónknak. *Schlumberger*² még ezt a távoli rokonságot sem fogadta el. *N. Bănescu*³, aki az I. Kekaumenossal való még lehetetlenebb azonosításra is gondolt, ugyanerre a negatív eredményre jutott. A legelső, aki Katakalon Kekaumenost magával szerzőnkkel próbálta azonosítani, *C. Neumann*⁴ volt, azonban úgy látta, hogy kénytelen mindjárt el is vetni ezt a

¹ *Id. kiad.* bevezetés 6.

² *I. m.* I 626.

³ *I. m.* 26–9.

⁴ *Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen.* Leipzig, 1894. 47, 2. j.

gondolatot. Legújabbán G. Buckler¹ nagy alapossággal igyekezett ezt az azonosságot bizonyítani. Finom képzelőerővel beleélve magát Katakalon Kekaumenos élethelyzetébe és feltehető gondolkodásába, két forrásunkból igen sok olyan finom apróságot tud kihámozni, amelyek — ha legalább egy világos és döntő érv támogatná őket — tényleg valószínűvé tehetnék azt, hogy III. Kekaumenos életpályájának részletei beleillenek Katakalon életpályájának ismert részleteibe, hogy a két munkában említett helyek és személyek ugyanazok, amelyek és akik Katakalon pályafutásában is jelentkeznek, s hogy szerzőnk gondolkodása, érzelmei, jellegzetes elvei és egész életfelfogása azonosak Katakalon feltételezhető életszemléletével. Ennek a sok finom részletre építő bizonyításnak csak az az egyetlen baja, hogy a ma ismert forrásadatok egyetlen kézzelfogható, világosan bizonyító érvet sem nyújtanak, mely kényszeríthetne bennünket az azonosság elismerésére. Ezt a finoman felépített bizonyításmenetet N. Bănescu² kelleténél fölényesebben igyekezett megdönteni. Azonban ő is csak egyetlen érvet tudott felhozni annak bizonyítására, hogy Katakalon Kekaumenos és III. Kekaumenos azonosítása lehetetlenség. Szerinte ugyanis szerzőnk a Diakenénél vívott bizánci-besenyő ütközetben a fővezért a Skylitzestől bizonyított Nikephoros Rhaiktor helyett tévesen Konstantinos Rhaiktornak nevezi. Márpedig Bănescu szerint Katakalon Kekaumenos, aki résztvett ebben a csatában, ilyen tévedésbe nem eshetett. Tehát szerzőnk nem lehet azonos Katakalonnal. G. Buckler is³ nyomban tett ugyan egy kevésbé sikerült kísérletet Bănescu ellenvetésének elhárítására, megpróbálva valószínűvé tenni azt, hogy írónk nem a diakenéi, hanem a diambolisi besenyő ütközetéről írt, ahol tényleg Konstantinos Rhaiktor volt a fővezér, valójában azonban csak P. Orgelsnek⁴ sikerült hatálytalanná tennie Bănescu döntőnek hitt ellenérvét. Keleti források alapján tisztázva a kronológiát, P. Orgels világosan kimutatta, hogy szerzőnk tényleg a diambolisi csatáról szól s így nem téved a hadvezér megnevezésében. Így ma a Katakalon Kekaumenos = III. Kekaumenos azonosításban az a helyzet, hogy az azonosság lehetetlenségét nem sikerült kimutatni. Azonban G. Buckler bizonyítékairól is csak ennyit mondhatunk, hogy t. i. sikerült

¹ I. m. 15–26.

² *À propos de Kekauménos*: Byzantion 13 (1938) 129–38.

³ *Can Cecaumenus be the author of the Strategikon?*: Byzantion 13 (1938) 139–41.

⁴ *Kekaumenos et la guerre petchénègue*: Byzantion 13 (1938) 402–408.

kimutatnia azt, hogy szerzőnk azonossága Katakalonnal nem lehetetlen. Ellene szól azonban Buckler azonosításának az a nyomós tény, hogy a szerző két művéből összeállítható családfán a Katakalon név sehol sem szerepel, továbbá az, hogy Katakalon nevezetes haditettei nem szerepelnek illusztráló anyagként, pedig erre rendkívül alkalmasak volnának. *Mai ismereteink* tehát még mindig *nem engedik meg szerzőnknek Katakalon Kekaumenosszal való azonosítását*. Ennélfogva a két forrás további használatában — ami a művek szerzőségét illeti — csak azokra az óvatosan kielemezett tényekre szabad támaszkodnunk, amelyek alapján III. Kekaumenos családfáját összeállítottuk.

Az elmondottak alapján most már hozzáfoghatunk ahhoz, hogy Kekaumenos két művének adatait értékesítsük a román történet számára. Ki kell elemeznünk a STR és a LN vlách vonatkozású helyeiből mindazokat az adatokat, amelyek a vlách nép akkori és megelőző, X. és XI. századi tényleges földrajzi elhelyezkedésére, életmódjára, gazdasági és társadalmi helyzetére és külső történetére vonatkoznak. Majd értékesítenünk kell a vláchok őstörténetére vonatkozó nyomokat is. Meg kell vizsgálnunk, hogyan illeszkednek bele a két munkából is értékesíthető adatok abba a képbe, melyet a többi források nyújtanak a vlách nép X—XI. századi életéről. Végül meg kell állapítanunk azt is, milyen forrásokból származnak szerzőnknek a vláchokra vonatkozó tudósításai s mennyiben hiteles történeti források ezek a tudósítások. Ennek a munkának előfeltétele az, hogy összefoglaljuk mindazt, amit egyéb forrásokból a vláchok X—XI. századi történetéről tudunk.

A vláchok a X. és a XI. században.¹ A vláchok legelső kétségtelen felbukkanása egy 976-ra keltezhető eseménnyel kapcsolatos. *Ioannes Skylitzes* bizánci történetíró († 1092 után) elbeszéli, hogy Samuel későbbi bulgár cár egyik testvérét, Davidot »Kastoria, Prespa és az úgynevezett Szép tölgyek között valami fuvaros vláchok« megölték.² Ezt a 976-i eseményt s a benne

¹ Ebben az összefoglalásunkban csak a hiteles történeti forrásokra támaszkodunk. Eleve kirekesztjük tárgyalásunkból a *Nestor-krónikát*, melynek adatai nem a vláchokra vonatkoznak (vö. A. Sachmatov cikkét az *Известия таврической ученой архивной комиссии*-ben, 31 (1918) Nr. 54. 235—40. l.-okon) és a magyar *Anonymus* Gestáját, mely 1200 körüli állapotok képét ferdítve keveri bele és vetíti vissza a IX. század történetébe.

² *Georgius Cedrenus Ioannis Skylitzae ope* ab I. Bekkero *suppletus et emendatus* II. Bonnae, 1839. 436₁₄—15: ... ἀναπρεθεῖς μέσον Καστορίας καὶ Πρέσπας καὶ τὰς λεγομένας Καλὰς ὁρὰς παρὰ τινων Βλαχῶν ὀδιτῶν, ... Ezt az értesítést tévesen Georgios Kedrenosnak szokták tulajdonítani.

szereplő vláchokat a bizánciak későbbi Bulgaria-themájának déli részére, a helységeknek nevet adó Presba és Kastoria tavak közti területre, a Nerečka-planinában eredő Visztrica-folyó felső folyása vidékére kell helyeznünk. A »fuvaros vláchok«, *Βλάχοι ὁδοῖται* kifejezést egy jóval későbbi szerbiai analógia magyarázza. A szerb királyok okleveleiben a XII. század végén szereplő *kjelator* (mai román *călător* 'utazó, vándorló' ~ görög *ὁδοῖται*) vláchok nomád pásztorok és fuvarosok voltak. Ilyen vláchokat kell keresnünk Skylitzes szűkszavú tudósításában is.¹ Bulgária végleges meghódítása után II. *Basileios* 1020-ban egy *sigillion*-ban véglegesen megszabta az ochridai érsek hatáskörét. Az alája rendelt püspökségek részletes felsorolása után biztonság kedvéért hozzáteszi még a császár, hogy »ha még más püspökségek feledékenységből fel nem tüntetve kimaradtak volna, s azok a bulgár határokon belül vannak, meghagyjuk, hogy azokat is hatalma és uralma alatt bírja... és beszedje az egyházi adót mindezekről és az egész Bulgariaszerte élő vláchoktól is, valamint a Vardar-környéki türköktől, akik a bulgár határokon belül vannak...«² Ennek az adatnak a földrajzi helyhez kötése eléggé nehéz. Kétségtelen ugyanis, hogy ez a *sigillion* Peter és Samuel cárok egész egykori birodalmának területét az ochridai érsek egyházi hatalma alá helyezi. Ennek a hatalmas területnek nyugati határa a Drina—Adria vonala, déli a Janina—Larisa vonal, északi a Duna, keleti a Duna-torkolat és Várna közti Fekete-tengerpart, mely ismét déli határrá kanyarodik a Balkánhegység vonalán, s így folytatódik az onnan ismét Szaloniki felé kanyargó régi bulgár határvonalon. Ha tehát szözszerint értelmezzük az oklevél adatát, ezen a hatalmas területen belül nem is tudjuk közelebbről lokalizálni a bulgáriai vláchokat. Van azonban egy másik interpretációs lehetőség is, mely valószínűleg jobban megközelíti a tényleges helyzetet. N. Bănescu

¹ Vö. N. Iorga, *Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani*: Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice 35 (1913) 133; uő., *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* I. Gotha, 1905. 93; uő., *Histoire des Roumains de la péninsule des Balcons* (Albania, Macédoine, Épire, Thessalie, etc.). Bucarest, 1919. 7-8; uő., *Histoire des Roumains et de la romanité orientale* III. Paris, 1937. 8; G. Murnu, *i. m.* 8-14; vö. főleg Makkai László, *Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben*: Hítel 1 (1940-1941) 149 és 157-8.

² H. Gelzer kiadása, *BZ.* 2 (1893) 46⁶⁻²³: ... ἀλλ' εἰ καὶ λοιπαὶ ὑπελείφθησαν διὰ λήθην μὴ ἐμφανισθεῖσαι καὶ τῶν Βουλγαρικῶν ὄρων ἐντός εἰσι, καὶ ταύτας διακατέχειν καὶ δεσποτεῖν παρακελευόμεθα, ... καὶ λαμβάνειν τὸ κανονικὸν αὐτῶν πάντων καὶ τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων καὶ τῶν περὶ τὸν Βαρδάρειον Τοῦρκων, ὅσοι ἐντός Βουλγαρικῶν ὄρων εἰσὶν, ... Vö. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*. 1. Teil. München u. Berlin, 1924. 104: No. 807.

mutatott rá¹ arra, hogy a bizánciak szóhasználatában *Βουλγαρία* ezen a hatalmas területen belül csak az éppen Basileios hódításai nyomán létesített Bulgaria-themát jelentette. Bulgaria-themát északon a Belgrád-Sirmion-thema, északkeleten a Duna és a Balkánhegység közt elnyúló Paristrion-thema, keleten Makedonia-thema, délkeleten Thessalonike themája, délnyugaton Nikopolis-thema, nyugaton pedig Illyrikon-(Dyrrhachion)-thema határolta. »Egész Bulgaria duxa« (*δουξ πύσης Βουλγαρίας*) Skopljében székel, s alája tartoztak Strumitza, Prilep, Prizren, Ochrida, Kastoria, Štip, Niš és Serdika strategosai. Ezen a még mindig igen nagy területen belül, valószínűleg a Skylitzes adatával egybeeső délnyugati részen kell elképzelnünk a sigillionban 1020-ban említett vláchokat. Éppen földrajzi meghatározásuk bizonytalansága (»az egész Bulgariaszerte élő vláchok«) és az a tény, hogy ekkor még nem tartoztak egy meghatározott püspökség alá, arra vall, hogy ezek pásztorkodó vláchok voltak. Mint új adót hajtják be rajtuk a kanonikont, amelyet eddig világiak nem fizettek. Egykorú és későbbi analógiák alapján ítélve valószínűleg beszédtek tőlük a családadó (καπνικόν) és az állattizednek (δεκατεία) nevezett állami juh- és sertésadót is.² A *Barii Évkönyvek* egy adata szerint³ VIII. Konstantinos Szicília elleni hadjáratában 1027-ben (esetleg 1025-ben) a nagy bizánci hadseregben vláchok is harcoltak. Ezekről a vláchokról földrajzilag természetesen csak annyi állapítható meg, hogy a bizánci birodalom akkori területéről valók, tehát balkánfélszigetiek. Ez a vláchok katonai kötelezettségének, illetőleg szolgálatának legelső említése, mely azonban még többször fog ismétlődni. Anna Komnene említi, hogy atyja 1083-ban Boemund ellen indulva elvonul Larisa mellett, áthalad a szomszédos Kellia hegyen, letér az országútról jobbkéz felé hagyva azt, átkel a Kissavo hegyen s elér egy Androniához közel fekvő Ezeva nevű vlách faluba. Innen Plavitza helységbe jut egy folyó

¹ N. Bănescu, *Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'Empire bulgar de Samuel (1018). Nouveaux duchés byzantins: Bulgarie et Paristrion*: Académie Roumaine. Bulletin de la section historique 10 (1923) 49–57. Vö. még N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale* III 77 és G. Murnu, *i. m.* 50–2, akik már thessaliali, sőt thrakiai vláchokra gondolnak ennél az adatnál.

² D. A. Xanalatos, *Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs von Achrida*. (Disszertáció). München, 1937. 38 és 41–2.

³ MGH. V, 53: ... hoc anno descendit... in Italiam cum exercitu magno i. e. Russorum, Guandalorum, Turcorum, Burgarorum, Vlachorum, Macedonum aliorumque ut caperet Siciliam. Vö. G. Murnu, *i. m.* 52–3; N. Iorga, *i. m.* III 78; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor* I. București, 1935. 290.

közelébe s ott táborot ver. Innen felkerekedve eljut Delphinás kertjeiig s onnét Trikalába.¹ Itt tehát a Larisa—Trikala vonalon, a Delphinás (= Nikulitzas)-család birtokai közelében találunk egy vlách települést, az antik Thessaliának a bizánci Hellas-themába tartozó részén. Ugyancsak Anna Komnene beszéli el, hogy 1091 koratavaszán Alexios Komnenos parancsot adott Nikephoros Melissenos kaisarnak, hogy tartson toborzást »újoncokat szedve össze, amennyit csak tud a bulgárokból s amennyit lehet azokból, akik a nomád életmódot választották (a köznyelv ezeket vláchoknak szokta nevezni)«. ² Tehát itt is vándorpásztorkodást űző vláchokról van szó. Ezeknek földrajzi meghatározása mindaddig nehéz marad, míg nem tudjuk, milyen területre terjedt ki ekkor Nikephoros Melissenos hivatalos hatásköre. Mivel a császár a Marica torkolatánál lévő Ainost jelölte ki a csapatok gyülekezési helyéül, valószínű, hogy Makedonia-themabeli, a Marica-völgy és a Balkán-hegység közt mozgó vláchokról van szó.³ Harmadszor Alexios 1095-i kún hadjárata kapcsán említ vláchokat Anna Komnene. A Balkán-hegység keleti nyúlványának lábainál, Anchialos mellett táborozó császárnak egy Pudilos nevű vlách főember jelenti, hogy a kúnok már a Dunán innen vannak.⁴ Csaknem egyidejűleg azonban a vláchok megmutatták a kúnoknak azokat a hegyi ösvényeket, amelyeken átjuthattak a Balkán-hegység szorosain, a nélkül, hogy beleütköztek volna a szorosokat őrző bizánci csapatokba.⁵ A szintér

¹ Anna Komnene. *id. kiad.* I 169¹⁹⁻²⁸: καὶ τοῖς μέρεσι τῆς Λαρίσης ἐγγίσας καὶ διελθὼν διὰ τοῦ βουνοῦ τῶν Κελλίων καὶ τὴν δημοσίαν λεωφόρον δεξιόθεν καταλιπὼν καὶ τὸν βουνὸν τὸν οὕτως ἐγγωρίως καλούμενον Κίσσαρον κατήλθεν εἰς Ἑζεβάν. χωρίον δὲ τοῦτο Βλαχικὸν τῆς Ἀνδρωνείας ἐγγιστα διακείμενον. ἐκεῖθεν δὲ καταλαβὼν ἐτέραν αὐτῆς χωρὶς πόλιν Πλαβίτζαν συνήθως καλουμένην, ἀρχοῦ που τοῦ οὕτως πῶς καλουμένου ποταμοῦ † ῥέοντος διακείμενην, τὴν σκηνὴν κατέθετο ἀποχωρῶντα τάφρον διορύξας. καὶ ἐγερθεὶς ἐκεῖθεν ὁ βασιλεὺς ἀπῆλθεν ἄχρι τῶν κηπουρείων τοῦ Δελφινᾶ καί κειθεν εἰς τὰ Τρίκαλα. A topográfiára nézve vö. F. Chalandon, *Les Comnène. Études sur l'empire byzantin au XIe et XIIe siècles. I. Essai sur le règne de l'Alexis I Comnène (1081—1118)*. Paris, 1900. 89. A vlách falu nevét, melyet N. Iorga, *i. m.* III 79, 2. j. erőszakosan Τζοβάν-ra akart változtatni, hogy a román ciobanii 'pásztorok' szóval egyeztetesse, P. Mutafoiev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*. Sofia, 1932. 245, 1. j. és M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*. Berlin, 1941. 216 megnyugtatóan megoldotta a szlávból. A kérdéses folyó valószínűleg a Salambrias.

² *Id. kiad.* II 8¹¹⁻¹³: ... νεολέκτους καταλέγων, ὅποσοι τε ἐκ Βουλγάρων καὶ ὅποσοι τὸν νομάδα βίον εἴλοντο (Βλάχους τούτους ἢ κοινὴ καλεῖν οἶδε διάλεκτος) ... Vö. F. Dölger, *Regesten* 2. Teil. 40: No. 1158.

³ Így indul ki következtetésében F. Chalandon, *i. m.* I 132 is, de utóbb helytelenül összekeveri ezeket a vláchokat a vardarióta türkökkel.

⁴ *Id. kiad.* II 61²⁹⁻³¹: ... Πουδίλου τινὸς ἐκκρίτου τῶν Βλάχων καὶ τὴν τῶν Κομάνων διὰ τοῦ Δανούβεως διαπεραίωσιν ἀπαγγέλλοντος, ...

⁵ *Id. kiad.* II 62²⁸⁻²⁹: Τῶν γοῦν Κομάνων παρὰ τῶν Βλάχων τὰς διὰ τῶν κλεισσοῦρῶν ἀτραποὺς μεμαθηκότων ...

mindkét helyen világos bizonyosága annak, hogy a Balkánhegység vlákhjairól van szó.¹

Ennyi röviden mindaz, amit Kekaumenos két munkája nélkül a történeti forrásokból a vláchok X. és XI. századi történetéről, lakóhelyeiről és életmódjáról tudnánk. Ezekből az adatokból három olyan nagyobb terület bontakozik ki előttünk, amelyeken feltehető, hogy a vláchok összefüggőbb tömegekben éltek vándorpásztorkodó életüket: 1. A bizánciak Bulgaria-themája délnyugati részének hegyes vidéke: a Grammosz-hegység, a Nerečka-planina s talán még a Bisztra-hegység és a Šar-dag tömbje; 2. Hellas-thema északi részében a Szalamvriasz-folyó völgye a környező hegyekkel (főként a Pindoszra és a Zigoszra gondolhatunk); 3. A Marica-folyó felső völgye a Balkánhegységgel. A következő századok forrásadatai természetesen tisztítják ezt a képet, de most ezekkel nem foglalkozhatunk. Ezekbe az itt nyert eredményekbe kell beleillesztenünk azokat az adatokat, amelyeket Kekaumenos vlách vonatkozású helyeiből kielemezhetünk.

Kekaumenos vlách vonatkozású helyeinek vallomása. A *LN vlách-helyének* történeti értékesítését nagyon röviden elvégezhetjük. Láttuk a Függelékben közölt részletből azt a világos tényt, hogy 980-ban II. Basileios levelet intéz I. Nikulitzashoz, Hellas-thema strategosához s az ottani reguláris csapatok parancsnokához. Ebben közli vele, hogy a német (vagy francia?) királynak szolgálatába lépett unokaöccsét kinevezte Hellas-thema csapatainak parancsnokává, őt viszont kárpótlásul kinevezi Hellas-thema vláchjainak archonjává. Mit tudunk meg ebből a vláchokról? Elsősorban is azt, hogy 980-ban már nagyobb számban éltek vláchok Hellas-themában. Hellas-themán ebben az időben az antik Attika, Boiotia, Phokis, a két Lokris, Ainis, Thessalia túlnyomó része a Pindos-hegységtől a Tempe-völgyig és Euboia szigete értendő.² A thema székvárosa, mint láttuk, északi határa közelében, Larisában volt. Nem tartozott bele Hellas-themába az antik Akarnania, Aitolia és Epirus területe, melyek ebben a korban Nikopolis-themába egyesítve nyugatról határolták Hellas-themát. A 980-ban szereplő hellasi vláchokat tehát a fenti területen belül kell keresnünk. Hogy pontosabban hol, arra csak az 1066-i helyzet vizsgálata fog fényt deríteni. A vláchok,

¹ Vö. W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*: Sitzungsber. d. phil.-hist. Cl. der kais. Akad. d. Wiss. 99 (1882) Wien, 1882. 484; F. Chalandon, *i. m.* I 153; P. Mutafčiev, *i. m.* 355–6.

² Vö. Vasiljevskij, *id. kiad.* bevezetés 4; G. Murnu, *i. m.* 18–9.

mint pásztornép, minden valószínűség szerint, először Bulgaria-thema említett délnyugati hegyeinek folytatásába, a Pindos-hegységbe húzódtak át. Annyit még kikövetkeztethetünk a LN adatából, hogy a vláchok nagyobb tömegű megtelepedése Hellas-themában ekkor már kialakult tény volt, s ezért ide történt bevándorlásuk kezdetét a X. század első felébe, vagy talán már a IX. század végére tehetjük. »A hellasi vláchok vezetője« címből egyes kutatók azt a túlzott következtetést vonták le, hogy itt a vláchok valami »nemzeti autonómiát« élveztek, mely talán még a bulgár uralom alatt kialakult, és a területet visszafoglaló bizánciak ezt készen átvették és elismerték.¹ Forrásunk azonban világosan mutatja azt, hogy ezt a címet II. Basileios találékonysága rögtönözte akkor, amikor I. Nikulitzast egymás után fosztotta meg tényleges és katonailag fontos tisztségeitől: a thema reguláris csapatainak parancsnokságától, majd a thema kormányzóságától is. Akár hűtlenség gyanúja szolgáltatott erre okot a császárnak, akár az a szándék, hogy a bulgároktól veszélyeztetett thema védelmét fiatalabb erők kezébe adja, mindenképpen világos az, hogy ez az új állás egy ad hoc megalkotott kárpótlás, sőt inkább csak sine cura jellegű cím volt. Nincs itt nyoma semmiféle autonóm vlách közösségnek, de még csak a »hellasi vláchok archonja« cím folytatólagos továbbélésének sem. Már III. Nikulitzas 1066-ban nem viseli ezt a címet, hanem egyszerűen Hellas strategosaként szerepel. Csak a XIV. században bukkan fel újra egy hasonló cím. Ioannes Kantakuzenos Ioannes Angelost említi »Vlachia városai és falvai főnöke«-ként.² Ez a cím azonban ebben az esetben is ad hoc jellegű, komoly tartalom nélküli dísznek mutatkozik. Még helytelenebb utakon járnak azok, akik I. Nikulitzas e címe mögött katonai tisztséget s egy speciális hellasi vlách hadosztályt keresnek.³ A bizánci hadseregnek az idegen zsoldosok, *ἐθνικοί*, tényleg külön parancsnokok alatt álló, fontos hadosztályait alkották. Azonban a vláchok ebben a korban éppoly kevésbé számítottak *ἐθνικοί*-nak, mint a bulgárok. Vláchok és bulgárok mint a thema bennszülött lakosai a thema helyben toborzott reguláris hadseregében voltak kötelesek harcolni, mint azt Makedoniában is láttuk Alexios Komnenos alatt. A thema hadseregét

¹ G. Murnu, *i. m.* 18, 25; N. Bănescu, *Ein ethnographisches Problem am Unterlauf der Donau aus dem XI. Jahrhundert*: Byzantion 6 (1931) 306.

² *Bonni kiad.* II 320₂₋₃. Vö. F. Chalandon, *i. m.* I 85, 2. j., aki azonban a X. és XIV. századi adatokból minden komoly alap nélkül a tisztség szakadatlan fennállására következtet.

³ Igy véli pl. Schlumberger, *i. m.* I 636.

pedig mindig a thema strategosa vezényelte. Többször szerepelnek a vláchok a bizánci hadsereg csapataiban, de sohasem mint külön *ἐθνικὸς*-osztag, hanem mint belföldön katonai kötelezettség alapján toborzott themabeli csapatok elemei.¹

Rátérve a STR hosszú vlách vonatkozású helyének (l. a Függelékben) történeti értékesítésére, mindenekelőtt kihámozzuk a benne elbeszélte lázadás lefolyásának *kronológiáját*, mert ez fontos a vláchok külső története szempontjából. A lázadás elbeszélése azzal kezdődik, hogy III. Nikulitzas protospatharios, Hellas-thema strategosa Konstantinápolyban az udvarnál jelentést akar tenni »a megboldogult Dukas császárnak« a themában készülő lázadásról. Ez a császár csak X. Konstantinos Dukas lehetett (1059—1067), vagyis a lázadás készüléteinek terminus ante quemje 1067. Szerencsére azonban az események kezdete teljes pontossággal datálható. Ugyanis III. Nikulitzas, miután a császár a lázadás okainak kifejtésében megakadályozta, még »sok napon át« nyakára járt Georgios Korinthios érsekhelyettesnek, hogy az beszéljen négy szemközt a császárral a lázadás ügyéről. Ez harminc napon át hitegette Nikulitzast, s az elkedvetlenedve jelentése eredménytelenségén már-már hazaindult. Ekkor azonban üstökös tűnt fel az égen. Ez az égi tűnemény, melyről különben Michael Attaleiates,² Skylitzes³ és Zonaras⁴ is megemlékeznek, pontosan rögzíthető 1066 májusára. Ugyanekkor hírek érkeztek Konstantinápolyba Robert Guiscard háborús készülődéseiről is, melyek tényleg ugyanekkor folytak, úgyannyira, hogy Chalandon egyenesen összefüggést is tesz fel Robert Guiscard támadó politikája és a hellasi vláchok mozgolódása között.⁵ Látni fogjuk azonban, hogy a vláchok elégedetlenségének más okai voltak. III. Nikulitzas az üstököst is, a Robert-ről szállongó híreket is még a fővárosban észlelte nagy aggodalommal, egyhónapos ottartózkodása végén. Hazatérve Larisába új megfigyelései alapján írásbeli jelentést is tesz a császárnak a lázadás készüléteiről, de választ nem kap. A lázadás szálait larisai lakosok szövögették, de a vláchokra és a trikalaiakra támaszkodva. Nikulitzas, nem bízva haderejében, de meg félve a császár utólagos »jósívú« szemrehányásaitól is, nem merte a larisai főcinkosokat kivégeztetni. Kémei útján házából figyelte a fejleményeket. A láza-

¹ Schlumberger tévedésére rámutatott már G. Murnu is, *i. m.* 18, 1. j.

² Bonni kiad. 91₁₇-92₂.

³ Id. kiad. 658₈₋₁₄.

⁴ Id. kiad. III 680₅₋₁₀.

⁵ I. m. I 60 és 85-6.

dók nem mertek életére törni, mert félték a strategos katonai erejétől. Két megbízottjuk, a bizánci szolgálatban álló Ioannes Gremianetes apoprotospatharios, aki hivatala és neve alapján ítélve görögnek látszik, és a meghatározhatatlan nemzetiségű Gregorios Bambakas felfedik előtte a lázadók terveit és megpróbálják megnyerni a strategost a lázadásnak. Nikulitzas színleg melléjük áll, de elhatározza, hogy ha még lehet, visszatartja őket a lázadástól. Az összeesküvők szokott gyülekezőhelye Larisában a vlách Beriboos házában volt.¹ (Ez az első vlách ember, akit a történelem névszerint is ismer.) A gyűlésen jelentik a vláchoknak is a strategos csatlakozását. A vláchok örömben Nikulitzashoz akartak sietni, de ez megelőzte őket és elment gyűlésükbe. Azok mindjárt atyjukként, urukként s összeesküvésük fejeként üdvözlík és engedelmességet fogadnak neki. Nikulitzasnak jó terve volt a két foglalkozási rétegből összetevődő lázadók lecsillapítására. Nemcsak Isten és a császár haragjával fenyegeti őket, hanem életmódjukból is érvet kovácsol ellenük. A földművelőknek azzal érvel, hogy nem tudnak aratni, ha zavargás tör ki. Szavaiból itt megtudjuk, hogy 1066 júniusában vagyunk. A jelenlévő vláchokat azzal fenyegeti meg, hogy a Bulgaria hegyeiben lévő nyájaikat és családjaikat az ottani császárhű lakosság a lázadás alatt kifoszthatja. A vláchok mindjárt el is állnának a lázadás tervétől, de Nikulitzas távozása után, az ebédidő alatt a larisai összeesküvők megint felpiszkálják a vláchokat is, a bulgárokat is azzal, hogy nem bízhatnak Nikulitzasék titoktartásában s így félniök kell a császár büntetésétől. Erre a lázadó tömeg erőszakosan lép fel a még mindig vonakodó Nikulitzasszal szemben. Életveszélyes helyzetében a strategos kénytelen-kelletlen színleg élükre áll, s most már csak két célja van: időnyerés és Larisa környékének s népének kímélése. Ezért először délre vonul a lázadókkal Pharsala városa felé s onnan megint északnyugatra kanyarodik a Pleres folyó felé. Itt táborát odavalósi bulgárokkal és vláchokkal gyarapítja. Egy seregrésszel elfoglaltatja Kitros erődöt. Biztonság kedvéért még egyszer ír a császárnak. Jelenti, hogy a lázadás kitört, a lázadók fejükké tették, de ez jó a császárnak, mert ha a császár hajlandó az adóemeléseket eltörölni, neki még módjában van lecsillapítani a lázadást. A császár

¹ Szerzőnk nyelvhasználata megengedi a Βεριβόης (ejtsd *verivóisz*) nominativus feltételezését is. Ebben a délszláv *Berivoj* nevet láthatjuk, vö. Sky-litzes, *id. kiad.* 484₁₂; N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes* I 94; uő., *Histoire des Roumains* III 11, 13.

adóelengedő és amnesztiát biztosító válasza azonban késett. Nikulitzas most a maga seregrészeivel továbbra is északnak tart és Servia vára alá vonul. Nem volt szándékában megostromolni a várat, de a hűséget ígérő várbeliek szószegése és szemtelensége miatt háromnapos ostrom után mégis beveszi. Ekkor kapja a császár levelét, melyben az adóelengedés és amnesztia mellett neki még magas hivatalokat is ígér. A császár egy szentképet is küldött, nyilván azért, hogy Nikulitzas arra eskesse meg a lecsillapított népet. Nikulitzas az összehívott lázadósereg elé kiteszi a képet, felolvassa nekik a császár esküszövegét, melyben megígéri az adóemelések eltörlését és a büntetlenséget. Így megszűnván a lázadás oka, haza akarja küldeni őket. A nép azonban folytatni akarja a lázadást. Erre Nikulitzas elfogatja főkolomposaikat: a vláchok közül Sthlabotas (= Slavota) Karmalakest (ez a történelemben feljegyzett második vlách név), a larisaiak közül pedig Theodoros Skribon Petastost. (Ez neve alapján görögnek látszik.) A tömeg azt hívén, hogy ezeket ki akarja végeztetni, kegyelmet kér nekik s engedelmességet ígér. Nikulitzas megkegyelmez a két főcinkosnak. Majd maga mellé véve a megbékélt vláchok és larisaiak főembereit, elmegy velük előbb a közte és a császár közt közvetítő Andronikos Philokaleshez, Bulgaria katepanójához Peteriskosba. Ez az eseménysor legalább augusztusig kitöltötte az időt. Ekkor jelentkezett Nikulitzas Bizáncban a császárnál, aki színleg jól fogadta. Ezután négy hónapon át, tehát mintegy 1066 decemberéig várakozott Nikulitzas a fővárosban a vlách és larisai főkolomposokkal együtt. A császár Ioannes Xiphilinos pátriárkával (1064–1075) szeretne volna feloldatni a lázadóknak tett esküjét s ezért kihallgatásra küldte Nikulitzast a pátriárkához. Ez azonban mind őt, mind társait ártatlanoknak ítélte s megerősítette a császári amnesztia-eskü hatályát. Erre a császár haragjában az Armeniakon-themabeli Ama-seia várába záratta Nikulitzast. Ez talán 1066/7 fordulóján történhetett. Hogy társaival mi lett, nem tudjuk. Nikulitzas 1068 január elseje után hagyhatta el az amaseiai börtönt, de még előzőleg ott írta meg emlékiratait s onnan küldte el azokat II. Kekaumenosnak, nagynénje férjének. Ezzel valószínűleg az volt a célja, hogy II. Kekaumenost közbenjárásra bírja a császárnál. Nikulitzas további története már nem tartalmaz a vláchokra vonatkozó adatokat.

Nézzük mármost, mit tudunk meg a lázadás története kapcsán *a vláchok 1066-i lakóhelyéről és belső történetéről*? Az elbeszélés folyamán a vláchok három rétegével ismerkedünk meg: 1. vándor-

pásztorokodást űző vláchokkal, 2. földművelő vláchokkal és 3. városlakókkal. Az első réteg képviselőivel a larisai tanácskozásokon találkoztunk. Ezekből kerültek ki azok a vlách összeesküvők, akikről megtudjuk, hogy a júniusra eső gyűlés idején nyájaik és asszonyaik »Bulgaria hegyeiben« voltak. Az író magyarázatképpen még ezt fűzi hozzá ehhez a tényhez: »Mert az a jellegzetes szokásuk, hogy nyájaik és családjaik április hónaptól szeptemberig a magas hegyekben és az igen hűs helyeken vannak.« Ez a forráshely az első hiteles történeti bizonyítéka a vláchok jellegzetes kétlegelő (transhumance) pásztorkodásának. A jelen esetben ezeknek a vláchoknak a lakóhelyét és életmódját úgy kell elképzelnünk, hogy októbertől márciusig a Pindos-hegység keleti lankáin s talán a thessaliai alföld nyugati peremén tanyáztak nyájaikkal. A nyári hőség beállása előtt, mely az alacsonyabb fekvésű legelőket kiszárította, megkezdték nyári vándorútjukat. Először felhúzódtak a Pindos magas hegyi legelőire s itt észak felé vonulva júniusban már elhagyták a Hellas-themába tartozó Pindost s átvonultak a már Bulgaria-themában fekvő Grammos-hegység, a Nerečka-planina, sőt valószínűleg a Bisztra-hegység és a Šar-dag havasi legelőire. Csakis így érthető az a félelem, hogy míg a férfiak Hellasban résztvesznek a lázadásban, közben Bulgaria-thema lakossága és hadserege a császárhű Andronikos Philokales bulgariai katepano parancsára kárt tesz nyájaikban és családjaikban. Ősszel azután ugyanezen az úton visszatértek nyájaikkal a Pindosba, s onnan a téli hónapokra leereszkedtek téli szállásaikra a Pindos és a thessaliai medence peremvidékére. Ezt a vándorutat természetesen minden évben megtették a vlách férfiak is. 1066 nyarán a férfiak egy része csak a tervezett lázadás miatt maradt a téli szállásokon s ment onnan a larisai tanácskozásokra.

A második réteg, a földművelő vláchok képviselői a larisai gyűlésen nem szerepelnek. Azok a földművelők, akiket itt Nikulitzas az aratás zavartalanságának fontosságára való hivatkozással igyekezett leszerelni, larisai és környékbeli görög és bulgár földművesek lehettek. Ugyanis a szövegből határozottan kitűnik, hogy csak miután ezekhez már szólt, akkor fordult Nikulitzas a vláchok képviselőihez s ezekhez olyan érveléssel szólt, mely csak a fent vázolt vándorpásztorokodás kereteiben élő vláchokra lehetett hatással. A földművelő vláchok csoportja később tűnik fel az elbeszélésben. Irónk azt mondja Nikulitzasról, hogy miután rászánta magát a lázadók vezetésére, »kivonult hazulról [Larisából] Pharsala és a

Pleres felé. Ez a Pleres egy folyó, melynek mentén mindkét parton nagy síkság van s amely a vláchok közt halad át két részre osztva őket innenső és túlsó partján. És ott tábort ütve maga köré gyűjtötte az ott a közelben lakó vláchokat és bulgárokat. Nagy néptömeg sereglett össze hozzá». Tehát Nikulitzas Larisából először is Pharsala felé vonult a lázadókkal. Ez kétségtelenül azonos a mai Pharsala (Phersala) várossal, az antik Pharsalossal. Mivel Pharsala az antik Apidanos (ma törökül Tabakhané-su, görögül Phersalitiko) folyó felső folyása közelében van, G. Murnu nem habozott a Pleres folyót az antik Apidanosszal azonosítani.¹ Ennek az azonosításnak azonban szemmel látható földrajzi és nyelvi nehézségei vannak. Mivel Nikulitzas a Pleres mellől észak felé, Bulgaria-thema ellen indított offenzívát, mikor serege egyik részét a Szalonikii-öböl partján fekvő Kitros (az antik Pydna) lerombolására küldte, maga pedig a sereg másik részével valószínűleg a Visztrica felső völgyében Servia ellen indult, fel kell tennünk, hogy e kettős hadművelet kiindulópontja Pharsalától északabbra volt. S találunk is egy folyót, melyre írónk leírása is ráillik, s melynek mai neve is megengedi a Pleresszel (ejtsd *plirisz*, illetőleg a *τὸν Πλήρη* acc.-ban *tom blirin*) való azonosítást. Ez a folyó a Pindosban eredő antik Kuralios, mai nevén *Bliuri* (*Μπλεούρης*) folyó, a Salambrias (antik Peneios) folyó baloldali mellékfolyója. Már J. L. Pič² ezzel azonosította Kekaumenos Pleres folyóját. S ez az azonosítás nemcsak nyelvileg elfogadhatóbb, hanem földrajzilag és stratégiailag is. Ez a folyó közel van ahhoz a Larisa—Trikala vonalhoz, amelynek bejárásakor I. Alexios Komnenos e század vége felé Ezeva vlách falut s a Delphinas (Nikulitzas) kertjeit érintette. A Bliuri két partján elterülő alföldön éltek vláchok és bulgárok, akik, mivel a szöveg megtelepedett s nyáron is ott élő tömegnek tünteti fel őket, csakis földművelők lehettek. Ez az első adatunk földművelő vláchokról. Ezek földművelő foglalkozását azzal magyarázhatjuk, hogy a pindosi vláchok egy része lehúzódv a bulgár háborúban elnépteledett thessaliai alföldre földművelésre adta magát.³

A vláchok harmadik, városlakó rétegének elbeszélésünkben csak egy képviselője jelentkezik, a Larisában házzal rendelkező vlách Berivoj, akinél a lázadók gyűléseztek. Ez a vláchok thessaliai meg-

¹ I. m. 58 és 92.

² Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage. Skizzen zur ältesten Geschichte der Rumänen, Ungarn und Slaven. Leipzig, 1886. 31.

³ Vö. G. Murnu, i. m. 55, 58—61.

telepedésének harmadik fokát képviseli s arra vall, hogy egyes földművelő vláchok már a városi élet fokát is elérték. Nem szabad azonban a vláchok városokba való betelepődése folyamatára abból a tanácsból következtetnünk, melyet szerzőnk fiának arra az esetre ad, ha a vláchok asszonyaikat és gyermekeiket egy-egy bizánci erődben akarnák elhelyezni. A vláchoknak ezt a törekvését az az igyekezetük magyarázza, hogy háborús zavar idején családjaikat biztonságba helyezték, vagy — mint pesszimista írónk véli — hogy beszivárogva a várba az ellenség kezére juttassák azt. Itt tehát kivételes állapotokat érint írónk.

Egyes történészek igyekeztek a lázadás vlách nemzeti színezetét kidomborítani s az itt szereplő vláchoknak nemzeti autonómiát tulajdonítani, sőt magát III. Nikulitzast is megtették vlách főembernek. G. Murnu I., II. és III. Nikulitzas viselt dolgait pszichológiai alapon analizálgatva hosszasan igyekszik bizonyítani a család vlách voltát.¹ Nyelvi bizonyítékul felhossa a *Νικολιτζᾶς* ~ *Νικουλιτζᾶς* névben szerinte végbement *o > u* hangváltozást, »mely jellegzetes vonása a román nyelvnek«.² Iorga³ már egy román Niculce nevet keres a *Νικουλιτζᾶς* alak mögött s ezt »jellegzetesen román névnek« tartja,⁴ s Nikulitzast egyszerűen vláchnak nevezi.⁵ I. Nikulitzas még C. C. Giurescu szerint is »románnak látszik.«⁶ Azonban a tények óvatosabb figyelembevételére ellene mond ezeknek a kísérleteknek. Aki figyelmesen elolvassa a lázadás történetét, magából a szövegből világosan láthatja, hogy az nem valami speciális vlách megmozdulás volt. Hellas lakosságának három eleme vett benne részt: görögök, vláchok és bulgárok. A szerző ezeket mindig világosan megkülönbözteti. III. Nikulitzas az udvarnál nem azt próbálja jelenteni a császárnak, hogy a vláchok »nemzeti közössége« készül lázadásra, hanem azt, hogy a strategosként rábízott Hellas-themában készül lázadás. Larisaiak esküdtek össze a vláchokkal és a trikalaiakkal. Az összeesküvők nála járt követei, a görög nevű Ioannes Gremianetes apoprotopatharios és Gregorios Bambakas a vlách Berivoj házában összeült gyűlésen jelentik a vláchoknak Nikulitzas csatlakozását. De a gyűlésen

¹ I. m. 110—20.

² I. m. 110, I. j.

³ *Histoire des Roumains et de la romanité orientale* III 13.

⁴ *Gesch. d. rumänischen Volkes* I 94. Itt még megelégszik egy Nicolîța alak kikövetkeztetésével.

⁵ *La vie de province dans l'Empire byzantin: Études byzantines* II. Bucarest, 1940. 159 stb.

⁶ I. m. I 290.

nemcsak vláchok voltak jelen. Nikulitzas először a földművelőknek érvel s csak azután »szólt a vláchokhoz is«. Távozása után a megbékélt vláchokat és bulgárokat a larisaiak megint felpiszkálják. A Pleres folyónál táborozva »a közelben lakó vláchok és bulgárok« csatlakoznak Nikulitzashoz. A lázadás megszüntetésekor letartóztatott főkolomposok közül Slavota Karmalakes a vláchok, a görög nevű Theodoros Skribon Petastos a larisaiak csoportjából kerül ki. A fővárosba is a vláchok és a larisaiak előkelőit viszi magával Nikulitzas. A larisaiak és trikalaiak néven általában a két város görög lakosságát kell értenünk, ahol pedig vláchokról és bulgárokról van szó, ezeket mindig nemzeti nevükön nevezi szerzőnk.¹ Ezt a három lázadó elemet pedig nem külön-külön nemzeti érzésüknek valami csodálatos összefonódása indította lázadásra, hanem jól kitapintható gazdasági okok: a közismerten pénzsóvár és fősvény X. Konstantinos Dukas ferde pénzügyi politikája.² Hogy kincstárát, melyet az óriási nagyra megnőtt bürokrataosztály, az udvar fényűzése, az egyház bőkezű támogatása és az idegen népek főnökeinek juttatott kényszerű ajándékok erősen kiürítettek, újra megtölthesse, ez a császár »nagyösszegű adóemeléseket« vezetett be. III. Nikulitzas ebben látta a lázadás okát. Ezt akarta feltárni az udvarnál személyesen a császár előtt, de a fősvény császár, aki még az 1064-i nagy úz betöréskor sem akart hadseregtoborzásba pénzt ölni, leintette. Világosan megírta Nikulitzas a Pleres folyó mellől is, hogy ha a császár hallgat rá és »hajlandó megszüntetni azokat az adóemeléseket és adóügyi hirdetményeket«, amelyekkel Hellas-thema népét is sújtotta, még lecsillapíthatja a lázadást. Világosan utal a kiszípolozó adópolitika néplázító hatására a LN egy helyén (98₁₀₋₁₄) is: »Az uralmad alatt álló tartományokat ne ériék nap-nap után adóemelések, adóügyi rendeletek, idegen és újkülsejű adókieszelések, s akkor nem fognak elpártolni tőled, hanem teljes szívükből neked szolgálnak, ha tehetőségük keretein belül meg tudják fizetni az évi adókat.«³ Ezek az adóemelések — úgy látszik — egyformán sújtották és felháborították a városlakókat, a földművelőket és a pásztorkodó lakosságot. Viszont a szóban forgó adók nemét megint csak egykorú és későbbi analógiák-

¹ G. Murnu, *i. m.* 87, 92, 1. j.; P. Mutafčiev, *i. m.* 212—3.

² Vö. G. Murnu, *i. m.* 76—80 róla rajzolt képét és G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1940. 241.

³ αἱ χώραι αἱ ὑπὸ τὸ κράτος σου μὴ δεχέσθωσαν καθημερινὰ αὐξήσεις καὶ φανερώσεις κα πινούας ξένας καὶ καινοφανείς, καὶ οὐ μὴ ἀποστῶσιν ἀπὸ σου, ἀλλ' ὁλοφύχως σοι δουλεύουσιν, εἴπερ κατὰ τὴν δύναμιν αὐτῶν τὰ ἐτήσια τέλη παρέχουσι τῷ δημοσίῳ.

ból sejthetjük. A földműveseket a többi között a földadó (*δημόσιον*), illetőleg a családadó (*καπνικόν*), a *συνωνή* (termények kényszereladása az állam javára), az igásállat-adó (*ζευρολόγιον*) és a háziállatok után történő tizedszolgáltatás (*δεκατώσις*) terhelte. Az állattenyésztő pásztorok sokféle címen (állattized = *δεκατεία*, *δόσις προβάτων*, karámpénz = *μανδριατικόν*, legelőadó = *ἐννόμιον*, transhúmanca-adó a nyájak vonulása után = *ποριατικόν* stb.) adóztak.¹ Itt csak annyit sejthetünk, hogy X. Konstantinos Dukas olyan adókat, amelyeket II. Basileios hódítása után a bulgár állapotoknak megfelelően csak természetbeni szolgáltatások alakjában hajtatott be a lakosságon, készpénzben követelt. Erre látszik vallani a »nagy összegű (sok nomismára rúgó) adóemelések« kifejezés.² Vagyis nem »a vlách nemzeti autonómia« nemzeti érzéstől fűtött megmozdulása volt ez, hanem a rossz adópolitikától megnyomorított görög, bulgár és vlách nemzetiségű tartományi lakosság együttes lázadása. Abból, hogy szerzőnk a vláchok »főemberei«-ről (*πρόκριτοι*) beszél, szintén nem lehet nemzeti autonómiára következtetni, hiszen éppúgy beszél a larisai görög városlakók *πρόκριτοι*-airól is. Ezeken az összeesküvők görög és vlách főkolomposait, alkalmi vezetőit kell értenünk, nem pedig vlách cselnikeket, »a nép autonóm vezetőit«, mint Murnu és Iorga teszik.³ Szerzőnk ugyanis nem itt, a vláchokkal kapcsolatban, hanem a bulgár Delianos egy bulgár hadvezérével kapcsolatban jegyzi meg, hogy a hadvezért bulgár nyelven *τζελνίκος*-nak mondják.⁴

A Nikulitzas-család vlách voltát sem bizonyítja semmi sem. Az *-ιζης ~ -ιζας* képző a középgörög személynévadásban a szláv-ból meghonosodott és rendkívül elterjedt kicsinyítő képző.⁵ Kinek jutna eszébe e képző miatt a történetíró Skylitzest, vagy Nikephoros eunuchot, VII. Michael Dukas Parapinakes hirhelt pénzügy-

¹ Vö. 31. 1., 2. j., F. Dölger, *Beiträge zur byzantinischen Finanzverwaltung, besonders des 10. u. 11. Jahrh.*, Byzantinisches Archiv 9. Leipzig-Berlin, 1927. 51—9 és egy XII. század végi oklevélből levonható analógiák: *Archives de l'Athos, publiées sous la direction de Gabriel Millet. I. Actes de Lavra. Édition diplomatique et critique* par G. Rouillard et P. Collomp. Tome I. Paris, 1937. 121—7. Vö. még G. Rouillard, *La dîme des bergers valaques sous Alexis Comnène: Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga...* Paris, 1933. 77—86 és F. Dölger helyreigazításai: *Zur Textgestaltung der Lavra-Urkunden und zu ihrer geschichtlichen Auswertung*: BZ. 39 (1939) 25, 26, 34—5, 44, 47, 57.

² Vö. G. Murnu, *i. m.* 80—2.

³ G. Murnu, *i. m.* 69—72; N. Iorga, *Histoire des Roumains de la péninsule de Balcanes* 10.

⁴ STR. 28₉₋₁₄.

⁵ Vö. H. Moritz, *Die Zunamen bei den byzantinischen Historikern und Chronisten* I—II. Progr. Landshut, 1896/7—1897/8. I 26, 52—3, II 8—11 és M. Vasmer, *i. m.* 8, 265, 304.

miniszterét csak azért, mert kis termete miatt Nikephoritzesnek is csúfolták, vláchoknak tartani? Láttuk, hogy Skylitzes II. Nikulitzasról világosan megmondja, hogy Nikolaosnak hívták, de kis termete miatt Nikolitzasnak becézték. Ez az *-itza* suffixum annyira közönséges a görögben és az összes szláv nyelvekben is, hogy ezen az alapon nem lehet valakit románnak tartani.¹ Ami pedig a *Nikulitzas* és *Nikolitzas* névalakok közt mutatkozó *u ~ o* hangingadozást illeti, ezt sem lehet úgy felfogni, hogy az *u*-s alak jellegzetesen román fejlemény, míg az *o*-s alak ennek görögösítése. Oldalakon át lehetne olyan példákat felsorolni, amelyek ezt az *u ~ o* hangingadozást a középgörög nyelvfejlődésen belül bizonyítják.² Az *o* helyén jelentkező *ov* különösen éppen északon, így Hellas-thema területén is közönséges középgörög nyelvjárási jelenség. De megdőlnék a román történészek pszichológiai érvei is. I. Nikulitzas állásvesztéseiből és II. Nikulitzasnak a bulgárokhoz való hűségéből, valamint Samuel cárnak a családdal szemben tanúsított kíméletéből nem lehet vlách voltukat bizonyítani. Legalább is V. N. *Zlatarski* ugyanezen tények alapján sokkal nagyobb meggyőző erővel igyekezett bizonyítani azt, hogy Nikulitzas »szláv eredetű«, azaz bulgár volt.³ Az, hogy I. Nikulitzast II. Basileios kénytelenségből megtette »a hellasi vláchok archon«-jának, éppúgy nem bizonyítja Nikulitzas vlách voltát, mint ahogyan a XIV. századi Ioannes Angelost sem hitte még senki sem vláchnak csak azért, mert véletlenül a »Vlachia városai és falvai főnöke« címet viselte. Nem valószínű pszichológiailag az sem, hogy szerzőnk, ha nászát, III. Nikulitzast vlách származásának tudja, olyan gyűlölettel szidta volna a vláchok egész fajtáját, mint helyünk végén teszi. Még idegen, esetleg bulgár származásának halvány emléke sem élhetett a szerzőben, mert éppen I. Nikulitzast hozza fel példának arra, hogyan nem szabad a császárnak egy tősgyökeres bizánci érzékenységet sértenie egy idegen kedvéért.

Jobban megközelítjük az igazságot, ha feltesszük, hogy a *Nikulitzas-család régi thessaliali görög birtokoscsalád volt*. Larisa és Trikala vonalán elterülő hatalmas birtoktestük görög, vlách és bulgár lakosságú volt. Nagy birtokuk és a környéken ennek alapján gyakorolt nagy befolyásuk az oka annak, hogy mind Samuel,

¹ Vö. P. Mutafčiev, *i. m.* 214.

² Vö. Gyóni Máttyás, *A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei*. [Magyar-Görög Tanulmányok 24. sz.]. Budapest, 1943. 161–3.

³ *I. m.* 1/2 662.

mind II. Basileios kesztyűs kézzel bánnak a családdal s igyekeznek maguknak biztosítani hűségüket. Ha II. Nikulitzasból bulgár nemzeti hős lett, az annak tudható be, hogy fiatalon Samuel környezetébe és hatása alá került.

Azt hiszem, az elmondottak alapján sikerült szerzőnknek a hellasi vláchokra vonatkozó két helyét tárgyilagosan értékesítenünk a románok története számára. Az eddig kapott képet természetesen csak a következő századok íróinak adatai teszik teljessé, azonban ezek értékesítése ezúttal nem célunk. Kekaumenos eddig tárgyalt helyeinek történeti értékesítése eddig nem is ütközött nagyobb nehézségekbe, mert — mint láttuk — ezekben a kérdésekben a kutatók már eddig is alaposan értékesítették a két forrást, s nézeteikben csak árnyalati eltérések voltak. Jóval érdekesebb, de egyben nehezebb feladat a *STR vlách »őstörténeti« vonatkozású helyének* helyes értékesítése. Ez a részlet — mint a Függelékben olvashattuk — a vláchok jellemzésébe van beleágyazva. A vláchoknak ez a jellemrajza éppen nem hízog. Hogy miért lett ilyen sötét ez a jellemzés, annak elképzelhető okait az eddigi kutatók már bőségesen összeállították. Itt elég, ha utalunk arra a jól érthető ellenszenvre, amellyel egy nagybirtokos tekinthet a megművelt földjein átvonuló kártevő vándorpásztorokra, s arra a haragra, mely eltölthette szerzőnket ezek iránt a vláchok iránt, akik nászárt olyan gyanús bonyodalmakba keverték, melyekből még az ő jóindulatú, mentegető leírása is csak nehezen moshatta tisztára. Úgy óvja fiát a szószegő vláchoktól, akár a mérgesgombától, az újránősüléstől vagy az annyira útált színészeketől. A vláchok főjellemvonása, melyet veszedelemként fia elé tár, a hűtlenség. Ennek illusztrálására elmond egy történetet. A vláchok nemzet-sége »soha adott szavát nem tartotta meg senkivel szemben sem, még a rómaiak régibb császáraival szemben sem. Miután Traianos császár legyőzte és teljesen felmorzsolta őket, fogságba kerültek, s a mérsárlásnak még császáruk is áldozatul esett, akit Dekebalosnak hívtak, s fejét dárdára tűzték ki a rómaiak városának közepén. Ugyanis ezek az ú. n. dákok és bessosok. Előzőleg pedig a Duna folyóhoz és a Saoshoz közel laktak, melyet most Savas folyónak nevezünk, ott, ahol most a szerbek laknak, megerősített és hozzáférhetetlen helyeken. Ezekben bizakodva barátságot és meghódolást színleltek a rómaiak régibb császárai iránt és erődeikből előjöve fosztogatták a rómaiak tartományait. Ezért azután megbosszankodva rájuk, mint mondtam, elpusztították őket. Azok

pedig eltávozva az ottani vidékekről szétszóródtak az egész Epeirosban és Makedoniában, többségük azonban Hellasban telepedett meg».

Ime tehát ez az a hely, mely a világirodalomban a dák-román azonosság gondolata első megfogalmazásának számít, de egyúttal vallja a bessz-román azonosságot is. Nem csoda tehát, ha mindazok, akik a forrás felfedezésekor a románok eredetkérdésével foglalkoztak, legott felfigyeltek erre a XI. század végi tömör román »őstörténet«-re, amelyben látszólag éppenúgy támaszra leltek azok, akik a Dunától északra eső területen bizonygatták a dák-román kontinuitást, mint azok, akik a Balkán romanizált népeitől, főként a bessosoktól származtatták a románságot. *W. Tomaschek*¹ — annak ellenére, hogy éles szemmel mindjárt felismerte Kekaumenos értesítésének igazi természetét, sőt nagy klasszikus olvasottsága alapján mindjárt megjelölte forrását is — kedves bessz-elmélete számára akart fegyvert kovácsolni a helyből. Szerinte a bessosok és a dákok együttes említése csakis Dacia ripensis, Dacia mediterranea, Dardania és Moesia superior romanizált lakosságára vonatkozhatik, ha ezek tényleg befogadták magukba Dacia Traiana romanizált dák népességét is. Számára azonban a besszek említése a fontos. Bizonyítja, hogy ezek is bevándoroltak Dardania területére a félsziget thrakiai részéből. Éppen Kekaumenos bizonyítja, hogy a romanizált besszek emléke nem enyészett el. Ezek lehettek a haemusi és rhodopei, valamint a később délre sodródott pindosi vláchok ősei, míg az aurelianusi provinciák romanizált dákjainak utódai az isztro-románok, a dalmáciai vláchok és a dunai vláchok. *J. L. Píč*² szerint szerzőnknek jól kellett ismernie a pindosi vláchok hagyományait. A vláchok eredetéről szóló részt nem az iskolában tanulta, de nem is történeti munkákból írta ki, hanem egyszerűen és igazi naivsággal feljegyezte azt, amit első forrásként a pindosi vláchoktól hallott. Píč felteszi, hogy a pindosi vláchoknál egy hagyomány maradt fenn a Decebál és Traianus közt lefolyt nagy háborúról s az egykori dunai hazáról. Ebben persze a traianusi és az aurelianusi Dacia közti különbség elmosódott a nép emlékezetében, s mondájukban csak az aurelianusi Dacia emléke élt, vagy egyszerűen csak a régi, Duna partján lévő haza. Végül élt a vláchok emlékezetében egy katasztrófa emléke, melynek következtében a népnek a Dunától messze délre kellett

¹ *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*: Sitzungsber. d. phil.-hist. Cl. d. kais. Akad. d. Wiss. 99. Bd. Wien, 1882. 492—8.

² *I. m.* 30—8.

menekülnie. Ezt a katasztrófát a nép emlékezete — a népvándorlás emlékét elveszítve — a Traianus háborújához kapcsolta. Így azután Pîc a dákorománokat a traianusi Daciában maradt római gyarmatosoktól és romanizált dákoktól, a balkánfélszigeti románokat pedig az aurelianusi Daciába átkerült gyarmatosoktól és romanizált dákoktól, valamint romanizált thrák néptörzsektől (besszek) származtatja. A. D. Xenopol¹ szerint — noha maga is utal Tomaschek nyomán a hely irodalmi forrására — Kekaumenos e használhatatlanul zavaros helye a vláchok »vagy dákok« egy északról délre történt vándorlásának emlékét őrizte meg, s ezt így éppen Roesler és Tomaschek elmélete ellen lehet felhasználni. Ugyan hogyan menekülhettek volna a rómaiaktól támadott dákok éppen oda, ahonnan a támadás jött? A hely tehát egy későbbi román délrevándorlás emlékét őrizi. D. Onciul² szerint Kekaumenos tudósításában felismerhető, hogy ő a román nép két ágát különböztette meg: a Dacia Traianabeli románokat, akiket dákoknak nevez s a balkánfélszigeti románokat, akiket bessosoknak hív. Szét kell választanunk tudósításának ezt a két rétegét. Amikor Traianus háborújáról és a dákokról beszél, kétségtelenül Dacia Traianáról szól. Bár ezt a történeti irodalomból ismeri, a vláchoknak a dákokkal való azonosítása csakis egy a dákorománok eredetéről szóló homályos népi hagyományon alapulhat nála. Ezt a nemzeti hagyományt családjának a románokkal és a bulgárokkal való érintkezése révén ismerte. De mint a vláchok gyűlölője s mint római öntudatára büszke bizánci elferdíti a vláchok nemzeti hagyományát s Dacia Traiana római gyarmatosai helyett egyenesen a dákoktól származtatja őket. Kekaumenos tehát a dákvláchokon a korabeli dunabalparti, a hajdani Dacia Traiana területén élő románokat érti, míg ezektől kifejezetten megkülönbözteti a balkánfélszigeti romanizált besszeket. Ezek a bessos-vláchok az ő balkánfélszigeti vláchjai. B. P. Hasdeu³ úgy értelmezi Kekaumenos »őstörténeti« közlését, hogy a románok Kekaumenos-kori lakóhelyeikre egy a Száva-folyóval szomszédos helyről, vagyis nem Daciából, hanem Pannoniából menekülve jutottak. De Kekaumenos

¹ A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței Romînilor în Dacia Traiană*. Iași, 1884. 68–9 és uő., *Une énigme historique. Les Roumains au moyen âge*. Paris, 1885. 54–5.

² *Teoria lui Roesler*: Convorbiri Literare 19 (1885) 270–3 és *Zur Geschichte der Rumänen in Maramarosch*: Romänische Revue 6 (1890) 96–7.

³ *Strat și substrat*: Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și poporane a Romînilor. Tom. III. Fasc. I. Bucuresci, 1893. XXXI–XXXIII.

nem tudta, kik üldözték el a románokat Pannoniából, s ezért ezt határozatlanul »a régi római császárok«-nak tulajdonítja. Ezzel azonban két ellentmondásba keveredik: 1. Lehetetlen, hogy »a régi császárok« a pannoniai románokat éppen a birodalom belsejébe kergették volna. 2. Lehetetlen őket már »a régi császárok« alatt Hellasban keresni. Hasdeu szerint Kekaumenos helyét csak úgy lehet megérteni, ha tudjuk, hogy a magyarok támadása kergette el a románokat Pannoniából. S. Mangiuca¹ így értelmezi a STR vlách »őstörténet«-ét: A XI. század előtt egy bizonyos vlách nép élt a Balkánfélszigeten a Dunától és a Szávától délre, Szerbiában és Boszniában. Ezeket a vláchokat a Dunától északra élt geta-dákok és besszek leszármazottainak kell tekintenünk, mert Decebál vlách királyként szerepel. Ezeknek a Dunától és a Szávától délre lakó vláchoknak a hegyek közt erődeik voltak, ahonnan a bizánci birodalmat fosztogatták. A bizánci császárok ezért szét szórták őket, mire egy részük délre vándorolt. Mangiuca a XII. századi Presbyter Diocleas adataiból és a szerbiai vlách-nyomokból arra következtet, hogy a Balkánfélszigeten (kb. Bosznia, Hercegovina, Dalmácia és Délnyugat-Szerbia területén) volt egy »Provincia Latinorum«. Ennek Romani, Nigri Latini, Morovlachi nevű keresztény lakói hegyi erősségekben húzták meg magukat. Szerinte nem Dacia Traianát, hanem ezt a Provincia Vlachorumot írta le Kekaumenos. A bizánci császárok támadása az itteni »latinok« ellen 732 után III. Gergely pápa és III. Leon császár egyházi ellenségeskedése kapcsán történhetett. Thuróczi krónikájának Bisseni ~ Bessi adatait Mangiuca a Dunától és a Szávától délre lakó »besszek«-re érti, ezek pedig Kekaumenos állítása szerint is vláchok voltak. Így azok a Bessi, akik Géza és Szent István hospeseiként szerepelnek, valamint azok is, akik ellen Szent László harcolt s a silva Bissenorum gazdái is vláchok voltak (!) stb.

Távolról sem akartuk itt a Kekaumenos-féle vlách »őstörténet«-re vonatkozó teljes irodalmat összefoglalni. Célunk csak az volt, hogy bemutassuk, milyen új hullámokat vert ez az akkor újonnan felfedezett adat a románok eredete körül folyó vitában. Azt látjuk, hogy a vitázó felek egy része úgy fogta fel ezt a tudósítást, mintha benne Kekaumenos egy a XI. században a hellasi

¹ Die »Vlachen« des Kekaumenos, byzantinischen Geschichtschreibers des 11. Jahrhunderts, und die »Provincia Latinorum« id est Moro-Vlachorum des Diokleates aus dem 12. Jahrhundert. (Eine ethnologische Untersuchung): Romänische Revue 5 (1889) 178–85.

vláchok ajkán élő, származásukról szóló népi hagyományt jegyzett volna fel.

Ezeknek a történéseknek a felfogása arra késztet bennünket, hogy megvizsgáljuk, *milyen forrásokból szerezte szerzőnk a vláchokra vonatkozó értesüléseit* általában. Első pillanatra talán meglepően hangzik, ha kijelentjük, hogy értesüléseinek első forráscsoportja oklevelekből állt. A LN vlách-résztében szerzőnk szóról-szóra idézi azt a levelet, melyet II. Basileios 980-ban I. Nikulitzashoz intézett (*ἐγγράφειν*) s amelyben kinevezi őt »a hellasi vláchok parancsnok«-ává. Ebben a hivatalos levelében maga a császár hivatkozik arra a *χρυσόβουλλον*-ra, melyben II. Romanos I. Nikulitzast a Hellas-thema exkubitosainak domestikosává nevezte ki. De szerzőnk maga is hivatkozik II. Romanosnak erre az oklevelére, melynek értelmében szerinte I. Nikulitzas a thema duxi (strategosi) méltóságát is élethossziglan bírta. Ez az oklevél mindenestre II. Romanos uralkodása folyamán, tehát 959 november 10-e és 963 március 15-e között kelt. A szószerint történő idézés feljogosít bennünket annak feltevésére, hogy a két oklevél a Nikulitzas-család irattárában szerzőnk idejében még megvolt, s ő közvetlenül fel is használta ezeket. A STR vlách-részletében három császári írásra történik hivatkozás. Az elsőt III. Nikulitzas kapta kézhez, valószínűleg 1066 augusztusában, Servia bevétele után. Ennek kiállítója X. Konstantinos Dukas császár volt. Biztosította Nikulitzast ebben az »eskü«-ben (*ὄρκος*), melyhez egy szentképet (*εἰκὼν*) is mellékel, hogy ha meghódol, büntetlen marad, sőt udvari tisztségeket is kap. Ezt az oklevelet a szomszédos Bulgaria-thema katepanója, Andronikos Philokales kézbesítette Nikulitzasnak. Ezt az esküt akarta utóbb X. Konstantinos Ioannes Xiphilinos pátriárkával megsemmisíttetni. A következő két oklevél kiállítója már IV. Romanos Diogenes volt, s mindkettő a császár trónralépése, tehát 1068 január 1-e után nem sokkal kelteződött. Az elsőt a császár Georgios Korinthios protosynkelloshoz és az Armeniakon-thema praitorához írta (*ἐγγράφειν*). Utasította benne a praitort (aki különben az előző uralkodó alatt éppen forrásunk szerint az udvarnál töltött be hivatalt), hogy az Amaseiában fogságban lévő Nikulitzast ne akadályozza a fővárosba való menetelben. A másodikat a császár magához Nikulitzashoz intézte (*ἐγγράφειν*) s felszólította: jöjjön a fővárosba s részesüljön jótéteményében.¹ Ez a három

¹ Mind az öt császári oklevélre nézve I. F. Dölger, *Regesten*. 1. Teil 89: Nr. 693, 98: Nr. 766, 2. Teil 15: Nr. 956, 16: Nr. 968 és 969.

utóbbi oklevél — helyenként szóról-szóra — abba az emlékiratba volt beledolgozva, amelyet III. Nikulitzas Amaseiából juttatott el II. Kekaumenoshoz, szerzőnk atyjához. Ez az emlékirat tehát a Kekaumenos-család irattárában állt szerzőnk rendelkezésére. Érintettük már,¹ hogy ez az emlékirat szolgált szerzőnk STR-beli elbeszélésének alapjául, mégpedig olyan mértékben, hogy helyenként feldolgozása közben szóról-szóra átírva még III. Nikulitzas én-stílusban írt eredeti részleteit is benne felejtette. A szöveg összefüggéséből világosan látszik, hogy szerzőnk nászának ezt az emlékiratát használta forrásul a STR vlách-helyének túlnyomó részéhez: az elbeszélés elejétől addig, hogy Nikulitzas a börtönből elküldte ezt az emlékiratot II. Kekaumenoshoz (= 66₁₉—72₂₂). Megállapíthatjuk tehát, hogy azok az adatok, amelyeket ebből a két helyből a románok történetére nézve nyertünk, ilyen elsőrendű hitelességű forrásokon alapulnak.

Nem ilyen egyszerű azonban az »őstörténeti« rész forrásainak tisztázása. A vláchok jellemzése, amelybe ez a rész bele van ágyazva, érzelmileg erősen szubjektívnek látszik ugyan, de — éppúgy mint a következő évszázadban író Tudelai Benjamin rabbi vlách-jellemzése is — a vláchok közvetlen ismeretére vall. Tudjuk, hogy maga szerzőnk is viselt Hellasban hivatalt, nagyatyja ugyanitt strategos volt, s mostohaanyja családja, a Nikulitzas-család kimutathatóan már a negyedik nemzedékében élt Larisában. Szerzőnk tehát személyes tapasztalatából és családja hagyományán át is jól ismerhette a hellasi vláchokat. Ha tehát a vláchok között a XI. század végén élt volna egy eredetük emlékét őrző népi hagyomány, nagyon valószínű, hogy ezt szerzőnk is megismerhette. Meg kell tehát vizsgálnunk azt, vajjon ilyen vlách eredetmonda feljegyzése-e Kekaumenos vlách »őstörténete«, vagy esetleg más úton került bele művébe. A kutatók egy részét — láttuk — az készítette a vlách népi eredethagyomány feltételezésére, hogy egy ilyen írónál, aki mindkét művét a maga és családja tapasztalataiból építette fel és aki saját bevallása szerint »nem járt a hellén művelődés iskolájába«, egy részletesebb elbeszélést találtak a római császárkorból, melynek szereplőit a modern tudomány összefüggésbe hozta a vláchok őseivel.

Maga az a tény, hogy autodidakta és gyakorlati egyéniségű szerzőnknel egy részletet fedezünk fel a római császárkor törté-

¹ L. a Függelékben is 74 l., i. j.

netéből, valóban meglepő, de nem áll példátlanul, s ennek okát és eredetét nem kell mindjárt a vláchok népi hagyományában keresnünk. Legyen szabad ezt az állításomat egy kis kitérés keretében egy példán igazolnom. Amikor szerzőnk a LN-ban a császárnak azt a tanácsot adja, hogy hízélgést senki részéről ne tűrjön el, hanem inkább olyan barátokat szerezzen, akik szókimondással bírálják is, ezt a tanácsot egy példával világítja meg:¹ »Elmondok császári felségednek egy ilyen esetet. Augustos Kaisar, mivel indulatos, hajthatatlan, parázna ember volt, és megrovásra méltó, rossz hajlamai voltak, mindazonáltal azonban megvolt a természetes józan belátása, így szólt: »Nem jó nekem nevelő nélkül!« Elküldvén tehát Alexandreiába, elhozott onnan magához nagy tisztelettel valami Athenodorost, aki koldússzegény volt ugyan és nélkülözött, azonban bölcs és nagyon értelmes ember volt. Elhozatta hát, mivel néhány palotabeli ember bizonykodott mellette, hogy nagy ember az a jóakarásban és a bölcseségben, és így szól hozzá: »Tudod-e, Athenodoros, miért hozattalak ide ekkora tisztelettel?« Az azt felelte, hogy nem tudja. S a császár így szólt hozzá: »Olyan hajlamaim vannak, melyek ellenkeznek méltóságommal. Mivel pedig azt hallottam felőled, hogy derék ember vagy a tanácsadásban és a cselekvésben egyformán, meg akartalak nyerni barátomnak és tanácsadómnak, hogy ha azt látod, hogy nem jó és gáncsolni való dolgokat teszek és mondok, ezekért megrójj négyszemközt. S ha nem mutatok javulást, akkor nyilvánosan is tedd meg ezt.« Athenodoros pedig így válaszolt: »Te se fordítsd el tőlem orcádat, ha megrólok, nagyhatalmú uram, s ne vess meg engem, s akkor orvosod leszek ebben a bajban.« Szüntelenül pirongatta hát nap-nap után mindaddig, amíg tökéletessé nem tette őt az erényekben. Mikor pedig arra kérte, hogy hazatérhessen szülő-

¹ 100₂₅—101₁₃: εἶπω δὲ τῇ βασιλείᾳ σου τι τοιοῦτον. Αὐγουστος ὁ Καῖσαρος θυμῶδης ὢν καὶ ἀπηνῆς καὶ πόρνος καὶ γνώμας ἐπιφύλους ἔχων καὶ κακὰς, ὁμῶς τὴν φυσικὴν φρόνησιν ἔχων εἶπεν· οὐκ ἀγαθὸν μοι χωρὶς παιδαγωγοῦ. ἀποστείλας οὖν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἤγαγεν Ἀθηνόδωρον τινα πτωχὸν μὲν ὄντα καὶ ἠπορημένον μετὰ τιμῆς πολλῆς, φρόνιμον δὲ καὶ πάνυ συνετὸν τοιγάρνοντα, μαρτυρηθέντα παρὰ τινων τῶν τοῦ παλατίου ἐπὶ εὐβουλία καὶ συνέσει μέγαν εἶναι, καὶ φησὶ πρὸς αὐτὸν· γινώσκεις, Ἀθηνόδωρε, διό σε ἐνταῦθα ἤγαγον μετὰ τοσαύτης τιμῆς; ὁ δὲ ἔφη μὴ γινώσκειν. καὶ ὁ καῖσαρ ἔφη· ἔγω γνώμας ἐναντίας τοῦ ἀξιώματος μου, ἀνηκούως δὲ περὶ σοῦ ἄνδρα ἀγαθὸν σε εἶναι ἐν τε βουλῇ καὶ πράξει, ἠθέλησα κτήσασθαι σε φίλον καὶ σύμβουλον, ὅπως ἂν βλέπεις ποιῶντα καὶ λέγοντα οὐκ ἀγαθὰ καὶ ἐπίφορα ἐλέγχης με κατιδίαν· καὶ εἰ οὐ λάβω διόρθωσιν, καὶ φανερώς τοῦτο ποίει. Ἀθηνόδωρος δὲ, καὶ σὺ, ὦ κράτιστε, ἔφη, μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἐλεγχόμενος καὶ ἐξουδενώσῃς με, καὶ ἐγὼ ἔσομαι σοὶ εἰς τοῦτο ἰατρος. ἐλέγχων οὖν αὐτὸν καθ' ἑκάστην ἡμέραν οὐκ ἐπαύετο, ἕως ἂν τέλειον αὐτὸν ἐποίησεν ἐν ἀρεταῖς. αἰτησάμενος δὲ ὑποχωρῆσαι εἰς τὴν ἐνεγκαμένην οὐ συνεχωρήθη παρὰ τοῦ καίσαρος, εἰπόντος αὐτῷ· ὦ φίλε γνησιώτατε, ἔτι ἀτελὴς εἰμι.

földjére, a császár nem egyezett ebbe bele, hanem így szólt hozzá: »Édes barátom, még nem vagyok tökéletes.« — Majd elmondja még szerzőnk, hogy Athenodoros halála után Augustus Avgarost, Edessa királyát tette ilyen nevelő barátjává.

Bármennyire csodálkozik is valaki azon, hogyan juthatott a X—XI. századok eseményei közé rögződött autodidakta szerző művébe ez az Augustusról szóló morális pletyka, mégsem fogja azt gondolni, hogy talán ezt is a hellasi vláchok római nemzeti hagyománya őrizte meg, s tőlük hallotta Kekaumenos, csak azért, mert egy római császárkori esemény emléke él benne. Inkább szét fog nézni az után, vajjon milyen irodalmi úton jutott el szerzőnk-höz ez az anekdota? Ilyen műveltségi fokon álló bizánci embernél, mint szerzőnk, latin nyelvtudást nem tételezhetünk fel. Vizsgálódásunkban tehát a görög irodalmon belül kell maradnunk, mégpedig a bizánci irodalom történeti műveinek körén belül. Úgy kell megfogalmaznunk a kérdést, melyek voltak azok a bizánci történeti munkák, melyekből szerzőnk a római császárkorra vonatkozó ismereteit meríthette? S valóban, ezen a körön belül maradván nagyon csekély fáradsággal megállapítható, hogy Augustus és Athenodoros esete a bizánci történeti irodalomnak egy nagyon kedvelt, nagyon népszerű vándormotívuma volt, mely hol ennél, hol annál a szerzőnél bukkan fel. Tulajdonképpen három kis történet volt forgalomban Augustusról és Athenodorosról: 1. Augustus lepecsételt gyaloghintóban szokott asszonyokat vitetni magához. Egyszer Athenodoros pecsételtette be magát a gyaloghintóba s kivont karddal ugrott ki onnan Augustus hálósobájában. A megrémült Augustusszal megfogadtatta, hogy letesz erről a szokásáról. 2. Augustus a szenátusban dicséri Athenodorost, aki rossz életmódját megjavította. 3. Augustus nem engedi meg Athenodorosnak, hogy hazatérjen, mert még nem találja magát tökéletesnek. Ez a három kis történet hol külön-külön, hol kettő, hol pedig mind a három összekapcsolva a következő bizánci íróknál található meg: a Kekaumenos előtti korban: a 945—959 között keletkezett Konstantinos Porphyrogennetos-féle *excerptum-gyűjteményekben*,¹ Leon Gramma-

¹ Ebből ránkmaradt az úgynevezett *Excerpta Planudeában* a 3. történet. Ez megtalálható *Cassius Dio* Dindorf-féle kiadásában (Leipzig, 1863) V 234⁷—15. Az *Excerpta Salmasiana* szövegében mind a három elbeszélés összeolvasztva szerepel. Ennek kiadása: J. A. Cramer, *Anecdota Graeca e codd. manuscriptis bibliothecae regiae Parisiensis* II. (Oxonii, 1839) 394¹¹—395³. Könnyebben hozzá lehet férni ennek újra lenyomatott szövegéhez Boissevain *Cassius Dio*-kiadásában: *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum quae supersunt*, ed. U. Ph. Boissevain, vol. III (Berolini, 1901) 764.

tikus 1013-ban lezárt Epitome-redakciójában,¹ Georgios Kedrenos 1057 után írt történeti művében² és végül Ioannes Xiphilinos konstantinápolyi szerzetesnek, az azonos nevű pátriárka unoka-öccsének VII. Michael Dukas Parapinakes (1071—1078) ösztönzésére Cassius Dio római történetéből készített kivonatában;³ a Kekaumenos utáni korban: Ioannes Zonaras nem sokkal 1118 után írt *Ἐπιτομή ιστοριῶν*-jában⁴ és Konstantinos Manasses 1187 előtt írt verses krónikájában.⁵ Mármost, hogy megítélhessük, mennyire bele van ágyazva még egyes kifejezéseiben is a Kekaumenos LN-ában Augustus és Athenodoros esetéről szóló történet az egykorú bizánci irodalomba, szövegösszehasonlítás céljából itt adjuk Leon Grammatikos és Georgios Kedrenos változatait. Leon Grammatikos így adja elő a történetet:⁶ »Maga mellett tartotta a felette igen bölcs alexandreiai Athenodorost is, aki a Kaisart legcsúfabb tetteiben megróva javítgatta. A Kaisar pedig a szenátusban sokszor dicsérgetve Athenodorost hozzá szokta tenni, hogy őt magát is, noha azelőtt rossz életet élt, Athenodoros javította meg. Mármost Athenodoros megöregedve azt kérte tőle, hogy küldje vissza hazájába; azt hangoztatta ugyanis, hogy a Kaisar már tökéletes minden bölcseségben és cselekedetében. Azután pedig már elindulóban csókkal búcsúzott a császártól s füléhez hajolva arra intette, hogy valahányszor haragra gerjed, ne adja ki előbb rendelkezését a tennivalóra nézve, csak ha már előbb magában el-

¹ *Leonis grammatici chronographia*, ex rec. I. Bekkeri. Bonnae, 1842. 56¹⁰—57¹. Itt a 2. és a 3. elbeszélés szerepel.

² *Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope* ab I. Bekkero *suppletus et emendatus* I. Bonnae, 1838. 302¹⁵—303²⁰. Itt mindhárom elbeszélés összeolvasztva szerepel.

³ L. Cassius Dio idézett Boissevain-féle kiadásában III 546, ahol Xiphilinos kivonatának szövege a Dindorf-féle Cassius Dio kiadás V. kötetében adott Xiphilinos-szöveg újrakiadása. L. ott V 122³²—123¹². Itt az 1. történet magva szerepel.

⁴ *Bonni kiad.* II 430¹⁰—431⁹. Itt az 1. történet található meg.

⁵ *Constantini Manassis breviarium historiae metricum*, rec. I. Bekkerus. Bonnae, 1837. 82¹⁸⁷¹—83¹⁹⁰⁹. Itt mind a három történet együtt szerepel. — A fent említett írókon kívül egészen röviden céloz Athenodoros Augustus melletti szereplésére még az V. századi Zosimos, bonni kiad. 121⁵—17 és a X. századi Suidas-lexikon, edd. Th. Gaisford—G. Bernhardy. Halis et Brunsvigae, 1853. I, col. 140²¹—142⁷.

⁶ *Id. helyen*: εἶγε δὲ καὶ Ἀθηνόδωρον τὸν Ἀλεξανδρεῖα σοφώτατον πάνυ, ὃς ἐν τοῖς αἰσχίστοις ἔργοις τοῦ Καίσαρος ἐλέγχων αὐτὸν ἐπὶ νώρῳ. ὁ δὲ Καῖσαρ πολλάκις ἐν τῇ συγκλήτῃ τὸν Ἀθηνόδωρον ἐπαινῶν προσετίθει ὡς καὶ αὐτὸς ἐκεῖνος ὑπὸ Ἀθηνόδωρου διώρῳται, κακὸν βίον πρότερον ἐσχηνώς. ὁ γοῦν Ἀθηνόδωρος καταγρησάας ᾤτησεν εἰς τὴν ἰδίαν πεμφθῆναι πατρίδα· ἔλεγε γάρ ὡς τέλειος εἶη ὁ Καῖσαρ κατὰ πᾶσαν φιλοσοφίαν καὶ πράξιν. ὡς δὲ μέλλων ἀπαίρειν ἡσπάζετο αὐτόν, καὶ ἐπικύψας πρὸς τὸ οὖς παρεκάλει ἵνα, ὅσας ὀργισθῇ μὴ πρότερον κελεύσῃ τί πραχτέον, πρὶν ἂν καθ' ἑαυτὸν ἀριθμήσῃ τὰ εἰκαστέσσαρα στοιχεῖα· ᾗ δὲ γὰρ αὐτὸν ἐξύθυμον καὶ εὐμετάβλητον ὄντα. ὁ δὲ Καῖσαρ αἰσθόμενος ἔφη, «εὖ γε ὑπέμνησας με ὡς ἀτελής εἰμι· διὰ τοῦτο οὐ συγκωρήσω σοι τῆς ἐνεγκαμένης ἐπιβῆναι.»

számlálta a huszonnégy betűt. T. i. tudta róla, hogy hirtelen haragú és változékony természetű. A Kaisar pedig észrevéve ezt így szólt: »De jól tetted, hogy emlékeztetted rá, hogy még nem vagyok tökéletes: éppen ezért nem engedem meg, hogy szülőföldedre visszatérj.« Kedrenos fogalmazásában így hangzik a történet:¹ »Maga mellett tartotta a felette igen bölcs alexandreiai Athenodorost is. A Kaisar pedig mindig bolondult a mások aszszonyaiért, úgyannyira, hogy a férjek maguk is segédkezet nyújtottak neki a gyalázatosságban. Ugyanis valahányszor a szenátorok közül valaki olyan járult elébe, akinek szép felesége volt, elküldte az illetőhöz a gyűrűjét és arra kérte, ültesse feleségét egy zárt-fedelű hordszékbe, pecsételje le s küldje vissza a gyűrűt is. S így fogadva az asszonyt a hordszékben bujálkodva vele lepecsételte és visszaküldte. Ez történt egyszer egy olyan szenátorral, aki noha nem mert ellentmondani, siránkozott szerencsétlensége miatt. Ott állván a síró házaspár mellett Athenodoros s megtudván sírásuk okát azt kérte tőlük, hogy őt tegyék a hordszékbe s lepecsételve őt küldjék el, egy csupasz karddal együtt. Miután odahozták, a Kaisar azt hitte, hogy a szenátor felesége az, s miután felnyitotta a hordszék ajtaját, Athenodoros ugrott ki abból kivont karddal és egyszeriben nagyon megrémítette a Kaisart. Athenodoros magához térítette rémületéből és a legszentebb esküvel kötelezte, hogy soha többé ezt nem teszi. Ezt az embert annyira a szívébe zárta, hogy összehíván a szenátust hosszú beszédben dicsőítette Athenodorost, sőt még azt is hozzátette, hogy noha rossz életet élt volt, Athenodoros megjavította. Megöregedvén pedig Athenodoros azt kérte, hogy hazájába távozhassék; ugyanis azt hangoztatta, hogy

¹ *Id. helyen:* Ἔγχε δὲ καὶ Ἀθηνόδωρον τὸν Ἀλεξανδρεῖα σοφώτατον πάνυ. ἦν δὲ Καῖσαρ μανιώδης αἰεὶ περὶ τὰς ἀλλοτρίων γυναῖκας, ὥς καὶ αὐτοὺς ἐξυπηρετεῖν τῷ μίσματι. ἦν γὰρ ἤρκετό τις τῶν βουλευτῶν πρὸς αὐτὸν ὥραιαν ἔχων γυναῖκα, ἔπεμπε πρὸς τοῦτον τὸν οἰκεῖον δακτύλιον, καὶ ἤξιον ἐμβαλεῖν τὴν γαμετὴν ἐν καταστέφῃ φορεῖν καὶ κατασημάνασθαι, καὶ αὐτὸς τὸν δακτύλιον ἀντιπέμφασθαι· καὶ οὕτω δεχόμενος τὴν γυναῖκα ἐν τῷ φορεῖν ἀσελγαίνων ἐσφράγιζε καὶ ἀνταπέστρεφεν. ὅπερ γέγονε τιμῇ, δὲ μὴ τολμήσας ἀντειπεῖν ἀπωδύρετο τὸ δυστόχημα. ὡς ἐπιστάς Ἀθηνόδωρος κλαίουσιν, καὶ τὴν αἰτίαν μαθὼν, ἑαυτὸν ᾔτησεν ἐμβαλεῖν τῷ φορεῖν καὶ κατασημαναμένους ἀποστεῖλαι, γυμνὸν ξίφος ἐπιφερόμενον. οὐ ἀπαχθέντος ἐδόκει Καῖσαρ τὴν γυναῖκα εἶναι τοῦ συγχλητικῆς, καὶ ἀνοίξαντος τὰς θύρας ἐξῆλθε ξιφῆρης Ἀθηνόδωρος καὶ πάνυ κατέπηξε τῷ ἀνδρὶ τὸν Καῖσαρα. καὶ δεδιότα αὐτὸν ἀνεκτῆσατο, καὶ τοῖς μερίστοις κατέδρασε ὄρκοις μὴδέποτε τοῦτο πράξειν. ὃν τοσοῦτον ἀπεδέξατο ὥς τὴν σύγχλητον συναγαγὼν πολλὰ τὸν Ἀθηνόδωρον ἐγκωμιάσαι, προσθεῖναι δὲ καὶ τούτο, ὥς κακὸν βίον ἐσχηκὼς ὑπὸ Ἀθηνόδωρου ἐπανωρθώθη. γηράσας δὲ ὁ Ἀθηνόδωρος ᾔτησεν ἀπελθεῖν εἰς τὴν πατρίδα· ἔλεγε γὰρ ὡς τέλειος εἶη ὁ Καῖσαρ κατὰ πᾶσαν φιλοσοφίαν καὶ πράξιν. ὁ δὲ μόλις ἐπέτρεφεν αὐτῷ τὴν ἀναχώρησιν. ὡς δὲ μέλλων ἀπαῖρειν ἡσπάζετο αὐτόν, καὶ ἐπικύψας εἰς τὸ οὖς παρεκάλεi ἵν' ὁσάκις ὀργισθῇ, μὴ πρότερον κλεῦσθαι τὸ πρακτέον, πρὶν ἢ καθ' ἑαυτὸν ἀριθμῆσαι τὰ καὶ στοιχεῖα· ἥδει γὰρ αὐτοῦ τὸ δέξασθαι καὶ εὐμεταβλητόν. ὁ δὲ Καῖσαρ αἰσθόμενος ἔφη, «εὖγε, ὑπέμνησάς με ὡς ἀτελής εἶμι καὶ τῆς σῆς διδασκαλίας δεόμενος, διὰ τοῦτο οὐ συγχωρήσω σοι τῆς ἐνεγκαμένης τέως ἐπιβῆναι.»

a Kaisar tökéletes minden bölcsességben és cselekedetében. Az viszont csak nehezen engedte meg neki az eltávozást. Azután elindulóban csókkal búcsúzott tőle és lehajolva a füléhez felszólította, hogy valahányszor megdühödik, ne adja ki előbb parancsát a tenni-valóról, csak ha előbb már magában elszámlálta a huszonnégy betűt. T. i. tudta róla, hogy hirtelen haragú és változékony természetű. A Kaisar pedig észrevéve ezt így szólt: »De jó, hogy emlékeztettél rá, hogy még nem vagyok tökéletes és rászorulok tanításodra. Éppen ezért még egy darabig nem engedem meg neked, hogy hazatérj szülőföldedre.«

Ha összevetjük az anekdotának ezt a két típusát, melyek már a konstantinusi excerptum-gyűjteményekben is szerepeltek, Kekaumenos fogalmazványával, nyomban feltűnik egyes részeiknek tartalmi, stílári, sőt szóról-szóra való egyezése. De feltűnik az is, hogy Kekaumenosnál a történet át van dolgozva. El van belőle hagyva az 1. elbeszélés. Nyilván nem akarta a címzett császár méltóságát egy elődjéről elbeszélteni ilyen történettel megsérteni. Athenodoros megérkezése és annak előzményei viszont bővebben vannak kidolgozva, mint a többi ismert változatban. Az egész történet azonban világosan arra vall, hogy ezt Kekaumenos egykorú bizánci görög olvasmányaiából merítette. Hogy közvetlenül kinél olvasta, azt — éppen a történet nagy elterjedtsége és Kekaumenos átdolgozó változtatásai miatt — nehéz volna kézzelfoghatóan kimutatni. Csak azért időzöm a kelleténél talán kissé hosszabban is ennél a történetnél, hogy világosan megmutassam: nem kell mindjárt a vláchok közt fennmaradt római nemzeti hagyományra gondolnunk, ha szerzőnkél egy a római történetből vett részletet találunk. Egyszersmind utalni akarok e történet kapcsán arra a körre is, melyben szerzőnk vlách »őstörténet«-ének irodalmi forrásait keresnünk kell.

Ha tovább nyomozunk visszafelé a görög irodalomban az Athenodorosról és Augustusról szóló három elbeszélés végső forrása után, az elsőnek a magvát a Kr. u. 155 és 229 közt élt *Cassius Dio Cocceianus* 'Ρωμαϊκή ιστορία-jában találjuk meg a következő formában:¹ »Mert mindenki számára egyformán könnyen meg-

¹ Boissvain *id. kiadása* II 553²⁴—554³: εὐπρόσδοός τε γὰρ πᾶσιν ὁμοίως ἦν, καὶ ἐς χρήματα πολλοῖς ἐπὶ ἥκει, τοὺς τε φίλους ἰσχυρῶς ἐτίμα, καὶ ταῖς παρρησίαις αὐτῶν ὑπερέχαιρε. τεκμήριον δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένοισι ὅτι τοῦ Ἀθηνοδώρου ἐν διαφρῇ ποτὲ καταστῆναι ἐς τὸ δωμάτιον αὐτοῦ ὡς καὶ γυναικὸς τινος ἐσχομισθέντος, καὶ ἐξ αὐτοῦ ξιφῆρους ἐκπηδήσαντος, καὶ προσεπειπόντος «οὐ φοβῆ μὴ τίς σε οὕτως ἐσελθὼν ἀποκτείνῃ,» οὐχ ὅπως ὠργίσθη, ἀλλὰ καὶ χάριν αὐτῷ ἔγνω.

közelíthető volt az elhalt Augustus, meg azután pénz dolgában is sokakon segített, barátait erősen becsülte s nagyon örült azok bátor beszédének. Bizonyosság az elmondottakra az, hogy amikor Athenodorost egyszer gyaloghintóban mint valami asszonyt vitték be hálósobájába, s az kirántott karddal ugrott ki belőle s így szólt hozzá: »Nem félsz attól, hogy valaki így bejőve megöl téged?«, nem hogy megharagudott volna rá, hanem még hálás is volt neki. Szórol-szóra ugyanígy adja elő ezt az elbeszélést a XI. század harmadik harmadában működő Xiphilinos is Cassius Dio művéből készített kivonatában, mely ezen a részen az eredeti szöveg másolata.¹ A 2. elbeszélés magva is Cassius Dio művére megy vissza, olyan formában azonban, hogy nála nem Augustus, hanem Maecenas dicséri Athenodorost egy a szenátusban Augustushoz intézett beszédében, azt mondvá Athenodorosról, hogy Augustus őt mint a *καλοκἀγαθία* megtestesítőjét ismerte meg.² A 3. elbeszélés végső fokon *Plutarchos* (46–120) *Moraliaiának* egy helyére³ megy vissza, ahol a történet ilyen alakban található: »Athenodorosnak, a filozófusnak pedig, amikor öregsége miatt azt kérte, hogy engedje el haza, beleegyezését adta. Miután azonban Athenodoros csókkal elköszönve tőle így szólt: »Amikor haragra gerjedsz, Kaisar, semmit se mondj és semmit se cselekedj előbb, míg magadban végig nem sorolod a huszonnégy betűt«, Augustus megfogva a kezét ezt mondta: »Még szükségem van jelenlétedre.« És ottartotta őt egy egész évig, ezt mondván: »A hallgatásnak is megvan a maga veszélyt nem hozó becse.« A három elbeszélés összeolvasztása és kiszínezése már a bizánci kor elején megtörténhetett, mert a konstantinusi excerptumokban már kiforrott alakban mutatkozik az összesített elbeszélés.⁴

¹ L. Boissevain *id. kiad.* III 546.

² *Id. kiad.* II 407^{17–20}.

³ Közelebbről a *Regum et imperatorum apophthegmata*-ban, G. N. Bernardakis *Moralia*-kiadásában (Lipsiae, 1889) II 97^{14–22}: 'Αθηνόδωρος δὲ τῷ φιλοσόφῳ διὰ γῆρας εἰς οἶκον ἀφεθῆναι δεηθέντι συνεχώρησεν. ἐπεὶ δὲ ἀσπασάμενος αὐτὸν ὁ Ἀθηνόδωρος εἶπεν „ὅταν ὀργισθῇς, Καῖσαρ, μὴδὲν εἴπῃς μὴδὲ ποιῇς, πρότερον ἢ τὰ εἰκοσι καὶ τέτταρα γράμματα διαλθεῖν πρὸς ἑαυτὸν“, ἐπιλαβόμενος αὐτοῦ τῆς χειρὸς „ἔτι σοῦ παρόντος“ ἔφη „χρεῖαν ἔχω“ καὶ κατέσχεν αὐτὸν ἐνιαυτὸν ὅλον, εἰπὼν ὅτι „ἔστι καὶ σιγῆς ἀκίνδυνον γέρας.“

⁴ Az Augustus és Athenodoros esetét tárgyaló elbeszélések összeállításában és eredetük felderítésében Cassius Dio művének legkiválóbb kiadója, U. Ph. Boissevain végezte az úttörő munkát. Ő a Cassius Dio szövegének rekonstruálása, késői töredékeinek összegyűjtése közben lett figyelmes erre a három történetre s összegyűjtötte előfordulási helyeiket. Kekaumenos szövegét, úgy látszik, nem ismerte. Összeállítását l. a Cassius Dio szövegéből idézett hely kritikai apparátusában és még *id. kiad.* II, p. XVII–XXI, különösen a XX.

Ezzel az analógiával megkaptuk az útmutatást, hol kell Kekaumenos a dákokról, Dekebalosról és Traianosról szóló elbeszélésének forrását keresnünk. Nem a XI. századi hellasi vláchok »nemzeti hagyományá«-ban, hanem a bizánci történeti irodalomnak a római császárkorról szóló részeiben. Közismert tény az, hogy amit a bizánci történeti irodalom a római császárkor történetére vonatkozólag ismert, annak egy jókora része közvetlenül vagy közvetve Cassius Dio római történetére nyúlik vissza.¹ Mindjárt a bizánci kor elején kialakult a római császárkor történetének egy olyan típusú kidolgozása, mely legnagyobb részében Cassius Dio művét értékesíti s annak folytatója. Ennek nehezen kinyomozható megalkotóját *Anonymus post Dionem*-nek szokták nevezni. A bizánci krónikaírók művei éppen ennek használata következtében is, valósággal hemzsegek Cassius Dio művének fragmentumaitól. A korai bizánci irodalomban a VI. századi *Petros Patrikios* és a VII. századi *Ioannes Antiocheus* munkái, melyek csak a Konstantinos-féle *excerptum-gyűjteményekben* ránk maradt töredékeiből ismeretesek, Cassius Dio munkájának nagymértékű közvetlen használatára vallanak. Az ú. n. *bizánci Historia Augusta* (melynek ma ismert képviselői az *Excerpta Salmasiana* egyes részei, Leon Grammatikos, Georgios Kedrenos, Konstantinos Manasses, Georgios Monachos, az ú. n. Sathas-féle *Synopsis*, a cod. Paris. suppl. gr. 607 A, a cod. Paris. n. 1712 és a cod. Vatic. 163 megfelelő részei) valószínűleg közvetve használta fel Cassius Dio művét. Ez egyébként nagy rokonságot mutat Petros Patrikios művével s valószínűleg vele közös forrásból merített. Ez a közös forrás esetleg az *Anonymus post Dionem* volt. Így érthető, hogy a Kekaumenos korában Bizáncban forgalomban lévő *excerptum-gyűjteményekben* Cassius Dio művéből igen sok fragmentum forgott közkezen. Csak néhány ilyent említek, amely gyűjtemények szerzőnk idejében már megvoltak: A XI. századi cod. Seguerianus sive Coislinianus Paris. n. 345-ben egy *Περὶ συντάξεως* című syntaktikai műben 137 dioni fragmentum van.² Egy Szent Maximos confessornak tulajdonított florilegiumnak, melyben sok a Dio-excerptum, két kódexe bizonyosan a XI. századból való (cod. Barber. 1 n. 158 cod. 365 B és cod. Paris. n. 926 = cod. Reg. 2382

¹ A következőkre nézve vö. főként U. Ph. Boissevain megfigyeléseit, *id. kiad.* II, p. XVII–XIX és III, p. IX. — Cassius Dio életére és művére nézve I. Christ–Schmid–Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur* II. 2. München, 1924⁶. 795–9.

² Vö. Boissevain, *id. kiad.* I, p. LIV–LVIII.

= Cod. Colbert. 1527).¹ A XI. századi kódexből származó ú. n. Fragmenta Parisina szintén tartalmaz Dio-töredékeket.² A konstantinusi excerptum-gyűjtemények *Περὶ γνομῶν* csoportjának egy X/XI. századi kódexe (cod. Vatic. gr. 73) eredetileg 161 dioni fragmentumot és igen sok Anonymus post Dionem-fragmentumot őrzött meg.³ A konstantinusi *Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας* gyűjtemény X/XI. századi kódexében (cod. Peirescianus) ma 416 dioni excerptum van, valamikor azonban 460 lehetett benne.⁴ Ha végül számba vesszük magának Cassius Dio római történetének ma meglévő kódexeit, azokból kettőt (cod. Laurentianus sive Mediceus plut. 70 n. 8 és cod. Marcianus sive Venetus n. 395) már a XI. században is forgathattak a bizánci olvasók. Ezek ma már nem teljesek: Traianus dák háborúinak története nincs meg bennük, mert a végük hiányzik. De — mint alább látni fogjuk — a XI. században még volt Bizáncban teljes, csonkítatlan Cassius Dio kézirat is forgalomban. Vegyük még ehhez hozzá azt a tényt is, hogy miután már a konstantinusi excerptálók alaposan feltárták Cassius Dio művét a bizánci történeti irodalom számára, Cassius Dio műve éppen Kekaumenos idejében kezdte második renaissance-át élni Bizáncban. A már említett *Ioannes Xiphilinos* bizánci szerzetes, a III. Nikulitzast a császárral szemben védő azonos nevű pátriárka unokaöccse VII. Michael Dukas Parapinakes ösztönzésére, tehát 1071 és 1078 között Cassius Dio művének számára hozzáférhető könyveiből (a 36—80. könyvekből) egy a kor igényeivel számoló igen terjedelmes kivonatot készített.⁵ Ez a kivonat már készen lehetett, amikor Kekaumenos a STR-t mindenesetre 1075 után, de esetleg I. Alexios Komnenos (1081—1118) uralkodása alatt megírta. Ez az újraéledt Cassius Dio-kultusz élt tovább *Ioannes Zonaras* nem sokkal 1118 után kifejtett történetírói tevékenységében. *Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν* című művében a római császárkort főként Cassius Dio alapján írta meg, mégpedig úgy, hogy Domitianus haláláig magát Cassius Dio szövegét (a 68. könyvig), innen kezdve pedig (Cassius

¹ Uo., p. XLI—LIV.

² Uo., p. XXXV—XLI.

³ Uo., p. XVI—XXI.

⁴ Uo., p. VI—XVI.

⁵ Vö. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*. München, 1897². 369—70; Christ—Schmid—Stählin, *Geschichte der griechischen Litteratur* II. 2. München, 1924⁶. 797. Krumbacher még tévesen azt hitte, hogy Xiphilinos nem Cassius Dio szövegét epitomálta, hanem ennek csak egy kivonatát használta. Ezt a feltevést ma már megcáfolták. Vö. Boissevain, *id. kiad.* II, p. XXVI, 1. j.

Dio 68—80. könyvei anyagára nézve) Xiphilinos kivonatát használta.¹

A dolgok ilyen állása mellett nem csoda, hogy az élesszemű és a görög irodalomban hatalmas olvasottsággal rendelkező *W. Tomaschek* első látásra felismerte Kekaumenos vlách »őstörténet«-e forráskérdésének titkát. 1882-ben már így ír erről Tomaschek:² »Obwohl nun sein geistiger Horizont (t. i. Kekaumenosé) sich durchaus in dem Niveau volksmäßiger Anschauung bewegt, — jede Zeile seiner treuherzig und naiv abgefaßten Memoiren beweist dies — so hat er doch seinen Dio Cassius oder wenigstens die Epitome des Xiphilinos gelesen und mengt, wenn er von der Abstammung und den ursprünglichen Sitzen der Wlachen spricht, Reminiscenzen aus der römischen Zeit hinein; er spricht von Traianus und Decabalus, er spricht vom alten Dacien, und verquickt auf diese Weise das Wenige, was er aus seiner Anschauung oder aus guter Kunde weiß, mit der gelehrten Tradition. Wir müssen dies vorausschicken, damit wir sofort das Wertvolle und Wesentliche in seinem kurzen Berichte von der hinzugefügten Mache, von der gelehrten Reminiscenz, zu unterscheiden im Stande sind.« Majd idézve Kekaumenos »őstörténeti« helyét egészen addig, hogy Dekebalos feje dár-dára tűzve Rómába került, még egyszer megjegyzi Tomaschek: »Bis hierher die Reminiscenz aus Dio Cassius...«. Sajnos azonban Tomaschek három mulasztást követett el: 1. Elmulasztotta bebizonyítani azt, hogy Kekaumenosnak ez a helye tényleg Cassius Dio-ból, illetőleg Xiphilinos kivonatából átvett irodalmi dísz. 2. Elfelejtette a bizánciak népnévvarchaizálásának műhelyitkai alapján megmagyarázni, hogyan érthetjük a vláchoknak a dákokkal és a beszosokkal való azonosítását. 3. A maga kedves bessz-elmélete részrehajlásra csábította Kekaumenos e tudósításának kritikájában: hogy bessz-elméletéhez mégis felhasználhassa, Tomascheknek nem volt szíve ahhoz, hogy levonja élesszemű felfedezésének Kekaumenos e tudósításának értékére és használhatóságára végzetes végső következtetéseit. Ez a három mulasztás okozta azután azt, hogy a következő kutatók — bár egyik-másik kötelelességszerűen megismétli, hogy a STR-nak ez a részlete Cassius Dio elbeszélésére megy vissza — mégis csak »vlách népi hagyomány«-ból eredeztetik Kekaumenosnak ezt a részletét és hiteles történeti forrásként hasz-

¹ Vö. Boissvain, *id. kiad.* III 187 és 470 kritikai apparátusában közölt megfigyeléseit és Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica* I. 197.

² *I. m.* 493—4.

nálják a vláchok eredetének vitájában. S ez a mulasztás az oka annak is, hogy ez még ma, 1943-ban is így történik. *Th. Capidan* román tudós egy most frissiben megjelent cikkében¹ annak a bebizonyítására akarja felhasználni Kekaumenosnak ezt a helyét, hogy a balkáni szláv benyomulástól több részre szaggatott balkáni romanizmus legnagyobb csoportja, mely a Dunától délre élt, összekötő kapocsként szolgált az állítólagos dunabalparti, dáciai románság és a balkáni románság között. Capidan Kekaumenos kérdéses helyét »történeti bizonyíték«-nak tartja, mely ezt bizonyítja. Viszont egyik kiváló romanistánknek Kekaumenos e helyére vonatkozó helytálló megállapítását arra használja fel, hogy megrója a magyar tudósokat. Ezek Capidan szerint akkor, amikor tényleg kéznél vannak a románok dáciai kontinuitását bizonyító »történeti bizonyítékok«, »az ezeket ránk hagyományozó írókat azzal vádolják, hogy fantazmagóriákat mondanak.«²

Kekaumenos e helyének a románok eredete kérdésének eldöntésébe való ilyen modern belevonása, mely annyira emlékeztet a mult század végi kutatók egy részének érvelésére, kötelességünkké teszi, hogy befejezzük azt, amit Tomaschek elkezdett. Pótolni kívánjuk Tomaschek három mulasztását. Így ki fog derülni, vajjon a STR-nak ez a helye tényleg »történeti bizonyíték«-e a Dunának állítólag mindkét partján élő románság közti összeköttetés megléte, illetőleg a dáciai román kontinuitás mellett, vagy másként kell-e róla vélekednünk?

Először azt kívánjuk kézzelfoghatóan bebizonyítani, hogy amit Kekaumenos a dákokról, Dekebalosról és Traianosról mond, azt nem a »vláchok népi eredethagyományából«, hanem közvetve vagy közvetlenül Cassius Dio művéből merítette, amint erre már Tomaschek is rámutatott. Vegyük szemügyre még egyszer ezt az elbeszélést. Szerzőnk szerint »a vláchok népe soha adott szavát nem tartotta meg senkivel szemben sem, még a rómaiak régiebb császáraival szemben sem. Miután Traianos császár legyőzte és teljesen felmorzsolta őket, fogságba kerültek, s a mézárulásnak még császáruk is áldozatul esett, akit Dekebalosnak hívtak, s *fejét dárdára tűzték ki a rómaiak városának közepén.*« Ez a kiemelt részlet a görög szövegben így szól: *καὶ τὴν κεφαλὴν ἐπὶ δόρατος ἀναρτηθέντος ἐν μέσῳ τῇ πόλει Ῥωμαίων.* Ha mármost átvizsgáljuk a bizánci törté-

¹ *Simbioza Albano-Româna și continuitatea Românilor în Dacia: Revista Fundațiilor Regale* 10 (1943) 243–70.

² *I. m.* 258–9.

neti irodalom ránkmaradt emlékeit, ezek közül Traianus és Dekebalos háborújának és a dákok legyőzésének története összefüggően elbeszélve Kekaumenos fenti helyén kívül mindössze háromban maradt ránk: Ioannes Xiphilinosnak 1071—1078 között készült Cassius Dio-kivonatában,¹ a nem sokkal 1118 után működő Ioannes Zonaras történeti művében² s végül Ioannes Tzetzes 1144—1170 között írt *Βιβλος ιστοριών* című tankölteményében, melyet Chiliades címen szoktak idézni.³ Xiphilinos elbeszélését a dolog természeténél fogva közvetlenül Cassius Dio római történetéből, a 68. könyv 4—14. fejezeteiből kivonatolta, mely akkor még megvolt, ma azonban már nincsen meg. Fentebb láttuk, hogy Cassius Dio 68. könyvének tartalmát már az 1118 után író Zonaras is csak Xiphilinos kivonatából ismerte. Vagyis Xiphilinos epitomatori munkája idején Cassius Dio művének utolsó negyede már ritka lehetett, s Xiphilinos kivonata talán az utolsó órában mentette át annak tartalmát a későbbi irodalomba. Esetleg — de csak nagyon kis valószínűséggel — feltehető, hogy Cassius Dionak ez a traianusi dák háborúkat tárgyaló könyve a csak pár évvel Xiphilinos után író Kekaumenos idejében még megvolt. Vagyis a STR elbeszélése számára a Traianus dák háborúit teljes elbeszélésben adó források közül csak kettő jöhet számításba forrásként: Xiphilinos kivonata és esetleg maga Cassius Dio szövege. Ezek mellett azonban Kekaumenos elbeszélésének forrásaiként számbajönnek azok a Cassius Dio elbeszéléséből származó töredékek is, amelyek Kekaumenos idejében már régóta forgalomban voltak a bizánci irodalomban. Ezeknek egy része a *konstantinosi excerptum-gyűjteményekből* való (2 a *Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας* gyűjteményből, 3 a *Περὶ πρὸς βεῶν ἐθνικῶν πρὸς Ῥωμαίους*-ból és 2 Petros Patrikios művén át ugyancsak az *Excerpta de legationibus*-ból), más részük az 1000 körül összeállított *Suidas-lexikonból* (s. v. ἀμβλύνω, ἡμαζεν, καθήρει, λαμπάδιον, μήδ' ὑπὸ νεότητος, πονεῖσθαι) s egy a már szintén említett XI. századi *Περὶ συντάξεως* című műből. Mindezek a felsorolt töredékek Cassius Dio Traianus dák háborúit elbeszélő részeiből közvetlenül vagy közvetve excerptálódtak. Maga Cassius Dio művének legjobb kiadója, U. Ph. Boissevain is ezekből a felsorolt forrásrészekből volt kénytelen rekonstruálni Cassius Dio római

¹ Legjobb kiadása U. Ph. Boissevain *id.* Cassius Dio *kiadásában*: III 641³⁰—644¹⁴.

² *Id. kiad.* II 508¹⁶—510²⁰.

³ Ioannis Tzetzae *historiarum variarum chiliades*, graece ed. Th. Kiesslingius. Lipsiae, 1896. 2, 61—81.

története 68. könyve e háborúkról szóló 6—14. fejezeteinek szövegét.¹

A nélkül, hogy Cassius Dio 10 oldalas rekonstruált elbeszélésének, vagy Xiphilinos 3 és fél oldalra terjedő elbeszélésének szövegét itt közölnünk kellene, módunkban van teljesen meggyőző bizonyítékokat felhozni Kekaumenos elbeszélésének eredetére nézve. Ezek közül magában az első bizonyíték is elegendő volna. Traianus két dák háborújának azt a befejező mozzanatát, hogy a halott Dekebalos fejét Rómába vitték, az egész görög irodalomban Kekaumenos idejéig csak két munkában olvashatjuk: 1. Cassius Dio rekonstruált szövegében, egy éppen Xiphilinos kivonatából rekonstruált részletben: *καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐς τὴν Ῥώμην ἀπεκομίσθη*²; 2. Xiphilinos szövegében, természetesen szószerint úgy, mint az éppen ennek alapján rekonstruált Cassius Dio-szövegben: *καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐς τὴν Ῥώμην ἀπεκομίσθη*.³ Kekaumenos szövegében: *καὶ τὴν κεφαλὴν ἐπὶ δόρατος ἀναρτηθέντος ἐν μέσῃ τῇ πόλει Ῥωμαίων*. Azt hiszem, ez az összeállítás mindenki számára meggyőzően bizonyítja azt, hogy Kekaumenos ezt az elbeszélést nem a hellasi vláchok »népi eredethagyományából«, hanem közvetlenül vagy közvetve Cassius Dioból vette. Azért nem mondjuk ki határozottan, hogy közvetlenül Cassius Dio szövegéből, vagy hogy kétségtelenül Xiphilinos szövegéből vette, mert ez a részletkérdés a ma rendelkezésünkre álló szövegek alapján eldönthetetlen. De meg lehetséges, sőt nagyon valószínű az is, hogy a konstantinosi excerptum-gyűjtemények valamelyikében forgalomban volt Traianus és Dekebalos háborújának egy összefoglalt elbeszélése, melyet Kekaumenos még ismert, de amely ma már nincs meg. Van ugyanis Kekaumenos szövegezésében egy kifejezés, mely a konstantinosi excerptálók szóhasználatára látszik vallani. Azt mondja szerzőnk Dekebalosról, hogy a dákok »császára« volt (*τοῦ βασιλέως αὐτῶν* sc. *τῶν Δακῶν*, illetőleg *Βλάχων*). Dekebalosnak ez a címe nem szerepel így sem Cassius Dio rekonstruált szövegében, sem Xiphilinosnál. Ellenben szerepel a *Περὶ πρέσβων ἐθνικῶν πρὸς Ῥωμαίους* című konstantinosi excerptum-gyűjtemény egyik töredékében (Excerpta Ursiniana 49) *ὁ Δεκεβάλος ὁ τῶν Δακῶν βασιλεὺς* fogalmazásban, egy másikban (Excerpta Ursiniana 14) *τὸν Δεκέβαλον τὸν Δακῶν βασιλέα*, az Excerpta Vaticana 284-ben *τῷ Δεκεβάλῳ τῷ Δακῶν*

¹ *Id. kiad.* III 191₁₁—201₉. Vö. a kritikai apparátusokat is!

² *Id. kiad.* III 200₂₃—24.

³ *Id. kiad.* III 644₂.

βασιλεῖ és az egyik Petros Patrikiosból való töredékben Δεκέβαλος ὁ Δακῶν βασιλεὺς formában.¹ Akárhogyan áll is azonban a közvetlen átvétel kérdése, annyi mindenesetre kétségtelen, hogy az elbeszélésnek eddig tárgyalt része Cassius Dio művéből irodalmi úton jutott el Kekaumenos művébe. Athenodoros történeténél is láttuk, s ez természetes is, hogy Kekaumenos irodalmi mintáján céljának megfelelően változtatásokat eszközölt.

Azt sem vitathatja senki sem, hogy azok az események (Traianus legyőzi a dákokat, azok hatalmába kerülnek, Dekebalos meghal), amelyeket Kekaumenos forrásában olvasott, az éppen akkor megszervezett traianusi Daciában folytak le. A következőkben bizonyítani kívánom, hogy Kekaumenos úgy vette át forrásából ezt a történetet, hogy közben nem tudta, hol volt Dacia Traiana. Nézzük csak tovább Kekaumenos elbeszélését: »Ugyanis ezek az ú. n. dákok és bessosok. Előzőleg pedig a Duna folyóhoz és a Saoshoz közel laktak (πλήσιον τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ καὶ τοῦ Σάου), melyet most Savas folyónak nevezünk, ott, ahol most a szerbek laknak, megerősített és hozzáférhetetlen helyeken (ἐν ὄχυροῖς καὶ δυσβάτοις τόποις). Ezekben bizakodva barátságot és meghódolást színeltek a rómaiak régibb császárai iránt és erődeikből (τῶν ὀχυρωμάτων) előjöve fosztogatták a rómaiak tartományait. Ezért azután megbosszankodva rájuk, mint mondtam (ὥς εἴρηται), elpusztították őket. Azok pedig eltávozva az ottani vidékekről szétszóródtak az egész Epeirosban és Makedoniában, többségük azonban Hellasban telepedett le.« Elemezzük egy kissé az elbeszélés gondolatmenetét. Kezdte Kekaumenos a vláchok jellemrajzával. Kiemelte hűtlenségüket, megbízhatatlanságukat, esküik és adott szavuk semmis voltát. Ezt egy példával akarta megvilágítani. A vláchok soha senkivel szemben sem voltak szótartók, még a régi római császárokkal szemben sem. Ezért Traianus háborúban tönkrement őket, s »császáruk«, Dekebalos feje elrettentő példaul Rómában közszemlére került. Ezeknek az irodalmilag Bizáncban ismert eseményeknek elmondása után azonban eszébe jut szerzőnknek, hogy itt olvasója megjegyezheti, hogy mindez igaz, de nem a vláchokkal, hanem a dákokkal történt meg. Jól tudta Kekaumenos, hogy a »hűtlenség« illusztrálására felhozott példája csak akkor érvényes, akkor használható és hatásos, ha a vláchokat azonosítja a dákokkal. Siet tehát pótlólag, magyarázatképpen közbeszúrni: »Ugyanis

¹ Id. kiad. III 170₁₃, 172₁, 173₁₀ és 198 a kritikai apparátusban.

ezek (a vláchok) az ú. n. dákok és bessosok.« S olvasói számára siet megmagyarázni azt is, hol folytak le ezek a régi események, hol és hogyan nyilvánult meg ezeknek a régi »vláchok«-nak a régi római császárokkal szemben való szőszegése, s hol folyt le e szőszegések következménye, a büntetőexpedíció, mely tönkretette őket. A Duna és a Száva közelében, de nyilvánvalóan ezektől a folyóktól délre eső területre gondolt Kekaumenos, mert hozzátette: ott, »ahol most a szerbek laknak.« Márpedig a XI. század végén Bizáncban a szerbek lakta területet a Morava és az Ibar folyók vonalától nyugatra és a Drintől északra, a Drinától pedig keletre eső vidékeken tudták, a bizánci műszóval Rasciának és Zetának nevezett területen. Erről a területről szóródtak szét Kekaumenos szerint a »dák és bessz« vláchok a rómaiak büntetőexpedíciója következtében Hellasba, Epeirosba és Makedoniába.

Több kutató azt hitte, hogy Kekaumenos elbeszélésében két etap van: a vláchok »ősei« először Dacia Traianából lekerülnek a Dunától és a Szávától délre eső vidékre s másodszor innen szóródnak szét még délebbre, bizánci területekre. Hogy azonban ez nem így van, azt maga a szöveg világosan bizonyítja, megmondja. A dákok hűtlensége a rómaiak régibb császáraival szemben abban állott, hogy noha meghódolást színleltek a rómaiakkal szemben, erősített lakóhelyeikben bízva fosztogatták a rómaiak tartományait. Ezen feldühödve ellenük a császárok, »mint mondtam«, elpusztították őket. Ez a »mint mondtam« (ὡς εἶρηται) közbevetés világosan a néhány sorral feljebb elbeszélte Traianus-féle irtóhadjáratra utal vissza. A hűtlenség jele: a meghódolás színlelése s a római tartományok ennek ellenére történő fosztogatása ezt megelőzte, ennek kiváltó oka volt. Vagyis: mindaz, amit Kekaumenos elbeszélésének ebben a második részletében a dákokról elmond, még mindig a traianusi háború előzményei és eseményei. Ezt a »mint mondtam« visszautaláson s a logikai összefüggésen kívül a szöveg nyújtotta más kritériumok is bizonyítják. Kekaumenos leírása szerint a dákoknak ez a lakóhelye »megerősített és hozzáférhetetlen helyeken« (ἐν ὀχυροῖς καὶ ἀσφατέοις τόποις) volt és itt kifejezetten erődeik (ὀχυρώματα) is voltak. Cassius Dio szövegében (akár az eredetiben, akár Xiphilinosnál, akár a konstantinosi excerptumokban nézzük is a szöveget) a traianusi háborúk folyamán Dacia területén levő erődökről (ἐρύματα), fallal erősített hegyekről (ὄρη ἐντετειχισμένα), nehezen járható és csak veszedelmek árán megközelíthető hegycsúcsokról (ἐς τὰ ἄκρα ἀναβῆναι, λόφους ἐκ

λόφων μετὰ κινδύνων καταλαμβάνων) olvasott Kekaumenos. Innen származnak azok a kifejezések, amelyekkel Kekaumenos a dákok lakóhelyét leírja, jellemzi. Ez megint azt bizonyítja, hogy *Kekaumenos azt helyezte át a Dunától és a Szávától délre, amit irodalmi forrásában Dacia Traiana területéről és annak lakóiról olvasott.*¹ További bizonyítékaink erre a következők: Kekaumenos a dákoknak »a rómaiak régebbi császáraival«, tehát egynél több császárukkal szemben elkövetett hűségeseiről beszél, valamint említi a rómaiak területein² történt zsákmányolásaikat is. Mindezekre nézve Kekaumenos Cassius Dio eredeti szövegében, vagy a konstantinói excerptumokban, vagy Xiphilinosnál a következőket olvashatta: A dákok már Caesar és Antonius idejében is kétkulacsos politikát folytattak s mindkettővel egyezkedtek.³ Már Kr. e. 10-ben a Duna jegén át Pannoniába törtek és azt fosztogatták a dákok.⁴ Már Domitianus császár is kénytelen volt hadat viselni ellenük.⁵ Dekebalos békét ígért Domitianusnak, de azután dölyfösen a rómaiak adófizetését követelte a már ingyen ígért béke fejében. Ennek megtagadása esetére újabb háborúval fenyegetőzött.⁶ Traianus is ilyen tetteik miatt indította ellenük első háborúját.⁷ Dekebalos követek útján személyes találkozásra kéri Traianust és teljes engedelkenységet ígér neki, de azután mégsem tárgyal Traianus követeivel.⁸ Majd szorult helyzetében újra békét kér Traianustól, mindent ígér, de nem azért, »mintha meg akarta volna tartani a békefeltételeket, hanem, hogy pillanatnyi szorultságában fellelegezhessék.«⁹ Traianus első háborúja után a szenátus azért nyilvánította újra ellenségnek Dekebalost, mert minden békefeltételt megszegett.¹⁰ Dekebalos az új háborúban egy ízben megpróbálta orgyilkossal megöletni Traianust.¹⁰ Ime, Kekaumenosban ilyen olvasott részletek alapján alakulhatott ki a dákok klaszikus hűtlenségéről, a régi római császárokkal való harcaikról, a római tartományok pusztításáról és a rómaiak bosszúló háborújáról való elképzelése, melyet azután megfogalmazott s beledolgozott

¹ Cassius Dio *id. kiad.* III 194¹⁸, 20–24, 195^{10–11} és a kritikai apparátusban.

² *Id. kiad.* II 373^{29–33}.

³ *Id. kiad.* II 475^{26–27}.

⁴ Uo. III 170^{11–176}.

⁵ Uo. III 172^{1–6}.

⁶ Uo. III 191¹².

⁷ Uo. III 194^{1–16}.

⁸ Uo. III 194^{27–1959}.

⁹ Uo. III 197^{4–12}.

¹⁰ Uo. III 197^{21–1981}.

elbeszélésébe. De az is lehet, hogy a *Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας* című gyűjtemény egyik darabja mindezt koncentráltan elmondta a dákok hitványságáról, s ezt ismerte szerzőnk.

Mindez — azt hisszük — eléggé nyilvánvalóan bizonyítja azt, hogy *Kekaumenos* mindazt, amit Domitianus és Traianus dák hadjáratairól és a későbbi traianusi Dacia dákjainak viselt dolgairól olvasott Cassius Dionál vagy valamelyik feldolgozójánál, tévesen a Dunától és a Szávától délre lokalizálta s Dacia Traianát a korabeli Szerbia területén képzelte. Azt hitte tehát, hogy *Dekebalos* dákjai egykor az ő korabeli Szerbia területén éltek, s *Traianus* háborúja innét ugraszottta szét őket Epeirosba, Makedoniába és főként Hellasba.

Felmerül mármost az a kérdés, mi okozta *Kekaumenos*-nál ezt a földrajzi tévedést? Ha az elmondottak ellenére mégis hajlandók lennénk hinni abban, hogy — noha mindaz, amit »őstörténet«-ében a vláchoknak még dák korukbeli viselt dolgairól elmondott, Cassius Dio-ból közvetlenül vagy közvetve átvett illusztrációs, irodalmi elem — ha tehát mégis hinnők azt, hogy *Kekaumenos* mégis tudott valamit a vlách őshazáról, ennek helyével magyarázhatnók földrajzi tévedését. Kétségtelen az, hogy *Kekaumenos* maga is, s a bizánciak is valamennyien, sőt másnyelvű hiteles források is a XII. század második feléig csak balkánfélszigeti vláchokról, nevezetesen a mai arumunok (makedo-rumunok) és a megleni románok őseiről, valamint a Balkánhegység ma már eltűnt vláchjairól tudtak. Aminthogy a vláchok Dunától északra való felbukkanásának első forrásszerűen igazolható adata csak Niketas Choniatesnak 1204—1206 táján írt művében egy 1164-i esemény kapcsán szerepel, de ott is olyan vláchokról van szó, akik a látszat szerint a Duna jobbpartjáról, bizánci területről jártak fel észak felé legeltetni.¹ Maga *Kekaumenos* csak hellasi, makedoniai és epeirosi vláchokat említ. Éppen ezek vándoroltak le szerinte az akkori Szerbiából, egykori hazájukból, mai lakóhelyeikre. Ismétlem tehát: ha hinnénk abban, hogy *Kekaumenos* tudta valahonnan, hogy valamikor a Balkánfélsziget északi részén, a Dunától és a Szávától délre volt a vláchok őshazája, ezzel kellene és csak ezzel lehetne magyaráznunk azt, hogy erre a területre képzelte Dacia Traianát. Tehát a *Kekaumenos* ilyen értelemben vett jólértesültségébe vetett hit, mely eddig román kutatók részéről nyilvánult meg, magától szolgáltatná a legerősebb érvet a dákoromán kontinuitás elmélete ellen.

¹ *Nicetae Choniatae historia*, rec. I. Bekker. Bonnae, 1835. 171⁵—10. Vö. Gyóni M., *A paristrioni államalakulatok etnikai jellege*. Budapest, 1942. 86.

Hiszen az a terület, ahová Kekaumenos a vlách »őshazát« lokalizálja, déli részén érintkezik a G. Stadtmüllertől újabban kimutatni próbált albán őshazával.¹ Így mindjárt pompásan igazolni lehetne egy »történeti bizonyíték«-kal az albán-vlách szümbiózist, amit a nyelvtudomány amúgy is bizonyít. Hivatkozhatnánk a középkori és a mai Szerbiában mutatkozó vlách nyomokra is, vagy arra, hogy a román őstörténet tárgyilagos és sikeres művelőtől megállapított román őshaza területe² és a Kekaumenostól meghatározott »őshaza« területe érintkezik egymással. Vagyis: komoly történeti adatnak fogva fel Kekaumenosnak ezt a helyét, azt mondhatnók a dáciai román kontinuitás hangoztatóinak: Ime, a román őshazáról szóló legelső történeti adat nagyjában oda helyezi azt, ahová a Balkánról való északravándorlást hirdető és a dáciai kontinuitást tagadó kutatók is feltételezik! Azonban a románok balkánfélszigeti őshazájának bizonyítása nem szorul ilyen gyenge lábon álló »történeti adat« tanúbizonyására, mint amilyen Kekaumenos »őstörténet«-e.

Van ugyanis a bizánci irodalomnak egy adata, mely megtiltja azt, hogy Kekaumenosnál a vláchok őshazájára vonatkozó valamelyes ismeretet is feltételezzünk. Ugyanez az adat arra kényszerít bennünket, hogy azt higgyük: *Kekaumenos egyszerűen történeti és földrajzi ismeretei megalapozatlansága, tudatlansága miatt összecsérelte, összetévesztette Dacia Traianát Dacia Aureliánóval.* Annak ellenére, hogy egyes bizánci írók, mint pl. Georgios Synkellos († 810/I)³ és az 1000 körül lezárt Suidas-lexikon írója⁴ szépen,

¹ *Forschungen zur albanesischen Frühgeschichte*: AECO. 7 (1941) 1–196.

² L. pl. L. Gáldi–L. Makkai, *Geschichte der Rumänen*. Budapest, 1942. 29. l. térképe.

³ *Bonni kiad.* I 721₂₂–722₂: Τὴν Τραϊανοῦ δὲ Δακίαν βαρβάρους ἀφ' οὗ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν εἰς τὸ μεσαιότατον τῆς Μοσίου στήσας ἐκατέρωθεν, Δακίαν δὲ μέσῃ νομίζεσθαι. Azaz: »Traianos Dakiáját átengedve a barbároknak, a férfiakat és asszonyokat letelepítve a két oldalról körülvevő Mysia legközepűs részébe ezt középső Dakiának nevezi el.« Ez az értesítés szemmel láthatóan a latin történeti irodalomból származik valamilyen közvetítéssel.

⁴ *Id. kiad.* I, col. 1164₄–13: Δακία χώρα. ἣν ὁ Τραϊανὸς ἐν τοῖς πέραν τοῦ Ἰστροῦ χωρίοις κατήκισε. καὶ ταύτην Αὐρηλιανὸς ἀπέλιπε, κεκαχωμένης τῆς Ἰλλυριοῦν τε καὶ Μοσίων χώρας, ἡγοούμενος ἀδυνάτως εἶσεσθαι τὴν πέραν ἐν μέσοις τοῖς ποταμοῖς ἀπειλημένην διασώζεσθαι. ἐξαγαγὼν οὖν τοὺς ἐκείσε Ῥωμαίους ἀπ' οὗ κατεμένους ἐκ τε τῶν πόλεων καὶ τῶν ἀγρῶν, ἐν μέσῃ τῇ Μοσίᾳ καθίδρουσε, τὴν χώραν ὀνομάσας Δακίαν ἢ νῦν ἐν μέσῃ τῶν δύο Μοσιῶν κειμένη διαρεῖ αὐτὰς ἀπ' ἀλλήλων. Vagyis: »Dakia tartomány. Ezt Traianos gyarmatosította az Istroson túl elterülő vidékeken. Ezt azután Aurelianos feladta, ugyanis miután az illyrek és a mysosok tartománya tönkrement, úgy vélte, hogy lehetetlen lesz ezt a túlsó parton levő, folyóktól közrezárt tartományt megmenteni. Kihozta tehát az ott lakó rómaiakat, kitelepítve őket a városokból is és a földekről is és letelepítette őket Mysia közepén, a tartományt Dakiának nevezvén el. Ez most a két Mysia között terülve el elválasztja azokat egymástól.« Ez a tudósítás Eutropius Breviariumából van görögre átültetve.

világosan megkülönböztetik egymástól a két Daciát, a VI. századi Ioannes Malalas úgy írja le a Traianustól létesített tartományt, majd az aurelianuszi Daciát, hogy leírása valóban tévedésbe ejthette a Kekaumenos-féle autodidakta olvasót. Traianusról előbb megemlíti, hogy Amida fővárossal Mesopotamia tartományt létesítette, kiszakítva azt Osdroeneből. »Létesített azonban egy másik tartományt is a Danuvius folyónál s ezt elnevezte folyómenti Dakiának.« Utóbb feljegyzí még róla, hogy »ugyanez a császár a Danuvios folyón túl is létesített két tartományt a nyugati részekén. Ezeket elnevezte első és második Dakiának.«¹ Dacia Aurelianáról pedig ezt írja: »Ugyanez az Aurelianos létesítette a folyómenti Dakia tartományt is, mely közel van a Danuvios folyóhoz (Ὁ δὲ αὐτὸς Ἀὐρηλιανὸς καὶ Δακίαν ἐποίησεν ἐπαρχίαν τὴν παραποταμίαν, πλησίον οὖσαν τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ)«. ² Már Malalasnál összezavarhatja a laikus a traianusi Δακία παραποταμία-t és az aurelianuszi Δακία παραποταμία-t, még akkor is, ha mindkét adatot ismeri. Zavarólag hat az »első és második Dakia«-nak a nyugati részekre való helyezése is. Hát még hogyha valaki laikus fővel Cassius Dionál, vagy kivonatolójánál olvas valamit a dákokról, Daciáról s aztán utánanézi a bizánci irodalomban: hol is volt ez a Dacia? Már Cassius Dioék is sokat emlegetik Daciával és a dákokkal kapcsolatban a Dunát,³ úgyhogy egy a földrajzban tájékozatlan középkori ember már ezek alapján is adhatna ilyen Kekaumenos-féle meghatározást Dacia Traianáról. Ha pedig Kekaumenos Dacia helyére vonatkozó vizsgálódásában olyan meghatározást talált, mely véletlenül Dacia Aureliánára vonatkozott, máris megtörtént a tévedés. Állítsuk csak egymás mellé Kekaumenos és Malalas kifejezéseit: πλησίον τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ καὶ τοῦ Σάου és πλησίον... τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ, máris láthatjuk, hogy Kekaumenos Dacia fekvésének meghatározására irányuló »kutatása« közben ilyen adatra találhatott. Így azután összetévesztette Dacia Traianát Dacia Aureliánával s a klasszikus földrajzban való járatlansága miatt, esetleg egy fent is látott »a nyugati részekén« kifejezés hatása alatt még Dacia Aureliánát is nyugatra toltá el

¹ Ioannis Malalae Chronographia, rec. L. Dindorf. Bonnae, 1831. 274²⁰—275²: 'Ο δὲ αὐτὸς βασιλεὺς ἐποίησε καὶ τὴν Ἀμίδαν μητρόπολιν, καλέσας ἐπαρχίαν Μεσοποταμίαν, ἀπομερίσας αὐτὴν ἀπὸ Ὀσδρηνῆς, δούς καὶ ἄρχοντα αὐτῇ καὶ δίκαιον μητροπόλεως. ἐποίησε δὲ καὶ ἄλλην ἐπαρχίαν εἰς τὸν Δάνοβιν ποταμόν, ἣν ἐκάλεσε Δακίαν παραποταμίαν. 277¹²—14: ἐποίησε δὲ ὁ αὐτὸς βασιλεὺς καὶ πέραν τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ ἐπὶ τὰ δυτικὰ μέρη ἐπαρχίας δύο. ἀστίνας ἐκάλεσε Δακίαν πρώτην καὶ δευτέραν.

² *Id. kiad.* 301.

³ Cassius Dio *id. kiad.* II 373²⁴—29, 475²⁶—27, III 193¹¹—12, 199¹⁰—200¹² stb.

a régi Moesia superior és a korabeli Szerbia helyére. Így magyarázható a Száva belekeverése a helymeghatározásba. Különben középkori görög és latin íróknál ilyen, sőt még végzetesebb földrajzi balfogások még Kekaumenosnál tudósabb szerzőkkel is megestek. Mindjárt egy példát is látunk majd erre. Egyébként tekintélyi érvként módunkban van ismét W. Tomaschekre hivatkozni, aki ugyanígy értelmezte Kekaumenos e helyét, csak megint elmulasztotta felfogásának helyességét bizonyítani s levonni abból a végső következtetéseket. Ezt írta: »Die Anhänger der Continuität werden sich auf die obige gelehrte Combination, welche offenbar auf einer Verwechslung der aurelianischen mit der traianischen Provinz beruht, als auf ein historisches, in ihrem Sinne zu fassendes Zeugnis niemals berufen können!«¹ Láttuk, hogy nemcsak néhány kortársa, de még napjaink egyik kontinuitáshívője is alaposan rácáfolt Tomaschek optimizmusára!

Miután így kimutattuk, hogy Kekaumenos »őstörténeti« helye mögött nem a vlách őshaza helyéről a hellasi vláchok »népi eredetmondájából« vagy máshonnan szerzett ismeret, hanem egy irodalmi eredetű illusztráló elem és egy földrajzi tévedés rejlik, hátravan még, hogy néhány szóval rámutassunk arra, *hogyan jutott eszébe írónknak az, hogy a vláchokat éppen a dákokkal és a bessosokkal azonosítsa.* Ez sem olyan páratlanul álló jelenség, hogy belőle mindjárt vlách eredetmondára, római öntudattól áthatott nemzeti hagyományokra kelljen következtetnünk. Nem olyan ritka tünetemény ez, amely megengedné, hogy belőle bárki is érvet kovácsoljon a dák-román azonosság elméletének alátámasztására. A bizánci történetírást általában az antikizáló törekvés jellemzi.² Ebből fejlődött ki az a sajátosan bizánci szokás — mely azután a középlelatin irodalomra is hatott —, hogy az egykorú népeket antik nevekkal szertették nevezni. A tudósabb, irodalmi igénnyel író szerzők az antik minták utánzása mellett még nyelvtisztasági szempontból is szertették a bizánci kor barbár népeit legalább olyan barbár népek nevével jelölni, amelyeket már az antik szerzők irodalmilag szalonképesekké tettek. Vagyis a bizánci kor népeit antik népekkel azonosították. Ez az azonosítás az esetek túlnyomó részében a lakóhely,

¹ I. m. 494.

² A bizánci népnévarchaizálást tárgyaló alábbi rész a következő munkákon alapszik: Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II 25–9, 33–4, Gyóni M., *A paristrioni »államalakulatok« etnikai jellege* 1–5, uő., *Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében.* [Magyar-Görög Tanulmányok 7. sz.]. Budapest, 1938. 37–40.

a földrajzi helyzet azonosságán, vagy az illető népek etnográfiai, nép-jellembeli hasonlóságán alapszik. Nemcsak kész antik etnográfiai sablonokat, toposzokat vesznek át, hanem a korukban felbukkanó népeket is szeretik úgy tekinteni, mintha azok az antik szerzőkből, különösen Herodotosból ismert népekkel azonosak lennének. Éppen Kekaumenos kortársa, Michael Psellos, és fiatalabb kortársnője, Anna Komnene valóságos irodalmi iskolát csináltak ebben a tekintetben. Ennek az iránynak az volt az ideálja, hogy lehetőleg egyetlen korukbeli népet se nevezzenek a maguk »barbár« nevén. Az azután természetes, hogy a népek földrajzi és néprajzi alapon történő ilyen irodalmi célú azonosítgatása sok furcsaságot hozott napvilágra. Némelyik ilyen népnévarchaizálás világosan magán viseli szerzője áltudományos kombinációjának alaptalanságát. Így pl. Zosimos habozik, vajjon a hunokat a királyi skythákkal, vagy a herodotosi *Σκυθῶνται*-al azonosítsa-e? Hogy ez a népnévarchaizáló mánia milyen bizonytalanságokra vezetett, azt Laonikos Chalkokondyles egy, a magyarok eredetéről és nevééről szóló nyilatkozata mutatja: »Egyesek azt hiszik róluk, hogy régente geták (*Γέται*) voltak, a Balkán-hegység tövében laktak s a skytháktól legyőzve vonultak erre a területre [= Magyarország], amelyen most is laknak, mások viszont azt mondják, hogy dákok (*Δάκες*) voltak. Én viszont nem tudnám ilyen egykönnyen megmondani, hogy mi is volt kezdetben ez a nemzet?« Hogy az írók az archaizáló népazonosításnál milyen önkényesen járnak el, azt Nikephoros Gregoras árulja el egy helyen, ahol éppen a mongolokat azonosítja a skythákkal: »Mert hiszen a maguk tulajdonképpeni nevét a maguk nyelvén ők tudhatják. Viszont azok, akik hellén neveket használnak róluk, ezeket egyszer így, máskor amúgy, ahogyan kinek-kinek jól esik, ... nevezik.« Mindebből világosan látszik, hogy ezeket az archaizáló neveket nem lehet őstörténeti kutatások kiinduló pontjaiul használni. Ugyancsak zavarban lennénk, ha a magyarság eredetének megállapítására nem állnának rendelkezésünkre más források, csak a bizánci íróknál nemzetünk jelölésére alkalmazott archaizáló népnevek sorozata: *Γέται*, *Γήπαιδες*, *Δάκες*, *Μυσοί*, *Οὔννοι*, *Πάλορες*, *Σαυρομάται*, *Σκύθαι* és *Τούρκοι*. Így állván a dolgok, könnyebben megértjük, hogyan jutott eszébe Kekaumenosnak az, hogy az általa jól ismert balkáni vláchokat azonosítsa a dákokkal és a bessosokkal. Szerzőnk, aki általában szerény önérzettel hangoztatja műve reális, tapasztalati alapon nyugvó jellegét és szerényen beismeri a ragyogó hellén *παιδεία*-ban való iskolázatlanságát, általában nem használ

archaizáló népneveket. Egyetlen egyszer azonban egy olvasmányokban kínálkozó pompás párhuzam megszedíti s arra csábítja, hogy a nagy Psellos népnévarchaizáló babérja után nyúljon. Óvni akarta fiait a vláchok népének veszedelmétől, mely hűtlenségükben testesült meg. Láttuk, mennyire szerette gondolatait, tanácsait, sőt még a tárgyalt erkölcsi fogalmakat is példákkal megvilágítani. A császárnak szókimondó barát szerzését ajánlva Augustus és Athenodoros esetét hozza fel kedves olvasmányaiából. Amikor pedig fiait a vláchok hűtlenségétől akarja óvni, nemcsak mostohaunokatestvére, III. Nikulitzas szomorú esetét mondja el nekik hosszan, melybe a vláchok keverték bele, hanem eszébe jut az is, hogy olvasott ő egy antik népről is, mely szintén megtestesülése volt az *ἀπιστία*-nak: a dákokról. Nosza hát, hogy fiának, aki esetleg magasabb irodalmi ismeretekre is szert fog tenni, imponálhasson, de főleg azért, hogy ezt a jó illusztrációs példát is beleszőhesse elbeszélésébe, meg akarja mutatni, hogy ő is konyít valamit a Psellos-féle *παιδεία* magasiskolájához, a népnévarchaizáláshoz is. Azonosítja a vláchokat a dákokkal. Arról azután már nem tehet, hogy ismeretei az ókori földrajzban felmondják a szolgálatot és Dacia Traiana helyett Dacia Aurelianából ugrasztatja szét Traianusszal a dák-vláchokat. Hiszen ilyen kellemetlen tévedés megesett még a XII. század nagy bizánci polihisztorával, a nagy klasszikus olvasottságú humanista Ioannes Tzetzessel is. Míg kortársai, pl. Kinnamos és Niketas Choniates pontosan tudták, hogy hol van Magyarország, vagy legalább is annak déli határa, addig Tzetzes a Balkánra helyezi hazánkat. Ebbe a tévedésbe úgy esett, hogy Claudius Ptolamaios Geographiájának Moesiáról szóló leírását ki-másolta, versbe szedte és azonosította — Magyarországgal. Magyarázatul még hozzáfűzött annyit, hogy valahányszor itt mysosokat említ, azokon a magyarokat kell értenünk. Tipikus példája ez az ország- és népnév a lakóhely — jelen esetben csak vélt — azonossága alapján való archaizálásának.¹ De nem is próbálta meg ennek alapján egy magyar történész sem azt bebizonyítani, hogy a magyarok akkoriban a régi Moesia területén éltek. Ha ilyen példák szemüvegén át nézzük Kekaumenos archaizálását, az nem is olyan túlságosan nagy csodabogár ezen a téren, mert az álnok balkáni vláchokat a tőle ugyancsak balkániaknak gondolt álnok Dekebalos-féle dákokkal azonosította. Itt is megvolt tehát a két

¹ Uo. 26.

nép lakóhelyének vélt azonossága. Az azonosításba mellékesen bevont bessosokat kedves olvasmányából, Cassius Dióból vagy fel dolgozóiból szintén mint balkáni népet ismerte, mellyel a rómaiaknak szintén voltak háborúik.¹ Nem túlságosan instruktív feladat azt kutatnunk, hogyan kerültek bele Kekaumenos egyetlen archaizáló helyébe a bessosok is. Avgar edessai uralkodó például, akit más bizánci források Krisztussal szoktak kapcsolatba hozni, minden valószínűség szerint csak úgy került bele a LN történetébe Augustus tanácsadó barátjaként, hogy szerzőnknek egyik olvasmányában, a bizánci *Historia Augusta* egyik változatában való olvasgatása közben lecsúszott az ujjja és félreértette a szöveget. A bessos-vlách azonosítás mögött sem kell azt feltételeznünk, mintha szerzőnk ismerte volna a balkáni romanizmus kialakulásának azokat a részleteit, melyeket a modern történeti és nyelvészeti kutatás eredményei hoztak napvilágra. Szerzőnkről a legnagyobb valószínűséggel megállapítható, hogy nem tudott latinul. Nem ismerhette fel tehát a hellasi vláchok nyelvében a neolatin nyelvet úgy, mint a magas műveltségű Kinnamos, vagy III. Ince pápa papi követe a balkáni vláchokéban és a XV. századi humanisták az erdélyi oláhokéban. Ez utóbbi esetekben a vlách nyelvnek a latinhoz hasonló csengése tényleg megszülte a római-román eredet-hipotézist. Azonban latinul nem tudó szerzőnket ilyen sejtelem sem vezethette a dák-bessz-vlách azonosításban. Ezt a két népet nem hozza ő semmiféle keveredési, rokonsági kapcsolatba a rómaiakkal. Ellenkezőleg: mint a régi rómaiak ellenségeit tünteti fel őket, akiket a rómaiak részben kiirtottak, részben szétugrasztottak a Balkán-félsziget északi részéből a déli részekbe, de nem telepedtek rájuk.

Tehát az egyetlen dolog, amit történeti tényként kihámozhatunk a STR »őstörténeti« részéből: Kekaumenos a XI. század végén nemcsak Hellasban tudott vláchokról, (a mai arumunok egyik részének őseiről), hanem — felületesebben mint a hellasiakról — Makedoniában és Epeirosban is (vagyis a mai arumunok másik részének őseiről). Láttuk, hogy Makedonia-thema vláchjai felbukkanak Anna Komnemenál. A hellasi vláchok hazája későbbi bizánci íróknál *Μεγάλη Βλαχία*, az epeirosiaké pedig *Ἀνωβλαχία* néven fog szerepelni.

Eredményeinket összefoglalva annyit kell mondanunk, hogy Kekaumenos műveinek azok a vlách-részei, melyek családjá okle-

¹ Cassius Dio *id. kiad.* II 228₈₋₁₈, 376₂₅₋₂₉, 460₈₋₁₂, 4741-17.

velein és mostohaunokatestvére emlékiratán alapulnak, elsőrendű történeti értékkel bírnak a vlách nép középkori történetére nézve. Ellenben az az »őstörténeti« rész, melyet klasszikus eredetű olvasmányai alapján, a Bizáncban divatozó népnévarchaizálással kísérletezve maga konstruált, semmi történeti bizonyítóerővel nem rendelkezik. Amilyen tévedésen alapuló véletlen az, hogy a benne megjelölt vlách »őshaza« részben egybeesik, vagy közel esik a tudományos alapon kikövetkeztethető őshaza területével, illetőleg területéhez, éppúgy népnévarchaizáló játékanak véletlen eredménye az is, hogy a vlách népet két olyan néppel hozza kapcsolatba, melyeket romanizált formájukban a kutatók egy része a vláchok őseinek tekint. »Őstörténeti« játéka csak egy ténnyt mutat kétségtelenül, nevezetesen azt, hogy *a dák-román azonosság gondolatának első megfogalmazója a XI. század végén annyira kizárólagosan balkáni népnek ismerte a vláchokat, hogy el sem tudta képzelni azt, hogy a vláchok nem a Balkánfélszigetről származnak.* Ezt a forrásrészt tehát a dáciai román kontinuitás elméletének bizonyítékaként tovább szerepeltetni nem lehet, mint ahogyan nem lehet annak bizonyítására egyetlen hiteles történeti forrást sem találni, mert vláchokat a Duna balparti részein hiteles történeti forrás a XII. század második fele előtt nem említ és nem is említhet.¹

¹ E tanulmány gondolatmenetét 1943. december 15-én *XI. századi bizánci író a román nép eredetéről* címmel a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán tartott magántanári próbaelőadásomban ismertettem.

FÜGGELÉK:

I. STR 66₁₂—75₁₂,

II. LN 95₂₂—96₂₄.

- 66 »És ha úgy látod, fiam, hogy még nem tudsz megküzdeni a császár
ellen fellázadtakkal, és arra sincsen zavartalan lehetőséged, hogy a vetést
vagy az aratást elvégezd, tarts összejövotelt, és embereid nevezzék meg
a lázadót. Az illetőt dolgozd meg bármilyen módon, akár ajándékokkal,
15 akár fufanggal, és írd a császárnak mindenről. Biztosítsd így biztonságo-
dat. S amikor válaszol a császár, hajtsd végre, amit csak ír, hogy el ne
veszítsd a császár várát és a a hadi népet.

- Elmondom neked, mi érte a larisai Nikulitzast a megboldogult
Dukas császár idejében. Pedig hát a császár törődött vele s megbízott
20 a szavában. Egy szép napon azonban Nikulitzas így szólt a császár-
hoz: »Jó uram, lázadás van kitörőben Hellasban. Ha parancsolod,
elmondom, hogyan várható a kitörése.« A császár azonban hallgatást
parancsolt neki. Ő erre azt hitte, hogy az ott állók miatt hallgattatta
25 el ekkor, s ez egyszer annyiban is hagyta a dolgot. Így hát sok napon
át fel-felkeresve a korinthosi Georgios urat, a protosynkellost, újra meg
újra figyelmeztette rá, hogy szóljon a császárnak és tanácskozzék
vele négy szemközt a készülő lázadás ügyében. Ez azonban nap-nap
után eltessékelté őt. Miután tehát harminc napig vesztegelt e miatt
30 az ügy miatt a fővárosban és nem kapott választ, felháborodva haza-
ment. Mi több, akkoriban üstökös csillag is tűnt fel, melyről az ezekben
a dolgokban szakértők azt mondták, hogy »gerenda«. Azt is hangoz-
tatták, hogy bajt hoz. Ez az üstökös nagy volt, gerendához hasonló
67 és minden este visszatért, mint a hold. Azt is híresztelték akkoriban,
hogy a frank Runperdos készül ellenünk támadni. Nos hát egy-
részt nekibúsulva a miatt, hogy a császár nem volt hajlandó szóbaállni
vele, másrészt megrettenve a kósza hírek és ennek a csillagnak a meg-
5 jelenése miatt, hazatért. Miután így hazaért larisai házába és pontosabb
értesülést szerzett az gonosz tervről, megírta a császárnak ezt az egész
áruló tervet. A császár azonban (hogyan, hogyan nem, nem tudom
megmondani) nem válaszolt neki. Az összeesküvést forralók természetesen
nem mertek neki elmondani egyáltalán semmit sem. Ő pedig, miután
10 nem kapott feleletet a megboldogult császártól, elkeseredett.¹ Mikor
pedig már-már rászánta magát arra is, hogy letartóztatja a gonosz terv
főkezdeményezőit, úgy okoskodott magában, hogy ha hatalmába keríti
őket, de nem vakíttatja meg, vagy nem ütteti le azonnal a fejüket,
akkor cinkosaiknak szükségképpen módjukban van fellázadniok ellene
15 (t. i. összeesküdtek volt a vláchokkal és a trikalaiakkal), s talán még

¹ A görög szövegben ἐλπίζην van, melyet »elkeseredtem«-mel kellene fordítanunk. Ugyanígy egyesszámú első személyek a görög szövegben alább mutatkozó ἐθηράδην és διανίστην alakok is. A középgörögben ugyan ezek az alakok egyes harmadik személyűek is lehetnek, mivel ebben a passiv aoristos egyes harmadik személye is kaphat mozgó v-t, azonban az ugyancsak alább előforduló γέγονα, ὑπαισχλθον és εἰσχλθον alakok már kétségtelenül egyes első személyűek. Mindezek az alakok arra vallanak, hogy a STR szerzője elbeszélése alapjaként ebben a részletben azt az emlékiratot használta, melyet Nikulitzas küldött el atyjához. Ebből felejtette bent szövegében az első személyű töredékeket. Erről az emlékiratról alább említést is tesz. Vö. *id. kiad.* 67, a szövegkritikai apparátus jegyzete a 11. sor ἐλπίζην alakjához.

I.

¹² Καὶ εἰ μὲν νοεῖς, τέκνον μου, ὅτι οὐ δύνασαι πολεμῆσαι ἐτι τοῖς ¹³ τεμουλ- 66
 τεύσαι τῷ βασιλεῖ οὐδὲ ἔστι σοι ἄδεια σπεῖραι ἢ θερίσαι, ¹⁴ σύνελθε καὶ φημισά-
 τωσαν τὸν ἀποστάτην οἱ ὑπὸ σέ. καταπραγμά- ¹⁵ τευσαι αὐτὸν πῇ μὲν διὰ δώρων 15
 πῇ δὲ διὰ πανουργίας, καὶ γράφον ¹⁶ πρὸς τὸν βασιλέα περὶ πάντων, καὶ τὴν
 σωτηρίαν σου πορίζου. καὶ ¹⁷ ὁπόταν σοι γράφῃ ὁ βασιλεὺς, ὃ ἐάν σοι γράφῃ
 ποιήσον καὶ οὐ μὴ ¹⁸ ἀπολέσῃς τὸ κάστρον τοῦ βασιλέως καὶ τὸν λαόν.
¹⁹ Εἰπὼ δέ σοι τί ἐπαθεν ὁ Νικουλιτζᾶς ὁ Λαρισαῖος ἐπὶ τοῦ μακα- ²⁰ ρίτου 20
 βασιλέως τοῦ Δούκα. καὶ γὰρ ὁ βασιλεὺς προσεπάθει αὐτῷ καὶ ²¹ ἐπίστευε τοῖς
 λόγοις αὐτοῦ. μιᾷ δὲ τῶν ἡμερῶν εἶπεν πρὸς αὐτόν· ²² δέσποτα ἀγαθὲ, μούλτον
 ὀφείλει γενέσθαι εἰς Ἑλλάδα, καὶ εἰ κελεύεις ²³ διηγῆσμαι σοι πῶς ὀφείλει γενέσθαι.
 ὁ δὲ σιωπᾶν αὐτὸν ἐπέτρεψεν. ²⁴ αὐτὸς δὲ προσεδόκησεν ὅτι διὰ τοὺς παρεστῶτας
 τότε σιωπᾶν αὐτῷ ²⁵ προσέταξεν, καὶ κατέλιπε τοῦτο προσάπαξ. ἐπὶ ἡμέρας οὖν 25
 πολλὰς ²⁶ πρὸς τὸν πρωτοσύγκελλον κύρι Γεώργιον τὸν Κορίνθιον ἀπερχόμενος
²⁷ ὑπεμύνησεν αὐτόν ἵνα εἴπῃ τῷ βασιλεῖ καὶ συντόχῃ αὐτῷ κατ- ²⁸ διαν περὶ τῆς
 μελλούσης γενέσθαι ἀνταρσίας· ὁ δὲ παρεβίβαζεν αὐτόν ²⁹ ἡμέραν ἐξ ἡμέρας. ἐπὶ
 τριάκοντα οὖν ἡμέρας κατατριβόμενος ἔνεκε ³⁰ ταύτης τῆς ὑποθέσεως ἐν τῇ πόλει 30
 καὶ μὴ τυχὼν ἀποκρίσεως, ἀγα- ³¹ νακτῆσας ὑπεχώρησεν. μᾶλλον δὲ ἐγένετο καὶ ἀστήρ
 κομήτης τό- ³² τε, ὃν ἔλεγον οἱ περὶ ταῦτα δεινοὶ δοκόν εἶναι· κακοποιὸν δὲ αὐτόν ἐφα-
¹ σκον. ὁ δὲ τοιοῦτος ἦν μέγας, παρεμφερῆς δοκῶ, ἀναποδίξων κα- ² θεσπέραν ὡς ἡ 67
 σελήνη. ἦν δὲ καὶ φημιζόμενον τότε ὅτι ὁ Ῥουνπέρ- ³ δος ὁ Φράγγος εὐτρεπίζεται
 ἐλθεῖν καθ' ἡμῶν. καὶ τὸ μὲν λυπηθεὶς ⁴ ὅτι οὐκ ἠθέλησεν αὐτῷ ὁμιλῆσαι ὁ
 βασιλεὺς, τὸ δὲ φοβηθεὶς καὶ διὰ ⁵ τὰ ἐπιφημιζόμενα καὶ διὰ τὴν τοῦ τοιοῦτου 5
 ἀστέρος ἐπιφάνειαν, ὑπε- ⁶χώρησεν. ἀπελθὼν οὖν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ εἰς Λάρισαν
 καὶ μαθὼν ⁷ ἀκριβέστερον περὶ τῆς ἐπιβουλῆς, ἔγραψεν πρὸς τὸν βασιλέα τὴν
⁸ τοιαύτην πᾶσαν ἐπιβουλὴν. ὁ δὲ (πῶς, εἰπεῖν οὐκ οἶδα) ἀπόκρισιν οὐκ ⁹ ἔδωκεν
 αὐτῷ. οἱ δὲ τὴν τοιαύτην ἐπιβουλὴν μελετῶντες οὐκ ἐτόλμη- ¹⁰ σαν ἐκφάναι πρὸς 10
 αὐτόν τὸ οἰονοῦν. αὐτὸς δὲ μὴ δεξάμενος ἀπόκρι- ¹¹ σιν ἀπὸ τοῦ μακαρίτου βασιλέως
 ἐλυπήθη. βουλόμενος δὲ καὶ κρατῇ- ¹²σαι τοὺς ἐξάρχοντας τῆς πονηρᾶς βουλῆς
 ἐλογίσατο οὕτως ὅτι εἰ ¹³ μὲν κρατήσῃ αὐτοὺς καὶ οὐ τυφλώσῃ οὐδὲ ἀποκεφαλίσῃ
 τούτους αὐ- ¹⁴τίκα, ἐξανάγκης ἐπαναστῆναι αὐτῷ ἔχουσιν οἱ ἐταῖροι αὐτῶν (ἦσαν
¹⁵ γὰρ ποιήσαντες συνωμοσίαν μετὰ τῶν Βλάχων καὶ τῶν Τρικα- ¹⁶ λιτῶν) καὶ ἴσως 15
 καὶ περιγένωνται αὐτοῦ καὶ ἐκτρίψωσιν αὐτόν· εἰ δὲ ¹⁷ καὶ ἀντιστῆναι αὐτοῖς θελήσῃ

66¹² ροα' περὶ νουθεσίας.
ἀστέρος.

19 ροβ' περὶ στρατηγοῦ φρονήμου.

31 ρογ' περὶ σημείου

- 67 fölébe is kerekedhetnek és el is pusztíthatják őt. Ha viszont még majd ellenük szegül, s harcra kerül a sor kettőjük között és egyesek elesnek, vagy pedig egyes kezébe kerültek még meg is vakíttat, mindenképpen így szól majd hozzá a császár: »A tartomány enyém és nem a tiéd. Hiszen ezekre a dolgokra nem egyszer figyelmeztettél engem: ha akartam volna, hallgattam volna rád. Te viszont a nélkül, hogy rendelkezésem birtokában lettél volna, hogy merészeltél embereket akár megvakíttatni, akár kivégeztetni? Bizony azért követted el ezt, mert megirigyelted jósorsukat.« T. i. a boldogult császár igen elnéző volt az ilyen dolgokban. Tehát mindezt végiggondolván magában, meg azt is, hogy ha megteszi ezt, nem jó vége lesz a dolognak,
- 20 hiszen a császár parancsa ellen cselekedett, (mert hát a házát mindenképpen felgyújtják majd a zendülők s lemészárolják a két fiát és két testvérét, Theodorost meg Demetriost, sőt a leányait is, őt magát meg behurcolva a városba, majd hagyják sínylódni és éhen veszni), folyvást csak a házában tartózkodott, mintha semmiről sem tudna, noha sok kéme volt, s ezek útján megtudta tervüket, mely a következő volt.
- 68 Nevezetesen ezt a tervet eszelték ki személyére vonatkozólag: »Ha nélküle akarnánk cselekedni valamit, úgysem tudnók tervünket végrehajtani. Ha viszont meg akarnók őt ölni, így sem tudnánk semmit sem véghezvinni s még hozzá kitesszük magunkat annak is, hogy csúful elbánik velünk. Hiszen emberei vannak és saját hadi népe, s a vár és a tartomány neki engedelmeskedik mindenben, amit csak mond. Hanem nosza, fedjük fel neki elhatározásainkat!« Így is tettek. Ugyanis
- 10 elküldve hozzá vezéreiket, Ioannes Gremianetes apoprothariost és Gregorios Bambakast, felfedtek előtte mindent. Ő tette magát, mintha nem tudna semmiről s ezt mondta nekik: »Mindenesetre bármit fogtok is tenni, én is azt teszem.« Egészében azonban arra törekedett, hogy mihelyt mindnyájan összegyűlnek, ha még tudná, megváltoztassa szándékukat. Azok pedig összejövetelüket másnap a vlách Beriboos házában tartották. Miután a vezérek jelentették a vláchoknak, hogy: »Nikulitzas Delphinas protospatharios is csatlakozott a tervünkhöz« (t. i. akkoriban protospatharios volt), roppantul megörültek és elhatározták, hogy mindnyájan elmennek hozzá. Ő azonban habozás
- 20 nélkül megelőzte őket s elment oda, ahol összegyűltek. Ezek megpillantva őt, azonnal talpra ugorva mindnyájan szolgai alázattal elébe siettek s miután lóról szállt, közrefogták és bevezették maguk közé, ezt mondva neki: »Atyánknak és urunknak tartunk s nélküled nem akartunk semmit sem tenni. Hiszen ez nem is volna helyes. S ha eljöttél, nyilatkozz nekünk erről a tervről: mi a teendőnk?« Nikulitzas erre így szólt hozzájuk: »Nem jó dolog ez. Mert először is összeütközésbe kerülünk Istennel, ellenségünké téve őt, másodszor meg a császárral, márpedig neki módjában van sok népet mozgósítani ellenünk s megsemmisíteni bennünket. Aztán meg már június van: hogyan tudunk aratni, ha zavargás támad?« S a vláchokhoz is szólt: »Hol vannak most nyájaitok és asszonyaitok?« »Bulgaria hegyeiben« — felelték azok. Mert ez a jellegzetes szokásuk, hogy [a bulgárok]¹ nyájai és családjaik április hónaptól
- 69

¹ A kiadók kirekesztették a szövegből, mert itt nem a bulgárokról, hanem a vláchokról van szó. Vö. *id. kiad.* 69, a kritikai apparátus jegyzete.

καὶ γένηται πόλεμος μέσον αὐτῶν ¹⁸ καὶ σφαγῶσί τινες ἢ καὶ κρατήσας τινὰς καὶ 67
 τυφλώσει αὐτοὺς, πάν- ¹⁹ τως ἐρεῖ αὐτῷ ὁ βασιλεὺς· ἐμὴ ἐστὶν ἡ χώρα καὶ οὐχ ἡ 20
 σὴ· καὶ περὶ ²⁰ τούτων ὑπέμνησάς με καὶ ἅπαξ καὶ δις, καὶ εἰ ἤθελον, ἤκουσα ἀν 20
²¹ σου. σὺ δὲ πρόσταξιν ἐμὴν μὴ ἔχων πῶς ἐτόλμησας ἢ τυφλώσαι ἢ ²² σφάζαι 20
 ἀνθρώπους; ἀλλὰ φθονήσας τὴν εὐπραγίαν αὐτῶν τοῦτο ²³ ἐποίησας. ἦν γὰρ ὁ 25
 μακαρίτης βασιλεὺς συμπαθὴς εἰς ταῦτα. ταῦτα ²⁴ οὖν λογισάμενος καὶ ὡς εἰ 25
 τοῦτο ποιήσει, οὐκ εἰς καλὸν αὐτῷ γενή- ²⁵ σεται ὡς παρὰ πρόσταξιν τοῦ βασιλέως 25
 ποιήσαντι (πάντως γὰρ τὴν ²⁶ τε οἰκίαν αὐτοῦ ἐμπρήσουσιν οἱ ἀποστάται, τοὺς 25
 δὲ δύο αὐτοῦ παῖδας ²⁷ καὶ τοὺς δύο ἀδελφοὺς αὐτοῦ, τὸν τε Θεόδωρον καὶ τὸν 25
 Δημήτριον, ²⁸ ἀποσφάξουσιν καὶ τὰς θυγατέρας αὐτοῦ, αὐτὸν δὲ εἰς τὴν πόλιν εἰσά- 68
¹ ξαντες κακοπαθεῖν καταλείψουσιν καὶ λιμῷ διαφθαρήναι), διέμενεν εἰς ² τὴν οἰκίαν 68
 αὐτοῦ ὡς μηδὲν γινώσκων, καίπερ κατασκόπους εἶχεν πολ- ³ λούς, δι' ὧν καὶ ἐμάν-
 θανεν τὴν βουλὴν αὐτῶν, ἥτις καὶ ἦν ἥδε.

⁴ Βουλὴν γὰρ ἐβουλεύοντο τοιαύτην περὶ αὐτοῦ ὅτι· εἰ μὲν θελήσω- ⁵ μεν χωρὶς 5
 αὐτοῦ ποιῆσαι τι, οὐ μὴ δυνηθῶμεν πέρας δοῦναι τῇ βουλῇ ⁶ ἡμῶν· εἰ δὲ πάλιν 5
 θελήσωμεν αὐτὸν σφάζειν, καὶ οὕτως οὐδὲν ἀνύσαι ⁷ δυνηθῶμεν καὶ κακοδιοικηθῆναι 5
 ἔχομεν παρ' αὐτοῦ· ἀνθρώπους γὰρ ⁸ ἔχει καὶ λαὸν ἴδιον, καὶ τὸ κάστρον καὶ ἡ χώρα 5
 αὐτῷ πεῖθεται εἰς ὁ ⁹ ἂν εἴπη. ἀλλὰ ἄς ἀποκαλύψωμεν αὐτῷ τὰ δόξαντα ἡμῖν. ὁ δὲ καὶ 5
¹⁰ ἐποίησαν. ἀποστείλαντες γὰρ πρὸς αὐτὸν τοὺς ἀρχηγούς αὐτῶν, τὸν ¹¹ τε Ἰωάννην 10
 ἀποπρωτοσπαθάριον τὸν Γρημιανήτην καὶ Γρηγόριον τὸν ¹² Βαμβρακᾶν ἀπεκάλυψαν 10
 αὐτῷ πάντα. αὐτὸς δὲ προσεποίησατο πάντα ¹³ ἀγνοεῖν καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὅτι· πάν- 10
 τως εἰ τι ποιήσετε ὑμεῖς, τοῦτο ¹⁴ καὶ γὰρ. τὸ ὅλον δὲ ἐσπούδαζεν ἵνα ἀφ' οὗ συν- 15
 ἔλθωσι πάντες, εἰ δυνη- ¹⁵ θείη, διαστρέφαι αὐτούς. ἐκεῖνοι δὲ εἶχον τὸ συναγώγιον 15
 αὐτῶν εἰς ¹⁶ τὴν αὐρίον εἰς τὴν οἰκίαν Βεριβόου τοῦ Βλάχου. ἐπεὶ δὲ ἐμήνυσαν 15
¹⁷ οὗτοι πρὸς τοὺς Βλάχους ὅτι· καὶ ὁ πρωτοσπαθάριος Νικουλιτζᾶς ὁ ¹⁸ Δελφινᾶς 15
 συνῆλθε τῇ βουλῇ ἡμῶν (πρωτοσπαθάριος γὰρ ἦν τὸ τότε), ¹⁹ ἐχάρησαν μετὰ 15
 [ὁ] καὶ ἡβουλῆθησαν ἐλθεῖν πάντες πρὸς αὐτόν. ²⁰ αὐτὸς δὲ μὴ μελλήσας προ- 20
 ἔλαβεν αὐτοὺς καὶ ἀπῆλθεν ἔνθα ἦσαν ²¹ συνηγμένοι. οἵτινες καὶ ἰδόντες αὐτόν 20
 ἄφνω καταπηδήσαντες ὑπήντη- ²² σαν αὐτῷ πάντες δουλοπρεπῶς, ἀποβάντος δὲ 20
 αὐτοῦ τοῦ ἵππου ἐδὲ- ²³ ξαντο καὶ εἰσῆγαγον αὐτόν μέσον αὐτῶν, λέγοντες αὐτῷ 20
 ἡμεῖς σε ὡς ²⁴ πατέρα καὶ αὐθέντην ἔχομεν καὶ χωρὶς σου οὐδὲν ἠθελήσαμεν 25
 ποιῆσαι ²⁵ τι· οὐδὲ γὰρ ἐστὶ δίκαιον. καὶ ἐπεὶ ἤλθες, εἰπέ ἡμῖν περὶ τῆς βουλῆς 25
²⁶ ταύτης, τί ἔχομεν ποιῆσαι. ἐκείνου δὲ εἰρηκότος πρὸς αὐτούς ²⁷ ὡς· οὐκ ἀγαθὸν 25
 τοῦτό ἐστιν· προσκρούομεν γὰρ πρῶτον μετὰ τοῦ ²⁸ Θεοῦ ποιῶντες αὐτόν ἐχθρόν, 25
 ἔπειτα μετὰ τοῦ βασιλέως, ὃς δὴ ²⁹ καὶ παρακινήσαι ἔχει ἔθνη πολλὰ καθ' ἡμῶν 25
 καὶ ἐξαλεῖψαι ἡμᾶς. ³⁰ ἀλλὰ καὶ Ἰούνιος μὴν ἤδη ἐστὶ, καὶ πῶς ἔχομεν θερίσαι 30
 γενομένης ³¹ ταραχῆς; εἰπόντος δὲ καὶ πρὸς τοὺς Βλάχους· ποῦ εἰσὶ τὰ κτήνη 30
³² ὑμῶν καὶ αἱ γυναῖκες νῦν; αὐτοὶ εἶπον· εἰς τὰ ὄρη Βουλγαρίας. οὕτως 30
¹ γὰρ ἔχουσι τύπον, ἵνα τὰ [τῶν Βουλγάρων] κτήνη καὶ αἱ φαμίλια ² αὐτῶν 69

- 69 szeptemberig a magas hegyekben és az igen hűs helyeken vannak. »S vajjon hát akkor« — mondta nekik — »nem fosztják-e ki ezeket az odavalósiak, akik nyilván a császár pártján vannak.« Meghallván mind-
 5 ezt a vláchok, engedelmeskedtek szavainak... s így szóltak: »Ettől a tanácsdóttól nem térünk el s megfogadjuk azt.« Együttal otthagytak mindent s hozzáálltak az ebédhez. Miután felkeltek az ebédől és pihentek egyet, déltájban megint mind együttesen elmentek hozzá, a vláchok
 10 is meg a bulgárok, mivel a larisaiak megint áthangolták őket. Ugyanis a larisaiak, Nikulitzas várbeli polgártársai így beszéltek nekik: »Ez a terv mostantól fogva nem marad titokban, annál kevésbé sem, mert két fia, Gregoras és Pankrates, a fővárosban van, és így mindenképpen gátol bennünket az az aggodalom, hogy a császár tudomást szerezve erről a dologról, hatalmába kerít bennünket.« Ezekről az érvektől meg-
 15 győzve, így szólnak hát hozzá: »Mindaz, amit mondasz, nagyon szép. Eppen csak nem hasznos nekünk ezt a dolgot abbahagynunk.« Mindnyájan összecsődülve és megragadva őt ezt mondták: »Mától kezdve te vagy fejünk és urunk! Téged választunk a mostani felkelésben, hogy
 20 megparancsold nekünk, mit kell tennünk.« Nikulitzas pedig visszatartotta őket nem egyszer, hanem sokszor is, mint békeszerető ember. Azután azonban néhány barátja kereste fel és az Istenre esküdözve így beszélnek hozzá: »Ha nem csatlakozol a tervükhöz, kezüktől fogsz meghalni.« Így azután akaratlanul is fejükké lettem¹ s noha én akartam vadászni, engem ejtettek el. Így hát mégis közös erővel rá-
 25 erőszakolva gonosz tervüket eltérítették az Isten parancsolataitól. Nos hát a végből, hogy ne pusztuljon el és ne menjen tönkre az egész földjük, s a nép se legyen mészárlás áldozata s ne kerüljön szolgaságba, most már nekifogtam², hogy dologhoz lássak, és rászánta magát, hogy mindnyájuknak gondját viseli. Kivonult hazulról Pharsala és a Pleres felé. Ez a Pleres egy folyó, amelynek mentén mindkét parton nagy síkság van, s amely a vláchok között halad át, két részre osztva őket innenső és túlsó partján. És ott tábort ütve maga köré gyűjtötte az ott a közelben lakó vláchokat és bulgárokat. Nagy néptömeg sereglett
 5 össze hozzá. Kitrosba is elküldött egy osztagot azzal a paranccsal, hogy rombolják le ezt az erődöt. Ez meg is történt. A császárnak pedig ezt írta: »Mindenképpen megmondtam neked élőszóval, hogy lázadás van keletkezőben, aztán megint hazatérve írtam is neked erről, s most is jelentem felségednek: most már hidd el, hogy fellázadtak és engem tettek
 10 meg fejükké. Adj tehát hálát az Istennek azért, hogy én tartom kordában a népet s módomban van véget vetni ennek a lázadásnak, ha ugyan hallgatsz rám és hajlandó vagy megszüntetni azokat az adóemeléseket és adóügyi hirdetményeket, amelyekkel őket sújtottad.« T. i. nagyoösszegű adóemeléseket vezetett be. A császár viszont a legborzasztóbb esküvésekkel
 15 válaszolt neki: »Mindazt, amit uralomrajutásom óta mind a mai napig tettem, fájjalom. Egy embert se küldj számkivetésbe a területéről, s ne is korlátozz senkit. Ne vonj felelősségre senkit se állami vagy magánvagyonban való kártevésért, ellenben megbocsátok mindent istenfélelemmel.« Azonban

¹ L. a 74. l. i. jegyzetet.

² L. uo.

εἰσὶν ἀπὸ Ἀπριλλίου μηνὸς ἕως Σεπτεμβρίου μηνὸς ἐν ὑψηλοῖς ³ ὄρεσι καὶ ψυχρο- 69
 τάτοις τόποις. καὶ ἀρά γε, εἶπεν, οὐ μὴ διαρπάσῃ ⁴ ταῦτα οἱ ἐκείσε ὄντες, ὅσοι
 δηλονότι εἰς μέρος εἰσὶ τοῦ βασιλείως; καὶ οἱ ⁵ μὲν Βλάχοι ἀκούσαντες τούτων 5
 ἐπείσθησαν τοῖς λόγοις αὐτοῦ, . . . καὶ ⁶ εἶπον ὅτι· ἡμεῖς ἀπὸ τῆς βουλῆς ταύτης
 οὐκ ἐξερχόμεθα καὶ ἀποδε- ⁷ χόμεθα τοῦτο. ὅμως κατέλιπον πάντα καὶ ἀνεκλίθησαν
 τοῦ ἀριστῆ- ³ σαι. ἐγερθέντων δὲ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἀρίστου καὶ ἀναπαυθέντων, ἐν 10
⁹ μεσημβρίᾳ ἦλθον πάλιν πρὸς αὐτὸν πάντες ὁμοῦ, οἱ τε Βλάχοι καὶ οἱ ¹⁰ Βούλ-
 γарοι, ἀνατραπέντες παρὰ τῶν Λαρισαίων. οἱ γὰρ Λαρισαῖοι ¹¹ οἱ συγκαστρίται
 αὐτοῦ εἶπαν πρὸς αὐτοὺς ὅτι· αὕτη ἡ βουλή ἀπὸ τοῦ ¹² νῦν οὐ κρύπτεται, μᾶλλον
 δὲ ὅτι καὶ οἱ δύο υἱοὶ αὐτοῦ εἰσὶν ἐν ¹³ τῇ πόλει, ὃ τε Γρηγοράς καὶ ὁ Παγκρά-
 της, καὶ πάντως ἐμποδίζει ¹⁴ ἡμᾶς ἵνα μαθῶν τοῦτο ὁ βασιλεὺς κρατήσῃ ἡμᾶς.
 τούτοις οὖν περ- ¹⁵ σθέντες τοῖς λόγοις λέγουσιν αὐτῷ ὅτι· πάντα ὅσα ἂν λέγῃς καλὰ 15
¹⁶ εἰσι λίαν, πλὴν οὐ συμφέρει ἡμῖν καταλιπεῖν τοῦτο. αὐτοὶ συν- ¹⁷ δραμόντες πάντες
 καὶ κρατήσαντες αὐτὸν εἶπον· σὲ ἔχομεν ἀπὸ τῆς ¹⁸ σήμερον κεφαλὴν καὶ αὐθέν-
 την καὶ σὲ προκρίνομεν ἐν τῇ παρούσῃ ¹⁹ ἀποστασίᾳ ὅπως προστάσῃς ἡμῖν τί
 ὀφείλομεν ποιῆσαι. αὐτὸς ²⁰ δὲ ἀπεκρούσατο αὐτοὺς καὶ ἄπαξ καὶ δις καὶ πολ- 20
 λάκις, ὡς τὴν ²¹ εἰρήνην ἀσπαζόμενος. εἶτα ἐλθόντες τινὲς τῶν φίλων αὐτοῦ
 ἐξομνύ- ²² μενοι αὐτῷ εἰς τὸν Θεὸν λέγουσιν ὡς· εἰ μὴ συνέλθῃς τῇ βουλῇ ²³ αὐτῶν,
 ἀποθνήσκεις ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτῶν. ὅθεν καὶ μὴ βουλόμενος ²⁴ γέγονα αὐτοῖς
 τὴν κακὴν αὐτῶν βουλὴν ἐποίησαν αὐτὸν ²⁶ ξένον τῶν τοῦ Θεοῦ ἐντολῶν. διὰ 25
 δὲ τὸ μὴ ἀπολεσθῆναι καὶ διαφθα- ²⁷ ρῆναι τὴν γῆν αὐτῶν πᾶσαν καὶ τὸν λαὸν
 σφαγῆναι καὶ καταδουλω- ²⁸ θῆναι διανέστην ὡς πρὸς τὸ πρᾶγμα καὶ ἐπέσθηκεν αὐτὸν
 τῇ φροντίδι ²⁹ πάντων. ἐξῆλθεν δὲ ἀπὸ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἐπὶ τὰ Φάρσαλα καὶ τὸν
¹ Πλήρην. ποταμὸς δὲ ἐστὶν οὗτος ὁ Πλήρης ἔχων πεδιάδα μεγάλην ² ἐνθεν 70
 κάκειθεν, ὅς δὴ καὶ διέρχεται μέσον τῶν Βλάχων διαιρῶν αὐ- ³ τοὺς ἐνθεν καὶ
 ἐνθεν. καὶ τεντώσας ἐκείσε περιεσώρευσε τοὺς τε ⁴ Βλάχους καὶ Βουλγάρους τοὺς
 ἐκείσε πλησιάζοντας, καὶ ἠθροίσθη ⁵ πρὸς αὐτὸν λαὸς πολὺς. ἀπέστειλεν δὲ καὶ 5
 εἰς τὸ Κίτρος παραταγῆν ⁶ μίαν, προστάξας καταλύσαι τὸ τοιοῦτον κάστρον· ὃ
 καὶ ἐγένετον. ⁷ ἔγραψε δὲ πρὸς τὸν βασιλέα ὅτι· πάντως εἰπὼν σοι ἀπὸ στόματος
⁸ ὅτι μοῦλτον ὀφείλει γενέσθαι, καὶ πάλιν ἔγραψά σοι ἐλθὼν εἰς τὴν ⁹ οἰκίαν
 μου περὶ τούτου, καὶ τανῦν δηλῶ τῇ γαληνότητί σου· κἂν νῦν ¹⁰ πιστεύουσιν ὅτι 10
 ἐμούλτευσαν καὶ ἐποίησαν ἐμὲ κεφαλὴν αὐτῶν. εὐχα- ¹¹ ρίστησον οὖν τῷ Θεῷ ὅτι
 ἐγὼ ὑπέχω τὸν λαὸν καὶ ἔχω καταλύσαι ¹² τὸν τοιοῦτον μοῦλτον, εἴπερ ἀκούσεις
 μου καὶ ἐκκόψεις ἅς σὺ ἐπ’ ¹³ αὐτοῖς ἐποίησας αὐξήσεις καὶ φανερώσεις. ἦν γὰρ
 πολλῶν νομισμᾶ- ¹⁴ των αὐξήσεις ποιήσας. ὁ δὲ ἐπεμψεν αὐτῷ ὄρκους φρικωδε-
 στάτους ¹⁵ ὅτι· ὅσα ἐποίησα ἄφ’ ἧς ἡμέρας ἐβασίλευσα καὶ ἕως τῆς σήμερον, 15
¹⁶ πάντα συμπαθῶ, καὶ οὐ μὴ ἐξορισθῇ ἄνθρωπος ἀπὸ τοῦ μέρους σου ¹⁷ ἢ περι-
 ορισθῇ, οὐ ζητηθῇ δημοσιακὴν βλάβην ἢ ἰδιωτικὴν, ἀλλὰ ¹⁸ πάντα συμπαθῶ μετὰ

60¹⁰ ρος' περὶ φανέρωσιν βουλῆς.
 70¹⁴ ροῇ περὶ ὄρκους βασιλείως.

10 ρος' περὶ τοῦ με ἀκούζην κακὴν συμβουλῆν.

- 70 Nikulitzas, még mielőtt megkapta volna az esküt, már elindult Servia vára alá. Ez a vár nagyon magas sziklákra épült, vad és igen mély szakadékok
 20 fogják körül. Ide vonult hát, azonban sem az ottaniak nem akartak vele megütközni, sem a lázadó tömeg azokkal, hanem odavonulva felállította seregét. Tábornokként tehát szemközt velük, a vár alatti síkságon, üzent nekik, hogy jöjjenek le hozzá. Azok le is mentek mind-
 25 nyájan együttesen s lóról szállva megálltak vele szemben a tábor közepén összekulcsolt kézzel és így szóltak hozzá: »Szolgáid vagyunk, s ha parancsolod, legott uralkodónkként éltetünk.« Nikulitzas azonban így szólt hozzájuk: »Tudom, ha elengedlek benneteket és elmentek, mihelyt bementek a várba, nem fogjátok megtartani azt, amit nekem megígértetek, s így az volna a helyénvaló, hogy itt tartóztatassalak benneteket. Mivel azonban van egy régi harci szabály, az t. i., hogy azt,
 30 aki önszántából odamegy akár a császárhoz, akár egy trónkövetelőhöz vagy hadvezérhez, azt az illető ne fogja ott magánál akarata ellenére, hanem szabadon visszatérhet újra otthonába, ezért én is elbocsátlak benneteket. Menjetek el hát Isten hírével házaitekba, de amennyiben hazugnak fogtok bizonyulni, nem kíméllek majd benneteket.« Azok pedig számtalan ígéretet téve neki, visszamentek. Azonban annak ellenére, hogy Nikulitzas megintette őket, mihelyt felértek a várba,
 5 elkezdtek arcátlanul viselkedni, már ahogyan ez szokása a neveletlen embereknek. Ő viszont megbosszankodva, hogy észretérite őket, hozzáfogott ostromlásukhoz arcátlanságuk miatt. Ugyanis eredetileg nem is akart harcot kezdeni ellenük, mivel nem önszántamból mentem¹ bele a lázadásba sem, hogy a maga híréért-nevéért küzdjön, hanem a nép miatt, hogy megbotránkozásukban mint gonosztevőt fel ne koncolják.
 10 Azonban szemtelenkedéseik és pöffeszkedésük miatt sikraszálltam² ellenük s két napon át harcolva velük, a harmadikon hatalmába kerítette őket. Ezután azonban eljutott hozzá a boldogult császár esküje s a szentkép is. Birtokában lévén hát az esküknek, megígért méltóságoknak és sok egyébnek (csak hogy a császárok tányérnyalói a császárok akaratának megfelelően beszélnek ugyan, de nem élnek igazságban: hazugság és
 15 jogtalanság van szájukban és csalfaság leskelődik ajkukon. Mert akkor is azt akarták, hogy ne legyen béke, hanem hogy keresztények mészárlásától és vérértől szennyeződjék be a föld. A nászom azonban, ha váratlanul ilyen szerencsétlenségbe sodródott is, imádkozott az Istenhez,
 20 hogy szabadítsa meg belőle s békéltesse meg a dolgokat. A jóságos Isten pedig megkönyörült rajta, s az ő kegyelméből békésen el tudott intézni mindent, amit akart). Átvette hát az esküket és Krisztusnak, a mi Istenünknek, meg az Istenanyának képét, valamint azét a sok más szentét, akik rajta voltak a szentképen, hálát adott a békességet elrendező Istennek, majd összehíván a sereget, kivitte mindnyájuk színe elé a szentképet és megmutatta nekik. Azután pedig felolvasta nekik az esküt is és buzdította őket: békéljenek meg s kiki távozzék otthonába. Azok azonban erre nem voltak hajlandók, hanem így szóltak: »Háborút kezdél, ne keress békét!« Mikor pedig Nikulitzas továbbra

¹ L. a 74. l. 1. jegyzetet.

² L. uo.

φόβου Θεοῦ. πρὸ τοῦ δέξασθαι δὲ αὐτὸν τὸν ¹⁹ τοιοῦτον ὄρκον ὥρμησεν κατὰ **70**
τοῦ κάστρου Σερβίων. τὸ δὲ τοιοῦτον ²⁰ κάστρον ἐστὶν ἐν πέτραις ὑψηλαῖς πάνυ **20**
κείμενον καὶ φάραγγιν ἀγρία ²¹ καὶ βαθυτάταις περικυκλούμενον. ἀπῆλθεν οὖν
ἐκεῖσε, οὐκ ᾔθελον δὲ ²² οἱ ἐκείσε ὄντες μετ' αὐτοῦ οὐδὲ αὐτὸς ὁ μούλτος πολε-
μῆσαι αὐτούς, ²³ ἀλλὰ ἀπελθὼν ἐκείσε παρέταξεν. στρατοπεδεύσας οὖν ἐνώπιον
αὐτῶν ²⁴ ἐν τῇ πεδιάδι κάτωθεν τοῦ κάστρου, ἐμήνυσεν αὐτοῖς κατελθεῖν πρὸς
²⁵ αὐτόν. οἱ καὶ κατῆλθον πάντες ὁμοῦ καὶ ἀποβάντες τῶν ἵππων αὐτῶν ²⁶ ἐστη- **25**
σαν ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν μέσῳ τοῦ στρατοπέδου δεδεμέναις χερσὶ, ²⁷ λέγοντες ὅτι·
ἡμεῖς δοῦλοι σοῦ ἐσμεν, καὶ εἰ κελεύῃς πολυχρονίζομέν ²⁸ σε νῦν. αὐτὸς δὲ εἶπεν
πρὸς αὐτούς ὅτι· οἶδα, εἴν ἀπολύσω ὑμᾶς καὶ ²⁹ ἀπέλθῃτε, ἀφ' οὗ εἰσέλθῃτε εἰς
τὸ κάστρον οὐ μὴ φυλάξῃτε ἅ συνέ- ³⁰ θεσθὲ μοι, καὶ ἤρμωζεν ἵνα κατέχω ὑμᾶς **30**
ἐνταῦθα· ἐπεὶ δὲ νόμος ἐστὶ ³¹ στρατηγικὸς ἀρχαῖος ἵνα ὁ οἰκειογνώμων ἀπερχόμενος
εἴτε πρὸς βα- ³² σιλέα εἴτε πρὸς τύραννον ἢ στρατηγὸν μὴ κατέχηται παρ' αὐτοῦ μὴ
¹ βουλόμενος, ἀλλὰ ἀπέρχῃται πάλιν πρὸς τὰ οἰκεία ἐλευθερίως, τοῦ- ² του ἐνεκα **71**
καγὼ ἀπολύω ὑμᾶς, καὶ ἀπέλθετε μετὰ χαρᾶς εἰς τὰς ³ οἰκίας ὑμῶν, καὶ ὑπὲρ
οὐ φεύσεσθε οὐ μὴ φείσομαι ὑμῶν. οἱ δὲ ⁴ μυρία αὐτῷ ἐπαγγειλάμενοι ὑπεχώρησαν.
ἐκείνου δὲ αὐτούς προ- ⁵ τρέφαντος ἐνελθόντες εἰς τὸ κάστρον ἤρξαντο ὑβρίζειν **5**
οἷα ἔθος ⁶ ἐστὶ τοῖς ἀπαιδεύτοις. λυπηθεὶς δὲ ἐκείνος εἰς τὴν συνείδησιν αὐτῶν
⁷ ἤρξατο τοῦ καστροπολεμεῖν αὐτούς διὰ τὰς ὕβρεις αὐτῶν· οὐδὲ γάρ ⁸ ᾔθελεν
πολεμῆσαι αὐτούς, διότι οὐδὲ ἐκουσίως ὑπεισῆλθον τὸν μούλ- ⁹ τον, ἵνα ἀγωνίζηται
εἰς τὸ φημίζεσθαι αὐτόν, ἀλλὰ διὰ τὸν λαόν, ἵνα ¹⁰ μὴ σκανδαλισθέντων ὡς **10**
κακούργον κατεργάσσονται αὐτόν. διὰ δὲ τὰς ¹¹ ὕβρεις καὶ τὴν ὑπερηφανίαν αὐτῶν
εἰσῆλθον εἰς τούτους καὶ πολεμήσας ¹² αὐτούς ἐν ἡμέραις δυσὶ τῇ τρίτῃ παρέ-
λαβεν αὐτούς. μετὰ δὲ ταῦτα ¹³ κατέλαβεν καὶ ὁ τοῦ μακαρίτου βασιλέως ὄρκος
καὶ εἰκὼν. ἔχων ὄρ- ¹⁴ κους, ἐπαγγελίας ἀξιωματῶν καὶ ἄλλα πολλὰ (πλὴν οἱ
δουλεύοντες ¹⁵ τοῖς βασιλεῦσιν κατὰ τὰ θελήματα αὐτῶν λέγουσιν, οὐκ εἰσὶν ἐν **15**
¹⁶ ὀρθότητι, ἀλλὰ φεῦδος καὶ ἀδικία ἐπὶ στόματος αὐτῶν καὶ δολιότης ἐνε- ¹⁷ δρεῦει
ἐν τοῖς χεῖλεσιν αὐτῶν. ᾔθελον γάρ μὴ γενέσθαι εἰρήνην τότε, ¹⁸ ἀλλὰ σφαγαῖς
καὶ αἱμασί τῶν χριστιανῶν μολύνεσθαι τὴν γῆν. ὁ συμ- ¹⁹ πέθερός μου δὲ εἰ καὶ
εἰς τοιαύτην συμφορὰν ἐνέπεσεν ἀπροσδοκῆτως, ²⁰ ἠῤυχετο τῷ Θεῷ ῥυσθῆναι ταύτης **20**
καὶ εἰρηνεύσαι τὰ πράγματα. ὁ δὲ ²¹ ἀγαθὸς Θεὸς ἤλεησεν αὐτόν, καὶ τῇ αὐτοῦ
χάριτι ἡδυνήθη εἰρηνεύσαι ²² πάντα ὅσα ᾔθελεν.) ἔλαβεν οὖν τοὺς ὄρκους καὶ
τὴν ἀγίαν εἰκόνα τοῦ ²³ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν καὶ τῆς Θεοτόκου καὶ ἄλλων
ἀγίων πολλῶν ²⁴ τῶν ἐν τῇ εἰκόνι ὄντων, ἠὺχαρίστησεν τῷ Θεῷ τῷ τὴν εἰρήνην
βρα- ²⁵ βεύοντι, προσκαλεσάμενος δὲ τὸν λαόν ἐξήνεγκεν καὶ ἐνώπιον πάν- ²⁶ των τὰς **25**
εἰκόνας καὶ ὑπέδειξεν αὐτοῖς, ὑπανέγνω δὲ αὐτοῖς καὶ τὸν ²⁷ ὄρκον καὶ προσέτρεφεν
αὐτούς εἰρηνεύειν καὶ ἕκαστον εἰς τὰ ἴδια ἀπελ- ²⁸ θεῖν. οἱ δὲ οὐκ ᾔθελον, ἀλλ'
ἐλεγον· πόλεμον ἐκίνησας, εἰρήνην μὴ ζῆται. ²⁹ ἐκείνου δὲ ἐνισταμένου τὰ πρὸς

71¹ ροθ' περι ἀτάκτων καὶ ἀπεδευτών. ¹² ρπ' περι τῆς ἀποστηλώσεως εἰκόνας τοῦ
²⁵ ρπα' περι τοῦ ὑπόδεξαι αὐτῷ τοὺς ἀρχοντ(ας) καὶ τὸν δῆμον.

- 71 is kitartott békés szándékai mellett, azok nem álltak rá, hanem nagy
hangon kiabáltak, már ahogyan ezt fegyelmezetlen népség szükség-
30 képpen tenni szokta. Erre megparancsolta, hogy kerítsék külön a vláchok
csoportjából választott vezérüket, Sthlabotas Karmalakest, a larisaiak
72 csoportjából pedig Theodoros Skribon Petastost. Annak láttára, hogy
ezeket már elhurcolják a halálos útra, a többiek mindnyájan megrettentek
és lábához borulva mindnyájan kérlelték, hogy kegyelmezzen meg nekik,
ezt mondva: »Teljesítjük, amit csak parancsolsz nekünk.« Megindulva
hát esedezésükön, megkegyelmezett nekik s maga mellé vevén a vláchok
5 és a larisaiak vezetőit, elment Bulgaria katepanójához, Andronikos Philo-
kaleshez, aki a császár esküjét továbbította. Ezt Peteriskosban találta
meghunyáskodva és nagy félelemben: t. i. nem hitte, hogy ő őszintén
a békét akarja. Onnan pedig elment a megboldogult császárhoz a fő-
10 városba. s ez jól fogadta. Négy hónapon át bántatlanul járt-kelt a fő-
városban a vele együtt jött vláchokkal és larisaiakkal. Ezután elküldte
őt a császár Konstantinápoly megboldogult pátriárkájához, Ioannes
Xiphilinos úrhoz, hogy ha a pátriárka semmisnek nyilvánítja az esküt
15 és hatálytalanítja az eskü révén létrejött megállapodásokat, elbán-
hassanak vele és társaival. Amikor azonban a szentséges pátriárka még
jobban megerősítette az eskü érvényességét, megbocsátva neki vala-
mennyi társával együtt s feloldva őt a vád alól, akkor a császár
szemmel láthatóan dühbe gurult és száműzte Nikulitzast Armenia-
20 konba, Amaseia várába, bezáratva az ú. n. márvány-börtönbe. Ebben
üldögélve azután megírta nagyatyámnak, Kekaumenosnak mindazt, ami
egész életében érte. A császár halála után Romanos Diogenes került
helyette a trónra, olyan férfiú, aki barátság dolgában jó emlékező-
tehetséggel rendelkezett. Mindjárt császárrá történt kikiáltása napján
írt Georgios Korinthios protosynkellosnak, az Armeniakon prétorának,
25 hogy ne akadályozza Nikulitzast a fővárosba való felutazásban. T. i.
a megboldogult Diogenes kezdettől fogva barátja volt, még abból az
időből, amikor katepanos volt. De neki magának is írt: »Örülj és örven-
dezz, hogy az Isten császári hatalomra emelt engem, és jöjj mihamarabb,
30 hogy császári felségem jótéteményeiben részesülhess.« Nikulitzas meg is
tette ezt és sietve elment a fővárosba, leborulva a császár előtt s hálás
köszönetet mondva neki azért, hogy megemlékezett róla. De semmi más
73 jót sem tett vele, mint éppen hogy a fiát, Gregoriot, aki spatharokandidates
volt, protospatharioszá nevezte ki s testvérének, Pankratiost felemelte az
illetményét. Viszont az emberek irigysége miatt megparancsolta neki, hogy
5 menjen haza a házába és ott aztán csináljon, amit éppen akar. Ugyanis igen
jó véleményű volt róla. Nos hát négy évet töltött el otthonában pihengetve
és hálát adva Istennek és a császárnak. Mert a császár, noha sokan voltak
Nikulitzas rágalmazói, egyiknek sem adott hitelt. Miután hát a boldogult
császár a szeldzsukok hadifogságába esett, Nikulitzas megint felment a fővá-
10 rosba. T. i. akkoriban a nagyhírű nagyméltóságú Nikephoros úr volt a Pelopon-
nesos és Hellas bírja. Ez minden tekintetben igen derék és nagyon bölcs
ember volt, aki, noha herélt volt, tökéletes jártasságra tett szert mind a had-
vezetés, mind az államvezetés mesterségében, nagylelkű, roppant éleselméjű
ember, aki mindig a legcélszerűbb terveket gondolta ki s tanácsokat adta. Ez

εἰρήνην ἐκεῖνοι οὐ κατένευον, φωνάς ³⁰ ἀφιέντες μεγάλας οἷα λαὸς ἄτακτος 71
 ὀφείλει ποιεῖν. προσέταξεν οὖν ἀπο- ³¹ κλεισθῆναι ἀπὸ μὲν τῶν Βλάχων τὸν πρό- 30
 κριτον αὐτῶν ἄρχοντα Σθλα- ³² βωτῶν τὸν Καρμαλάκην, ἀπὸ δὲ τῶν Λαρισαίων
 Θεόδωρον Σκριβόνα τὸν ¹ Πεταστόν. οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἰδόντες τοὺς τοιούτους 72
 ἀπαγομένους ² τὴν ἐπὶ θάνατον ἐφριζαν καὶ προσπεσόντες αὐτὸν πάντες ἐζήτουν
³ τὸ συμπαθῆσαι αὐτὸν αὐτοὺς, λέγοντες· ποιούμεν ὃ ἂν προστάξεις ⁴ ἡμῖν. ἐπι-
 καμφθεὶς οὖν ἐκεῖνος ταῖς αὐτῶν παρακλήσεσιν συνεπάθη- ⁵ σεν αὐτοὺς καὶ ἀνα- 5
 λαβόμενος τοὺς προκρίτους τῶν Βλάχων καὶ τῶν ⁶ Λαρισαίων ἀπῆλθεν πρὸς τὸν
 κατεπάνω Βουλγαρίας Ἀνδρόνικον ⁷ τὸν Φιλοκάλην, ὃς τὸν ὄρκον αὐτῷ ἐπεμψε
 τοῦ βασιλέως. ἤρρεν ⁸ δὲ αὐτὸν εἰς τὸν Πετερίσκον, συστελλόμενον καὶ φοβού-
 μενον αὐτὸν ⁹ πολλὰ· οὐ γάρ προσεδόκει ἀληθεύειν αὐτὸν τὴν εἰρήνην. κάκειθεν
¹⁰ δὲ εἰσῆλθεν πρὸς τὸν μακαρίτην βασιλέα ἐν τῇ πόλει, ὃς ἐδέξατο ¹¹ αὐτὸν 10
 καλῶς, καὶ ἐπὶ τέσσαρσι μησὶ περιεπάτει ἐν τῇ πόλει ἀδεῶς ¹² μετὰ τῶν σὺν
 αὐτῷ εἰσελθόντων προκρίτων Βλάχων καὶ Λαρισαίων. ¹³ μετὰ δὲ τοῦτο ἀπέστειλεν
 αὐτὸν εἰς τὸν μακαρίτην πατριάρχην Κων- ¹⁴ σταντινουπόλεως κύρ Ἰωάννην τὸν
 Ξιφιλίνον, ὡς εἶπερ βεβηλώσει ὁ ¹⁵ πατριάρχης τὸν ὄρκον καὶ ἀθετήσει τὰ συμ- 15
 φωνηθέντα δι' αὐτοῦ, τότε ¹⁶ ἵνα τον ἐργάσωνται καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ. ὡς δὲ ὁ
 ἀγιώτατος πα- ¹⁷ τριάρχης μᾶλλον ἐπεκώρωσε τὸν ὄρκον συμπαθήσας αὐτὸν μετὰ
¹⁸ καὶ τῶν σὺν ἐκείνῳ πάντων καὶ ἀπολύσας αὐτὸν τοῦ ἐγκλήματος, ¹⁹ ὠρίσθη δὲ
 φανερώς ὁ βασιλεὺς καὶ ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς τὸ Ἀρμενιακόν ²⁰ εἰς τὸ κάστρον 20
 Ἀμασείας καθείρξας αὐτὸν ἐν φυλακῇ τῇ λεγομένῃ ²¹ μαρμαρωτῇ. ἐν ᾗ καὶ
 καθήμενος ἔγραφεν πρὸς τὸν πάππον μου τὸν ²² Κεκαυμένον ἅπερ ἐπαθεν ἐν τῷ
 παντὶ βίῳ. τελευτήσαντος δὲ τοῦ ²³ βασιλέως ἐβασίλευσεν αὐτ' αὐτοῦ Ῥωμανός
 ὁ Διογενῆς, ἀνὴρ μνημο- ²⁴ νέων φιλίας. ἅμα τῷ ἀναγορευθῆναι αὐτὸν τῇ ἡμέρᾳ
 ἔγραψεν πρὸς ²⁵ τὸν πρωτοσύγκελλον Γεώργιον καὶ πραιτῶρα Ἀρμενιακοῦ τὸν 25
 Κορίν- ²⁶ θιον ὅπως μὴ κωλύσῃ αὐτὸν τοῦ εἰσελθεῖν ἐν τῇ πόλει. ἦν γὰρ ὁ μα-
²⁷ καρίτης Διογενῆς φίλος αὐτοῦ ἐξ ἀρχῆς, ὁπότεν ἦν κατεπάνος. ἔγραψε ²⁸ δὲ
 καὶ πρὸς αὐτὸν· χαίρου καὶ εὐφραίνου ὅτι ὁ Θεὸς ἀνεβίβασέ με ²⁹ εἰς τὴν βασι-
 λειον ἀρχήν, καὶ ἔλθε τάχιον ὅπως εὐεργετηθῇς παρὰ τῆς ³⁰ βασιλείας μου. ὁ καὶ 30
 ἐποίησεν, καὶ εἰσῆλθεν ἐν τάχει πρὸς τὴν βασι- ¹ λεύουσαν, προσκυνήσας καὶ ἀπ-
 ευχαριστήσας αὐτῷ περὶ ὧν ἐμνήσθη ² αὐτοῦ. πλὴν οὐδὲν ἕτερον ἀγαθὸν αὐτὸν
 πεποίηκεν εἰ μὴ τὸν υἱόν ³ αὐτοῦ Γρηγόριον ἐτίμησε πρωτοσπαθάριον σπαθαρο-
 κανδιδάτην ὄντα ⁴ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Παγκρατίου ἠύξησε τὴν ρόγα. διὰ τὸν
 τῶν ⁵ ἀνθρώπων φθόνον δὲ προσέταξεν ἐκεῖνον ἀπελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ 5
⁶ καὶ πράττειν εἴ τι καὶ βούλεται· εἶχεν γάρ εἰς αὐτὸν ὑπολήψεις ἀγα- ⁷ θάς. διετέ-
 λεσεν οὖν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ χρόνους τέσσαρας ἀναπαυόμε- ⁸ νος καὶ εὐχαριστῶν
 τῷ Θεῷ καὶ αὐτῷ· καίπερ πολλῶν ὄντων τῶν δια- ⁹ βαλλόντων αὐτὸν, ἀλλ' οὐδενὶ
 ἐπίστευε. ληφθεὶς οὖν ὁ μακαρίτης ¹⁰ παρὰ τῶν Περσῶν αἰχμάλωτος, εἰσῆλθε 10
 πάλιν εἰς τὴν βασιλεύουσαν. ¹¹ ἦν γὰρ τότε ὁ μεγαλοδοξότατος σεβαστοφόρος
 κύρ Νικηφόρος κριτής ¹² Πελοποννήσου καὶ Ἑλλάδος, ἀνὴρ ἄριστος εἰς πάντα καὶ
 φρονιμώτατος ¹³ πάνυ ἀκριβῶς τε ἐξησκημένος τὴν τε στρατηγικὴν καὶ πολιτικὴν
 ἐμ- ¹⁴ πειρίαν, εἰ καὶ εὐνοῦχος ἦν, μεγαλόφυχος, πάνυ ὀξύτατος, νοῶν καὶ

⁷²⁹ ρπβ' περὶ τοῦ εἰσῆλθεν πρὸς τὸν βασιλέα.
²⁸ ρπδ' περὶ τοῦ μνησθῆναι τοῦ βασιλέως ἀρχεῖαν ἀγάπην.

²² ρπι' περὶ ἀλαξοβασιλείας.

73 látta Nikulitzast és tanácskozott is vele, s elhatározta, hogy beajánlja őt a császár-
 15 szárnál, mert Larisán való átutaztában megszállt nála. Azt tanácsolta hát Nikulitzasnak, menjen fel a fővárosba, mivel legújabban az igen szelíd és jó-
 ságos Michael úr került a trónra. Miután maga is belátta, hogy a tanács jó, elment tisztelegni a császárnál, s a császár fogadta is őt. Sok napon át töl-
 20 tötötte ott az időt tétlenül s rosszul is érezte magát, mert kényszerű megaláz-
 kodásokban volt része. Ezután azonban a császár kinevezte őt a hajóhad vezé-
 révé s a tengerészetügy titkárává.

Mert az Isten látva, hogy nem az ő gonosz mesterkedése folytán támadt
 25 a lázadás, arra indította a felettebb istenfélő császár, Michael úr szívét, hogy megszánja és megbocsásson neki. Hiszen még soha nem akadt senki, aki, ha arra vetemedett, hogy lázadást támasszon a császár ellen és megrontsa a római birodalom békéjét, maga el ne pusztult volna. Ezért hát lelketekre
 74 kötöm, szeretett gyermekeim, akiket Isten adott nekem, legyetek a császár pártján és az ő szolgálatában. Mert a Konstantinos városában székelő császár mindenkor győz.

Meghagyom nektek s leszármazóitoknak ezt is: A vláchok fajtája tel-
 5 jességgel megbízhatatlan és romlott, mely nem tanúsít igaz hűséget sem Isten, sem a császár, sem rokona, sem barátja irányában, hanem azon iparkodik, hogy mindenkit rászedjen, sokat hazudik és nagy tolvaj. Mindennap a leg-
 szörnyűbb esküket esküszí barátainak s aztán játszi könnyedséggel meg-
 szegi esküit. Testvérévé és fiává fogad s azon ravaszkodik, hogy e kapcsolatok
 10 révén becsapja az együgyűbb embereket, pedig soha adott szavát nem tartotta meg senkivel szemben sem, még a rómaiak régibb császáraival szemben sem. Miután Traianos császár legyőzte és teljesen felmorzsolta őket, fogságba kerül-
 tek, s a mézárlásnak még császáruk is áldozatul esett, akit Dekabalosnak
 15 hívtak, s fejét dárdára tűzték ki a rómaiak városának közepén. Ugyanis ezek az ú. n. dákok és bessosok. Előzőleg pedig a Duna folyóhoz és a Saoshoz közel laktak, melyet most Savas folyónak nevezünk, ott, ahol most a szerbek laknak, megerősített és hozzáférhetetlen helyeken. Ezekben bizakodva barátságot és
 meghódolást színeltek a rómaiak régibb császárai iránt és erődeikből előjőve
 20 fosztogatták a rómaiak tartományait. Ezért azután megbosszankodva rájuk, mint mondtam, elpusztították őket. Azok pedig eltávozva az ottani vidékekről szétszóródtak az egész Epeirosban és Makedoniában, többségük azonban Hellasban telepedett meg. Nagyon gyávák is, mert nyúl szívük van, s ha vak-
 merőséget mutatnak, azt is csak gyávaságból teszik. Meghagyom tehát nektek,
 25 hogy egyáltalán ne higgyetek ezeknek. S ha valaha lázadás támadna, s barátságot és hűséget színelnek, megesküdvé az Istenre, hogy megtartják hűségüket, ne higgyetek nekik. Mert jobb nektek, ha egyáltalán nem esketitek meg őket s ha nem tesztek esküt, hanem mint gonosztevőket szemmel-
 tartjátok őket, mintsem hogy megesküdjetek s ti is elfogadjátok esküjüket.
 30 Egyáltalában nem kell hinni nekik, viszont te meg tettesd magad barátjuknak. Ha pedig egyszer lázadás támad majd Bulgariában, ahogyan az előbb elbeszéltem, s ha barátaidnak vallják magukat, vagy erre akár meg is esküsz-
 nek, ne adj hitelt nekik. Ha pedig esetleg asszonyaikat és gyermekeiket be-
 5 akarnák vinni a római birodalom erődjébe, adj nekik lehetőséget rá, hogy bevihessék őket, de a fellegváron belül tartózkodjanak, maguk a vláchok viszont maradjanak kint. És ha be akarnak menni családjaikhoz, kettő vagy

¹⁵ λέγων προχειρότατα. καὶ εἶδεν καὶ συνέτυχεν αὐτῷ καὶ ἠθέλησεν ¹⁶ ἐπαινεῖν 73
αὐτόν, διαδεχθεὶς γάρ διὰ τῆς Λαρίσου, καὶ συνεβούλευσεν ¹⁷ αὐτῷ εἰσελθεῖν ἐν 15
τῇ πόλει διὰ τὸ ἐκ νεότητος αὐτοκρατορεῦσαι τὸν ¹⁸ πρῶτατον καὶ ἡμερώτατον
κῦρ Μιχαήλ. σκεφάμενος οὖν καὶ αὐτὸς ¹⁹ ὡς ἀγαθὴ ἐστὶν ἡ συμβουλή, εἰσῆλθεν
προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ, καὶ ²⁰ ἀπεδέξατο αὐτὸν ὁ βασιλεὺς. ἤργησε δὲ ἡμέρας πολ- 20
λὰς καὶ ἑκακοπά- ²¹ θησε διὰ τὸ ἔχειν αὐτὸν ἀναγκαίας δουλείας. μετὰ δὲ τοῦτο ἐβά-
λετο ²² αὐτὸν ἀρχηγέτην τε καὶ ἀναγραφέα τῶν τε κονταράτων καὶ τῶν ²³ πλωτῶν.
²⁴ Ἰδὼν γάρ ὁ Θεὸς ὅτι ἀπὸ κακουργίας ἐκείνου οὐ γέγονε τὸ μούλ- ²⁵ τον ἐνέβα- 25
λεν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως κῦρ Μι- ²⁶ χαήλ τοῦ ἐλεεῖν καὶ προσ-
παθεῖν αὐτόν. οὐδέποτε γάρ τις ἐτόλμησεν ²⁷ ἀνταρσίαν ποιῆσαι κατὰ τοῦ βασι-
λέως καὶ τῆς Ῥωμανίης πειρώμενος ²⁸ διαφθεῖραι τὴν εἰρήνην, καὶ οὐκ αὐτὸς
διεφθάρη. διὰ ταῦτα οὖν ¹ παραγγέλλω ὑμῖν, τέκνα μου ἡγαπημένα, οὓς μοι 74
δédωκεν ὁ Θεός, ² εἰς τὸ μέρος τοῦ βασιλέως καὶ εἰς τὴν δούλωσιν αὐτοῦ εἶναι.
ὁ γάρ ἐν ³ Κωνσταντινίου πόλει καθεζόμενος βασιλεὺς πάντοτε νικᾷ.
⁴ Παραγγέλλω δὲ ὑμῖν καὶ τοῖς ἐξ ὑμῶν τοῦτο. ἐπεὶ δὲ τὸ τῶν ⁵ Βλάχων 5
γένος ἀπιστόν τε παντελῶς καὶ διεστραμμένον, μήτε εἰς ⁶ Θεὸν ἔχον πίστιν ὀρθὴν
μήτε εἰς βασιλέα μήτε εἰς συγγενὴ ἢ εἰς ⁷ φίλον, ἀλλὰ ἀγωνιζόμενον πάντας
καταπραγματεύεσθαι, ψεύδεται ⁸ δὲ πολλὰ καὶ κλέπτει πάνυ, ὁμνύμενον καθε-
κάστην ὅρκους φρικωδε- ⁹ στάτους πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ φίλους καὶ ἀθετοῦν ῥαδίως
ποιοῦν τε ἀδελ- ¹⁰ φοποιήσεις καὶ συντεκνίας καὶ σοφιζόμενον διὰ τούτων ἀπατᾷ 10
τοὺς ¹¹ ἀπλουστέρους, οὐδέποτε δὲ ἐφύλαξε πίστιν πρὸς τινα, οὐδὲ πρὸς τοὺς
¹² ἀρχαιοτέρους βασιλεῖς τῶν Ῥωμαίων. πολεμηθέντες παρὰ τοῦ βασι- ¹³ λέως
Τραϊανοῦ καὶ παντελῶς ἐκτριβέντες ἔαλωσαν, καὶ τοῦ βασιλέως ¹⁴ αὐτῶν τοῦ
λεγομένου Δεκαβάλου ἀποσφαγέντος καὶ τὴν κεφαλὴν ἐπὶ ¹⁵ δόρατος ἀναρτηθέντος 15
ἐν μέσῃ τῇ πόλει Ῥωμαίων. οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ ¹⁶ λεγόμενοι Ἀἰκαὶ καὶ Βέσοι.
ᾤκουν δὲ πρότερον πλησίον τοῦ Δανουβίου ¹⁷ ποταμοῦ καὶ τοῦ Σάου, ὃν νῦν ποτα-
μὸν Σάβαν καλοῦμεν, ἐνθα Σέρβοι ¹⁸ ἀρτίως οἰκοῦσιν, ἐν ὄχυροῖς καὶ δυσβάτοις
τόποις. τούτοις θαρροῦντες ¹⁹ ὑπεκρίνοντο ἀγάπην καὶ δούλωσιν πρὸς τοὺς ἀρ-
χαιοτέρους τῶν Ῥω- ²⁰ μαίων βασιλεῖς καὶ ἐξερχόμενοι τῶν ὄχυρωμάτων ἐλείζοντο 20
τάς χώ- ²¹ ρας τῶν Ῥωμαίων. ὅθεν ἀγανακτήσαντες κατ' αὐτῶν, ὡς εἴρηται,
²² διέφθειραν αὐτούς. οἱ καὶ ἐξελθόντες τῶν ἐκεῖσε διεσπάρησαν ἐν πάσῃ ²³ τῇ
Ἠπειρῷ καὶ Μακεδονίᾳ, οἱ δὲ πλείονες αὐτῶν ᾤκησαν τὴν Ἑλ- ²⁴ λάδα. εἰσὶ καὶ
δειλοὶ πάνυ λαγῶν ἔχοντες καρδίαν, θάρσος δὲ ἔχον- ²⁵ τες καὶ τοῦτο ἀπὸ δειλίας. 25
παραγγέλλω οὖν ὑμῖν ἵνα μὴ πιστεύητε ²⁶ τούτοις τὸ σύνολον. καὶ εἰ γένηται ποτε
μοῦλτον καὶ ὑποκρίνονται ²⁷ ἀγάπην καὶ πίστιν, ἐξομνύμενοι εἰς τὸν Θεὸν φυλάξαι
ταύτην, μὴ ²⁸ πιστεύητε αὐτοῖς. κρεῖττον γάρ ἐστὶν ὑμῖν μὴ ὀρκίσαι αὐτοὺς τὸ σύ-
²⁹ νολον μῆτε ὅρκον δοῦναι, ἀλλὰ παρατηρῆσαι αὐτοὺς ὡς κακοὺς, ἢ ³⁰ ὁμόσαι ἢ 30
δέξασθαι ὅρκον. χρή οὖν μὴ πιστεύειν αὐτοῖς τὸ σύνολον, ³¹ πλὴν ὑποκρίνου καὶ
σύ φίλος αὐτῶν. εἰ δὲ καὶ ποτε γενήσεται ἀνταρ- ¹ σία εἰς Βουλγαρίαν, καθὼς προεί- 75
ρηται, καὶ εἰ φίλοι σου ὁμολογοῦσιν ² εἶναι ἢ καὶ ὁμνυνται, μὴ πιστεύσῃς αὐτοῖς.
εἰ δὲ καὶ τὰς γυναῖκας ³ καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν εἰσάγωσιν εἰς τὸ κάστρον τῆς Ῥω-
μανίας, πρό- ⁴ τρεφον εἰσαγαγεῖν αὐτάς, πλὴν ἔνδον τοῦ κουλά ἔστωσαν· αὐτοὶ ἔξω
⁵ ἔστωσαν. καὶ εἴπερ θέλουσιν εἰσεργεσθαι εἰς τὰς φιλίας αὐτῶν, ⁶ δύο ἢ τρεῖς 5
εἰσεργεσθώσαν· ὁπότεν δὲ αὐτοὶ ἐξέλθωσιν, ἄλλοι πάλιν ⁷ εἰσεργεσθώσαν σοι. ἀκρί-

⁷³24 ρπε περί θεοῦ νεύσεω. ²⁸ ρπς' παραγγελία πρὸς τοὺς παῖδας. 74: ρπς
περί ἀπιστείας τον βλαχων. 75: ρπη ρει προσυχῆς παντοίας.

- 75 három hadd menjen be. Amikor aztán ezek kimentek, akkor menjenek be engedelmeddel ismét mások. Azonban nagy éberséggel ügyelj a falakra és a kapukra. Ha így jársz el, biztonságban leszel. Ha azonban sokat beengedsz
 10 családjaikhoz, elárulják a várat és viperamódra megmarnak, s akkor majd visszaemlékezel utasításaimra. Ha viszont megtartod ezeket, őket is hatalmadban fogod tartani s magadnak is meglesz a gondtalan biztonságod.

II.

- 95 »Ha azonban egy idegent a spathorakandidátosok fokozata fölé nevezel ki, attól kezdve pöffeszkedővé válik s nem szolgál téged becsületesen. Kérdezősködj csak és tudd meg, császárom, mennyi veszedelem közepette
 25 jöttek császári elődeidhez, a bíborteremben született Basileios úrhoz is, meg atyjához, nagyatyjához és dédatyjához, valamint ezek elődeihez. De miért is említem a régi császárokat? Sem Romanos Argyropulos úr, sem a megboldogultak bármelyike nem emelt frankot vagy varégot patrikiosi méltóságra, de még csak arra sem volt rávehető, hogy közülük hypatost vagy stratiotophylaxot
 96 kreáljon, még spathariost is bajosan. Ellenben mindezek az idegenek kenyérért és ruházatért szolgáltak, a nagy méltóságokat és ügyköröket viszont a rómaiak kapták, s a római birodalom virult. Elmondok császári felségednek egy ilyen esetet. Nagyatyámat, Nikulitzast, miután előzőleg már sokat fáradozott a
 5 római birodalom jólétéért, mint hű emberüket az uralkodók bőkezű jutalomképpen kinevezték Hellas duxává. És ezt a hivatalt élethossziglan bírta kinevező oklevél alapján s ugyanígy a Hellas exkubitosainak domestikosi tisztségét is. Azonban a megboldogult császárhoz, Basileios úrhoz uralkodása
 10 negyedik évében odajárult egy ember, névszerint Petros, Phrangia császárának unokaöccse. S Basileios kitüntette a spathariosi méltósággal, megtéve őt Hellas exkubitosainak domestikosává. Egyúttal azonban a következőket írta nagyatyámnak: »Tudatom veled, vestes, hogy idejött a birodalom szolgálá-
 15 tára Petros, Germania királyának édes unokaöccse s kifejezte azt az elhatározását, hogy császári felségem szolgálja akar lenni s mint ilyen akar meghalni is. Császári felségem elfogadván az ő hűségnyilatkozatát, kinevezte őt a chrysotriklinonhoz beosztott spathariosszá. Mivel azonban idegen, császári felségem nem tartotta helyénvalónak azt, hogy strategossá léptesse őt elő, hogy hasznavehetetleneknek ne bélyegezzük a rómaiakat, hanem az alattad szolgáló
 20 exkubitosok domestikosává nevezte ki. Mivel azonban császári felségünk tudja azt, hogy ezt a méltóságot oklevél alapján bírod boldogult atyámtól, az exkubitosoké helyett a Hellas vláchjai felett való parancsnokságot adományozza neked«. Ime lásd a bíborteremben született szűkmarkúságát az idegennel szemben, ha mégolyan fiatal volt is akkoriban a császár«.

βειαν δὲ ἔχε ἐπὶ τῶν τειγέων καὶ ἐπὶ τῶν ⁸ πυλῶν πολλήν. οὕτως δὲ ποιῶν ἐν 75
 ἀσφαλείᾳ ἔσθῃ. εἰ δὲ καὶ ἑάσεις ⁹ πολλοὺς εἰσελθεῖν εἰς τὰς φαιμυλίας αὐτῶν,
 προδοθήσεται τὸ κάστρον ¹⁰ παρ' αὐτῶν καὶ δηχθήσῃ ὑπ' αὐτῶν ὡς ὑπὸ ἀσπίδος, 10
 καὶ τότε μνη-¹¹ σθήσῃ τῶν παραγγελιῶν μου. ἀλλ' ἐὰν φυλάξεις ταῦτα, ἔξεις καὶ
¹² αὐτοὺς ὑποχειρίους σου καὶ σοὶ τὸ ἀφρόντιστον προσγενήσεται.

II.

εἰ δὲ τιμήσεις ἐθνικὸν ἐπέκεινα ²³ σπαθαροκανδιδάτων, ἔκτοτε γίνεται κατα- 95
 φρονητὴς καὶ οὐ μὴ σοὶ δοῦ- ²⁴ λεύσῃ ὀρθῶς. ἐρώτησον καὶ μάθε, δέσποτα, ὡς πολ-
 λαῖς περιστάσε-²⁵ σιν ἡλθοσαν τοῖς προβεβασιλευκόσιν, τῷ τε κύρ Βασιλείῳ τῷ πορ- 25
²⁶ φυρογεννήτῳ, τῷ πατρὶ αὐτοῦ, τῷ πάπῳ καὶ τῷ προπάπῳ καὶ ²⁷ τοῖς ἐπέκεινα.
 καὶ τί λέγω ἀρχαίους; οὐδὲ ὁ Ἀργυρόπωλος κύρις Ῥω-²⁸ μανὸς οὐδέ τις ἐκ τῶν
 μακαριτῶν ἐκείνων ἀνεβίβασεν Φράγγον ἢ ²⁹ Βράγγον εἰς τὴν τοῦ πατρικίου ἀξίαν,
 ἀλλ' οὐδὲ ὑπάτον κατεδέξατο ¹ οὐδὲ στρατιωτοφύλακα ποιῆσαι ἐξ αὐτῶν, μόλις δέ 96
 πού τινα ἐξ αὐ-² τῶν σπαθάρων. πάντες δὲ οὗτοι πρὸς ἄρτον καὶ ἱμάτιον ἐδούλευον,
³ τὰς δὲ ἀξίας τὰς μεγάλας καὶ τὰς πράξεις οἱ Ῥωμαῖοι ἐλάμβανον, ⁴ καὶ ἦν ἡ
 Ῥωμανία ἐν προκοπῇ. εἶπω δὲ τῇ βασιλείᾳ σου τι τοιοῦτον. ⁵ ὁ πάππος μου ὁ 5
 Νικουλιτζᾶς πολλὰ κοπιάσας ὑπὲρ τῆς Ῥωμανίας ⁶ ἔφθασε καὶ δοῦξ Ἑλλάδος
 φιλοτιμηθεὶς ὡς πιστὸς παρὰ τῶν κρα-⁷ τούντων. καὶ τὴν μὲν ἐξουσίαν ταύτην εἶχεν
 ἀδιάδοχον διὰ χρυσο-⁸ βούλλου, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ δομεστικατὸν τῶν ἐξκουβίτων
 τῆς Ἑλ-⁹ λάδος. προσῆλθε δὲ τις ὀνόματι Πέτρος ἀδελφότης ὢν τοῦ βασιλέως
¹⁰ Φραγγίας πρὸς τὸν μακαρίτην βασιλέα κύρ Βασίλειον ἐν τῷ τετάρ-¹¹ τῳ ἔτει τῆς 10
 βασιλείας αὐτοῦ. καὶ ἐτίμησεν αὐτὸν σπαθάριον προβα-¹² λόμενος αὐτὸν δομεστικὸν
 τῶν ἐξκουβίτων Ἑλλάδος. ἔγραψε δὲ πρὸς ¹³ τὸν πάππον μου· γνωστὸν ἔστω σοι,
 βέστα, ὡς προσῆλθεν εἰς τὴν ¹⁴ δούλωσιν τῆς βασιλείας Πέτρος ὁ γνήσιος ἀνεψιὸς
 τοῦ ῥηγὸς Γερμα-¹⁵ νῶν καί, ὡς λέγει, ἐτύπωσεν εἶναι καὶ ἀποθανεῖν δούλος τῆς 15
 βασι-¹⁶ λείας μου. τούτου τὴν πίστιν ἀποδεξαμένη ἡ βασιλεία μου ἐτύπωσεν ¹⁷ αὐτὸν
 σπαθάριον ἐπὶ τοῦ χρυσοτρικλίνου. ἐπεὶ δὲ ἐθνικὸς ἐστίν, οὐ ¹⁸ κατεδέξατο ἡ βασι-
 λεία μου προβαλέσθαι αὐτὸν στρατηγόν, ἵνα μὴ ¹⁹ ἀχρειώσωμεν τοὺς Ῥωμαίους,
 ἀλλὰ προεβάλετο αὐτὸν δομεστικὸν ²⁰ τῶν ὑπὸ σὲ ἐξκουβίτων. γινώσκουσα δὲ ἡ 20
 βασιλεία μου ὅτι ἀπὸ τοῦ ²¹ μακαρίτου μου πατρὸς ἔχεις τοῦτο διὰ χρυσοβούλλου,
 ἀντὶ τῶν ἐξ-²² κουβίτων δωρεῖται σοὶ τὴν ἀρχὴν τῶν Βλάχων Ἑλλάδος. καὶ ἶδε
 τὴν ²³ ἀκρίβειαν τοῦ πορφυρογεννήτου εἰς τὸν ἐθνικόν, εἰ καὶ νέος ἦν τότε ²⁴ ὁ
 βασιλεύς.

